

ZNAČENJE FRANA KURELCA KAO JEZIKOSLOVCA

I. KURELAC U SVOME VREMENU

Doba u kojemu se oblikovala Kurelčeva ličnost, tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća, od velike je i odsudne važnosti u povijesti hrvatskoga naroda i slavenskih naroda uopće. To je razdoblje svjesnog buđenja ideja o slavenskoj veličini i o posebnim zadacima što ih je povijest namijenila Slavenstvu. Herderove misli izražene u njegovu djelu »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit«¹, Kollárove široke i zanosne vizije o slavenskoj veličini i ponosu — da navedem samo ono najpoznatije — nailaze i u Hrvata u to doba na razumljiv odjek. Mala rascjepkana Hrvatska nalazi upravo u takvim širokim slavenskim idejama snagu i pouzdanje za vlastitu borbu.

Konkretan zadatak vremena vide oduševljeni mladi ilirci — sasvim u početku među njima još nema Kurelca (1811—1874) — u nastojanju da se preko književnosti i narodnog jezika preporodi hrvatski narod i nacionalno i politički i društveno, u sklopu zajedničkih nastojanja svih Slavena, posebno južnih. Da bi se ta misao provela u djelo, bilo je, dakako, potrebno dati do-

¹ God. 1835. u 33. broju »Danice ilirske« pod naslovom »Slavenski puki« odštampan je u cjelini Herderov »Sastav o Slavenima«, tj. IV poglavlje 16. knj. Herderova djela »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit«, koje je izlazilo od 1784. do 1791. Dio o Slavenima (»Slavische Völker«) obično se naziva u njemačkoj znanstvenoj literaturi »Slavenkapitel«. O Herderu opširnije piše M. Trivunac, Herder i Sloveni, Strani pregled, 1935, br. 1—4. — V. i najnoviju živo i temperamentno pisanu studiju N. Ivanišina: J. G. Herder i ilirizam, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 1963, razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (1). Ivanišin ispravno smatra kako se iz »Sastava o Slavenima« osjeća . . . da su ga ilirci znali skoro napamet, da im je taj sastav ušao u krv i strast, da su ga doživljavali i izražavali kao nešto duboko proosjećano i svoje. Moglo bi se dakle reći da su ilirci spominjući i prepričavajući Herderov »Sastav o Slavenima« jednostavno izražavali svoj iskreni duboko proosjećan doživljaj« str. 221). — »Ako bismo dakle na temelju onog što rekosmo željeli odrediti pravu riječ, preciznu oznaku odnosa Herder-ilirci, onda bi to ipak mogla biti riječ *utjecaj* (Einfluss), i to stvaralački, plodonosni utjecaj, koji je u herderovskom smislu aktivizirao ilirske, tj. hrvatske a djelomično i južnoslavenske nacionalne stvaralačke snage u tridesetim i četrdesetim godinama XIX stoljeća« (str. 223).

lično mjesto narodnom jeziku, koji je tada u Hrvatskoj bio posve potisnut dominacijom latinskoga i njemačkoga, pa i mađarskog jezika. Humboldtova misao da je prava domovina jezik («Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache») nailazi baš u to doba u naših iliraca na puno razumijevanje i odobravanje. Već je Antun Mihanović u svojoj »Reči domovini« istakao kako jezik nije odjeća što bi je čovjek oblačio i svlačio, nego bitni dio njegove individualnosti², a ta se misao u cijelom preporodnom razdoblju produbljuje i dalje, argumentirana i drugim dokazima. Jezik je za naše ilirce najljepši znak narodnosti i osobnosti. Zato »nima domorodstva bez ljubavi materinskog jezika«³. On više znači čovjeku u duhovnome smislu nego hrana i zrak u fizičkom. Jezik je znak ponosa, on je veza s predcima, on je važniji i od religije, jer ako je »vérozakon vlastitost puka, to mu je jezik još mnogo više: jezik je djelo njegovo«⁴. Jezik je domovina, domovina je jezik — evo u najkraćim riječima sadržaja njihovih pogleda u tome razdoblju. U takvu atmosferu uskoro ulazi i Kurelac i posve se njome prožima, razmišlja i snuje o jeziku dugo vremena, dok se ne pojavi i javno u hrvatskome književnom životu.

Iz spomenutih općih misli naših iliraca rezultira i njihova trajna i sistematska briga za jezična i pravopisna pitanja. Već 1830. godine Ljudevit Gaj, uviđajući koliko je značenje ujednačenog pravopisa za književnost, izdaje svoju »Kratku osnovu horvatsko-slavenskog pravopisanja«, predlažući reformu hrvatskog pravopisa tada još u granicama kajkavskog književnog idioma, kojim se još služi i Kurelac, dopisujući se s Gajem i s drugim svojim prijateljima kajkavcima. Nekoliko godina kasnije Gaj će, kako je poznato, revolucionarnim činom uvesti od 1836. štokavsko narječje kao općeknjiževni dijalekt (iako će protiv toga još neko vrijeme s negodovanjem ustajati pojedini kajkavski pisci, kao T. Mikloušić, Ignjat Kristijanović).

To je razumljivo uz duh koji je tada vladao među našim ilircima, jer je, po njihovu dubokom uvjerenju, tom jezičnom reformom bio udaren temelj za svestraniji, brži i uspješniji razvitak ne samo hrvatske književnosti nego — po širokim shvaćanjima vremena — i književnosti svih južnih Slavena.⁵

² A. Mihanović, Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku, Beč 1815. Tumačeći misli iz Mihanovićeve knjižice, M. Murko ističe da su to zapravo misli iz Herderove knjige »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« (M. Murko, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik, Graz, 1897). Ali prof. T. Matić pokazao je da se Mihanović u pisanju svoga djela ugledao u knjigu Francesca Algarottija »Saggio sopra la necessità di scrivere nella propria lingua«, iz god. 1750. i da je neke rečenice iz spomenutoga djela i prepisao, što sve navodi Matić u svojoj raspravi: »Mihanovićeve »Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku«, Historijski zbornik II, 1949, str. 177—183.

³ U »Danici ilirskoj« izlazi god. 1835. niz misli pod spomenutim naslovom. Lj. Gaj, pa kasnije i Veber, češće citiraju karakterističnu Herderovu misao o jeziku: »Wer seine Muttersprache, die süßen heiligen Töne seiner Kindheit, die mahnende Stimme seiner Heimath nicht liebt, verdient nicht den Namen Mensch«.

⁴ Lj. Gaj, O načinu, kojim se narodnost i kod obladanih naroda sačuvati može, Danica 1839.

⁵ Pored druge literature v. o tome Barac, Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije, knj. I Književnost ilirizma, Zagreb, 1954, naročito str. 97—105. Barac je uopće poticatelj proučavanja prošlosti književnoga jezika u Hrvatskoj u 19. st.

U doba prvih slavenskih zanosa i oduševljenja prvih iliraca Kurelac je bio još posve ravnodušan za ta pitanja. Bio je sin krajiškog oficira, i ni u gimnaziji u Karlovcu, gdje je od 1823. do 1825. svršio tri razreda gimnazije, a ni poslije u Gracu, gdje je nastavio školovanje, ništa nije mario za slavenske ideje. Nije se uopće zanimao ni za hrvatski jezik smatrajući ga nevažnim slavenskim dijalektom.

No upravo je u Gracu, pred konac studija, Kurelac doživio odsudan događaj što će naći odjeka u čitavu njegovu daljnjem životnom djelovanju: upoznao se tamo s mladim, oduševljenim i sugestivnim Ljudevitom Gajem, koji će predobiti Kurelca za narodnu stvar, te će zapaljeno svjetlo narodnog zanosa obasjavati Kurelčev rad do kraja života. Nije to Gaj uspio odjednom. Kurelec se najprije opirao njegovim pogledima i pozivima da se pridruži ilircima u borbu za prava Hrvatske. Bilo mu je tada još »srce ... prěšno za sve što se Slovenstva tiče«⁶. Ali indiferentni krajišnik, odgojen u njemačkom duhu, postao je ipak najtipičniji i najdosljedniji ilirac koji je poglede što ih je upio prvih godina svoga preporodenoga života zadržao neokrnjene do kraja života. Narodna surka i crvenkapa, što mu je do smrti resila ponosno ilirsko čelo, karakterizirala je i našega Frana kao posljednjeg ilirca koji ni u čemu nije popustio od oduševljenja i širokih vizija svojih gradačkih dana kada je zanosno prihvatio ilirsku ideju. Sve je to dokaz kako je mladi Kurelac, kada je jednom pošao narodnom stazom, snažno i duboko doživio svoje vrijeme koje mu je ostalo trajnom svojinom i sadržajem života, ne pretrpjevši gotovo ni u čemu i- dejnih evolucija.

Od svojih gradačkih dana dalje Kurelac s neobičnim zanimanjem i zanosom prati sve što se događa na narodnom polju. Došavši 1830, nakon prekinutih studija u Gracu, u Zagreb da ponovi šesti razred gimnazije, Kurelac se već hvata u kolo s ostalim ilircima oduševljavajući se za sve što je narodno. Tako Rakovac javlja 21. I 1831. Gaju u Peštu da je Kurelac u Zagrebu, kako s njime zajednički čita knjige i kako mu je obećao da će pisati hrvatski. »Samo me prosi«, dodaje Rakovac, »da bi ga predi vu Horvatskom jeziku vtemeljil«, pa zaršava zanosno: »Prijatelj! naj se veseliju, slovstvo naše cvetet počne!«. U svojem odgovoru Gaj sa zadovoljstvom bilježi da je i Kurelac pristao »na našu stran«, jer »ov osebujni mladenac, svetla nekda domovine zvezda postal bude.«⁷

I sam Kurelac u pismu Gaju izražuje radost, »dass Sie ein beharrlicher Patriot sind«, zadovoljan Gajevim »Pravopisanjem« kojim se jedino i služi te ga i svojim drugovima predlaže i tumači. Želio bi da se s njime sastane pa da se i usmeno porazgovore, no prije toga, željan što više doznati o narodnosti slavenskoj, moli ga da mu savjetuje: koje bi djelo nabavio o povijesti Hrvata, kao i popis glavnih izvora o slavenstvu, posebno o slavenskoj povijesti, književnosti i jeziku.⁸

⁶ F. Kurelac, Slovo nad grobom Lj. Gaja, Runje i pahuljice, izd. B. Vodnika, Zagreb, 1916, str. 117.

⁷ M. Šrepel, Iz ostavštine D. Rakovca, Građa III, str. 251.

⁸ Deželić, Pisma pisana Lj. Gaju, Građa VI, str. 104—105.

Kurelac se dakle razvija u istom duhu kao i ostali ilirci. Cjelokupno je njegovo raspoloženje znak koliko se saživio s problemima i idejama vremena u kojemu se razvijao. To je doba kada Kurelac s oduševljenjem prati i čita »Disertaciju« Janka Draškovića, s kojim se i osobno upoznao, pa Derkosov »Genius patriae« (1832). I Kurelcu je tada već posve jasno, kao i Draškoviću u spomenutom djelu, »da i mi narodnog jezika imamo, koji svakog težanja kadar i vriedan jest«⁹, a to će u potpunosti i dokazati trajnom i sistematskom brigom za hrvatski jezik.

Zanosna Kurelčeva duša morala je dati odaha svojim osjećajima kada su Mađžari pravili smetnje da bi dr Smodek od 1832. držao neobvezatna predavanja hrvatskoga jezika na zagrebačkoj Akademiji.¹⁰ Tada 21-godišnji Kurelac piše plamene letke pune bijesa na mađžarska presizanja, kojima brane da se hrvatski jezik predaje na Akademiji, te iznosi u njima pravo svakog naroda na slobodu i na razvoj u vlastitom materinskom jeziku.

2

S mladim svojim drugovima ilircima ostaje Kurelac u Zagrebu samo do godine 1832, a već g. 1833. napušta domovinu te polazi najprije u Beč, gdje se upisuje kao izvanredni slušač na sveučilište. To ujedno znači i prekid direktnog kontakta s prilikama u Hrvatskoj, što će se poslije odraziti i u njegovim pogledima na jezična pitanja. U Beču se oduševljeni ilirac daje na proučavanje »toli žuđenih slavenskih jezika« što ih nije mogao u gimnaziji tako živo učiti. Odatle šalje oduševljena pisma svojim prijateljima u Hrvatsku. Stanuje s nećakom Lukijana Mušickoga, a u društvu je s Vukotinovićem i pobratimom Demeterom. Iz tuđine se sjeća s još dubljim zanosom svojih prijatelja Babukića, Derkosa, Marića, Mažuranića, Rakovca i Smodeka, koje bi sve »oko sebe htio imati«¹¹. Evocira uspomene na dragu domovinu i zajedničke razgovore, u kojima mu je »srce igralo« za narodnu stvar. Svoga prijatelja Babukića ljubi »kaogod dčvojka momka u svojimi njedri«.¹²

Kurelac je dakle preko pisama povezan s Hrvatskom. Iako neposredan povod što je napustio domovinu možemo tražiti u želji da dovrši započete nauke, a njegova lutanja po svijetu osvjetljuju pomalo i njegovu psihofizičku ličnost, ipak dublji razlog leži u jadnim hrvatskim političkim prilikama toga doba i u želji da pomogne svome narodu.

Kurelac vidi rascjepkanost i podjarmljenost maloga, izoliranog hrvatskog naroda, njegov težak i ovisan položaj o Beču, te smatra da će tek svijest o

⁹ Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonotvorcem Kraljevinah naših za buduću Dietu ugarsku odaslanem, Zagreb 1832.

¹⁰ Podatke za Kurelčevu biografiju vidi u Veberovu »Viekopisu Franje Kurelca«, Rad, knj. XXIX; B. Budisavljević Recimo koju o F. Kurelcu, Građa, knj. IV; Breyer, Tragom života i rada Frana Kurelca, Zagreb, 1939; J. Logar, Fran Kurelac in Slovenci, Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, razred za filološke in literarne vede, sv. II, Ljubljana, 1956.

¹¹ M. Breyer, o. c., str. 26.

¹² T. Smičiklas, Život i djela Vj. Babukića, Zagreb, 1867, str. 62—65.

DR Z. VINCE, *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca*

Fran Kurelac (1811–1874)

što užoj slavenskoj zajednici uzdići i tu njegovu Hrvatsku. Zato putuje po svijetu, upoznaje se sa slavenskim ideolozima.

Videći jedini spas Hrvatske u što tješnjoj slavenskoj povezanosti, Kurelac — poput Križanića — »vidovito spoznaje jednu vrlo jednostavnu istinu: istinu o sveslavenskom etničkom i lingvističkom identitetu.«¹³

Zato luta od Zagreba do Beča, od Pešte do Praga, Bratislave i Češkog Krumlova, a živo želi da se domogne i »Moskovske zemlje« i Srbije.

Kao što je Križanić od 1647. do 1659. lutao dvanaest godina Evropom »nošen svojim nepresahljim talentom i neshvatljivim upravo zanosom za Rusiju«, tako i Kurelac prolazi raznim gradovima tadašnje austrijske monarhije u želji da nauči što više i što bolje slavenske jezike te da se upozna sa slavenskim ideolozima i idejama, svjestan da je to vrlo važan faktor za rješavanje političkih i nacionalnih pitanja. Poput Križanića koji je sanjario da »od Ribnika do Tobolska živi jedna te ista etnička masa i da će ta masa pobijediti i svladati sve probleme, pa tako i problem Hrvatske,«¹⁴ prolazi i Kurelac u bijedi i neimaštini kroz evropske gradove sanjajući o oslobođenju i veličini Hrvatske uz pomoć čvrste slavenske zajednice i razmišljajući već tada o takvu slavenskom jeziku koji bi u što većoj mjeri mogao poslužiti njegovim širokim slavenskim koncepcijama. »On [Križanić] je pobjegao iz Hrvatske... i njegova najintimnija istina, koju je nosio u sebi čitav život kao svoju tajnu, da tim svojim fiktivnim integritetom od Karlovca do Moskve spasi tu svoju razdrtu Hrvatsku, ... ta istina svijetlila je pred njim kao jedina svijetlost,«¹⁵ — karakteristiku kojom je Krleža ocrtao Križanića — mogli bismo primijeniti i na Kurelca.

U najkraćim ću crtama prikazati Kurelčev dodir s istaknutim tadašnjim slavenskim ideolozima kako bismo mogli pratiti, a onda i ocijeniti, kolik je utjecaj ostavio na našeg ilirca boravak u tuđini!

Školovanje koje je prekinuo u Zagrebu Kurelac, nakon kratkog boravka u Beču, nastavlja u Bratislavi, gdje se nalazi od 1834. kao đak II godišta filozofije. Tamo se osobno upoznaje s Jankom Draškovićem, o kojemu govori s ponosom, jer je on »vreden odvetek svojih predjev i svakoga Horvata kakti svoga sina preštimava.« Kurelcu je savjetovao da napiše hrvatsku knjižicu »pak da je on pripravan troške platiti«, na što mladi Fran u pismu Mlinariću dodaje: »Možbit, ako školu srečno prebavim, da to vučim.«¹⁶

Kada ilirci ostvaruju svoju misao o osnivanju »Novina« i »Danice«, to s priznajem i oduševljenjem dočekuje i Kurelac. Gaju javlja 12. IV 1835. »kao najpokornejši štovatel i brat horvacki«, kako njega te novine »vsakikrat, kakti malo dete razvesele i duh vseslavenstva se nigdi bolše neočituje neg u njih.« Sa žalošću spominje razdor među Slovacima upravo u doba kada svi rade oko što tješnjeg zbližavanja među Slavenima. Njega je, javlja mu dalje, kanonik Haramustek »ekskomuniciral, kajti se podufal reći, da je Kol-

¹³ M. Krleža, O patru dominikancu Jurju Križaniću, Eseji I, Zagreb, Minerva, 1932, str. 78.

¹⁴ M. Krleža, o. c., str. 82.

¹⁵ O. c., str. 81—82.

¹⁶ M. Breyer, str. 27.

lár kreposten i svet človek«. ¹⁷ U Bratislavi je u društvu s Hrvatima što tamo borave ili na studijama ili su na saboru. Usko je povezan i sa slovačkom omladinom, a duboko ga se dojmilo prijateljstvo s Lj. Štúrom, koji je bio četiri godine mlađi od njega.

Svuda je dakle Kurelac u neposrednom dodiru s istaknutim Slavenima, a to će utjecati i na njegove jezične poglede. God. 1835. opet je u Beču, gdje se upoznaje s Kopitarom, dok je pri koncu godine u Pešti pošto je prekinuo studije u Bratislavi. U doticaju je s glasovitim Kollárom, koji s njime prijateljuje, Fran ostavlja lijepu uspomenu u očima slovačkoga velikana. Poslije će ga Kollár poticati da se vrati u »milu domovinu, u Zagreb«, da ne bude uvijek u službi tuđih jezika. »Ostavite sve«, dovikuje mu 1842, »i podjite u naše narodno kolo na rad...« ¹⁸

Ali nesvršeni dak i dalje živi izvan Hrvatske i tek načas svraća u domovinu. God. 1839. napušta, naime, Peštu te posjećuje Gaja u Krapini, zatim dolazi na kratko vrijeme i u Zagreb, ali se opet vraća u Peštu gdje je često u društvu s »mladom Srbadijom«, te cijelu jednu zimu čita i proučava »Serbijanku« Sime Milutinovića Sarajlije.

»Mlada Srbadija« poziva ga opet u Beč. Po Vukovoj preporuci tamo dolazi da poučava tamošnje Srbe u francuskom jeziku. ^{18a} U Beču je često u društvu s Vukom Karadžićem, te mu pomaže pri korekturama novog izdanja narodnih pjesama i inače. Upoznaje se i s I. J. Sreznjevskim, kojega je g. 1841. poučavao hrvatskosrpski jezik, pa sa češkim političarom Karelom Havličkom Borovskim.

Ni u Beču oduševljeni Slaven ne ostaje dugo. God. 1842. polazi u Češki Krumlov, gdje boravi kao bibliotekar kneza A. V. Schwarzenberga. Tamo se upoznaje sa češkim rodoljubom i pjesnikom V. Fričom. Ponovno je zatim u Pragu, te se tamo upisuje kao izvanredni slušač na filozofski fakultet. Sprijateljio se sa slavistom i bibliotekarom »Češkog narodnog muzeja« V. Hankom, koji do smrti ostaje u prijateljskim vezama s Kurelcem. God. 1846. opet je u Beču, a ljeti te godine pohada na kraće vrijeme Gradišćanske Hrvate koje je prvi put obišao već 1842, ali tek usput. Ponovno je 1848. među njima, dok iste godine polazi u domovinu te se 1849. i smiruje u Rijeci kao nastavnik. ¹⁹

Tako je dakle tekla Kurelčeva životna linija, u takvim se okolnostima oblikuju njegovi pogledi na jezik pošto je više od šesnaest godina boravio izvan domovine! Za sve to vrijeme Kurelčev život protječe u drugim prilikama, druga ga i šira okolina nosi, upija druge dojmove, živi drugačijim tempom nego što se odvija kulturni život u Hrvatskoj gdje se rješavaju aktualna i važna jezična pitanja. Njegovi pogledi na zadatke književnog jezika, koliko god bili dobronamjerni i blizi ideolozima slavenstva, ipak su za hrvatske potrebe bili preširoki, znatno širi i od širokih pogleda Zagrebačke filološke škole. Kurelac je naime u Pešti, u Beču i Pragu i drugdje stekao nove vidike te na sva pitanja gleda sa širokog i preširokog stajališta, pa tako i na jezična.

¹⁷ Đ. Deželić, Pisma pisana Ljudevitu Gaju, Grada VI, str. 105—107.

¹⁸ I. Kukuljević Sakcinski, Črtice o Janu Kolláru, Neven, 1852, str. 182—187.

^{18a} Vukova prepiska, VII, str. 608—609.

¹⁹ Podaci po Breyeru, Tragom života i rada F. Kurelca, Zagreb, 1939.

Njega ne more aktualna i svakodnevna pitanja koja se imaju rješavati u nje-govoj domovini. Zato i može mirno i polako proučavati Milutinoviće-*vu* »Srbijanku«, dugo razmišljati i teoretizirati o jeziku, dok domaći problemi traže realna, hitna i praktična rješenja. »Danicu« i »Novine« trebalo je ispu-niti člancima, političkim vijestima, a suradnici su često nemoćno stajali pred teškoćom izraza. Kurelac, udaljen od tih domaćih potreba, bez pravoga uvida u njih, oštro će i s visoka reagirati na »pisariju zagrebačku« kada se jednom i sam pojavi na književnom polju.

Sigurno je da je Kurelac izvan domovine pokupio sve što je mogao doznati od mnogobrojnih svojih istaknutih znanaca i slavenskih prijatelja. Ideje što ih je vani upio i asimilirao, zasnovane na širokim slavenskim koncepcijama, snažno su na njega djelovale te će se, u razmjerno smirenijim životnim prili-kama u Rijeci, odraziti u njegovim jezičnim pogledima koji su se radikalno odvajali od tadašnjih jezičnih nazora u Hrvatskoj.

3

Treba još ukratko promotriti kakav je Kurelčev odnos prema slavenstvu, ilirizmu i hrvatstvu, jer se to odražava i u njegovim jezičnim pogledima.

Živeći u Zagrebu, a poslije dugo i izvan domovine, u povišenoj atmosferi zanosa i oduševljenja za probuđenu slavensku misao, Kurelac se duboko i trajno uvjerio u potrebu slavenske povezanosti, prijateljstva i sloge. Uvjeren je da će tek u čvrstoj duhovnoj i kulturnoj zajednici sa svim slavenskim narodima — i njegovu narodu doći svjetliji i bolji dani.²⁰ To se vidi npr. iz knjige »Recimo koju«, gdje je cijelo III poglavlje posvećeno raspravljanju o koristi uzajamne sloge slavenskih naroda. Sa širokim Kurelčevim slavenskim pogledima ne slaže se nastojanje Lj. Štúra, inače njegova dobrog mla-*đeg* prijatelja, što svojim težnjama o reformi slovačkoga jezika dira u čeho-slovačku jezičnu slogu. Zato Kurelac ističe kako je mnogo vrednija bratska uzajamnost nego razdvajanje u bilo kojem pogledu, sve kada bi za Štúrov pokušaj bilo i jačih argumenata nego što ih iznosi nezadovoljni Slovak. Iz istih mu se razloga ne sviđa ni reforma češkoga pravopisa.²¹ Sve to Kurelac radi u cilju što čvršćega jezičnoga jedinstva među slavenskim narodima.

U svim tim odnosima ipak treba, po Kurelčevu mišljenju, da vlada pravednost. Tako on Česima zamjerava, »iako je voljan duboko im se poklonit... slovačkih se imen doděvat te Šafárika prozivat Šafárikom, makar se pokojni... i sam zadnjih godin tako pisao.«²² Dakle: velika ljubav prema slavenskoj uzajamnosti, ali i priznavanje vlastite individualnosti.

Pogotovu treba, po Kurelčevu mišljenju, da se slažu i što čvršće zbiju Južni Slaveni. O međusobnoj ljubavi Hrvata, Srba i Slovenaca dao je krasan dokaz u zanosno pisanim poglavljima svoje knjige »Recimo koju«. Na pri-govore o Slovencima, o njihovoj »nepravедnosti«, Kurelac upućuje svoje

²⁰ Vidi npr. pogl. III knjige »Recimo koju« ili njegova mnogobrojna pisma učenicima.

²¹ Recimo koju, str. 44—45.

²² Vidi npr. Stope Hristove, str. XVII.

znance neka ih još više vole, pa će biti bolji. Njegovo prisno druženje sa Srbima, osobito u Pešti i Beču, intenzivno čitanje »Srbijanke« Sime Milutinovića Sarajlije i drugih srpskih pisaca (Vuk, Daničić), o kojima govori sa zanosom, a onda prijateljevanje s mnogobrojnim Slovencima, što ih je upoznao u Rijeci i prije izvan domovine, naročito u Beču, sve to svjedoči o Kurelčevu dubokom uvjerenju kako samo u ljubavi, bratskoj slozi i međusobnom poštovanju mogu nastati ljepši dani tima narodima. Takvo je mišljenje imao Kurelac cijeloga života, ali je tražio pravednost i prema Hrvatima, pa katkada nije bio zadovoljan nekim postupcima smatrajući ih nepravilnima. Uvijek se osjećao Hrvatom, makar zastupao i široku slogu i što čvršću povezanost među slavenskim narodima.

Kao što je Križanić prošao svijetom »kao simbol Hrvastva« (Krleža, Eseji I, str. 76), pa kao što je »njegov ustrajni zanos za ideju jezičnog i etničkog identiteta« našega naroda »objašnjiv samo s potpuno očajnim prilikama tadašnjeg hrvatskog stanja«²³, tako je i Kurelac, široko uprtih očiju u slavenstvo, bio i Hrvat i široki Slaven, jer je tek u slavenstvu vidio spas svoje domovine. »Što je u Hrvatskoj postajalo nesnosnije i krvavije, to su njegove iluzije plamtjele intenzivnije«, karakterizira Krleža Križanićevo slavenstvo.²⁴ Isto je tako i Kurelac širokim srcem obuhvatio sve Slavene, a to je učinio i u prilično mehaničkim pogledima na jezik.

U prvim Kurelčevim radovima nema još nikakvih tragova o nacionalnim sukobima. Pišući tako knjigu »Recimo koju« nije se osvrtao na Karadžićev članak »Srbi svi i svuda«, štampan 1847. u »Kovčežiću« u Beču, iako su mnogi Hrvati na njega reagirali, pa je tako Šulek god. 1856. napisao trijezan i pomirljiv članak »Srbi i Hrvati«.²⁵ Poslije je i Kurelac precizirao svoja prvotna uvjerenja o nacionalnom pitanju. Tako u knjizi »Fluminensia«, tiskanoj god. 1862, ispravlja neka mjesta u svojoj raspravi »Kako da sklanjamo imena«, tiskanoj 1852 i ponovno preštampanoj u toj knjizi. U »Primětbama«, na kraju knjige (str. 217), posebno spominje kako se uvjerio, za razliku od prijašnjega svoga mišljenja, da u Dalmaciji, Dubrovniku i Kotoru »Srbina starosēdioca nikdē nejma, oliš onoga čto se za Turskoga progonstva tuj naseliti moglo.« Spominje kako ne zna sigurno koji bi se dio zapadne Bosne imao pripisati Hrvatima, »nu to znam,« dodaje Kurelac, »da je Crna Gora u korēnu svom pravi pravcati Hrvat, onako nam jezik izgovarajući, kako i Brinjani, Hrvati ako ikada koji. Ne budi zato rečeno, da im se pod Crnojevići Srbina primēsilo i pridružilo nije.« Narječja se ne smiju, ističe Kurelac, suditi po slovnici, nego po »slovniku«, jer su »stari Srbi govorili onako, kako sada većinom Hrvati (a ne Bezjaci) govore.« »Uz more vse je Hrvat, i vsaka besēda, čto ju Vuk ima u svom rēčniku zapisanu kao južnu ili jugozapadnu, ta se govori ne samo po primorju Hrvatskom, nego i po vsjoj Dalmaciji, zemlji pra-Hrvatskoj.« Vukovo mišljenje da po Boki ima trideset tisuća pravih Srba ne prihvaća,

²³ M. Krleža, O patru dominikancu Jurju Križaniću, Eseji I, Zagreb, 1932, str. 81.

²⁴ O. c., str. 81.

²⁵ B. Šulek, Srbi i Hrvati, Neven, 1856 (kolovoz), preštampan u »Izabranim člancima« B. Šuleka, prir. dr Rudolf Maixner i dr Ivan Esih, Noviji pisci hrvatski, knj. VIII, Zagreb, 1952, str. 150—180.

jer »mi je uza to reći, da Dubrovnika, Boke ni Crne Gore za Srblje priznati ne mogu.«²⁶ To je pisano nakon Vukova odgovora (Srbi i Hrvati, Vidovdan, 1861.) na Šulekov članak iz 1856.²⁷

U pismu Budisavljeviću u Beč Kurelac upozorava svoga učenika na članak u »Narodnim novinama« 1863, br. 105, pod naslovom »Vidovdan i separatističke plemenske težnje«. U tom pismu veli Kurelac: »Čto vi pod Hrvatstvom razuměte, tomu se ni ja ne opiru, tim manje, čto sam ovih dan čitao fra Matijevića^{27a} (a dobro mi je na pameti i Divković) te u obojice signa indelebilia Hrvatstva; tim manje čto moj prijatelj Andrija to perom to putovanjem po Slavoniji sada vruga čini, da srca od Hrvatov odvrati. Uzmi, Bude, čislo 105. Narodnih novin te pročitaj onaj prvi članak: »Vidovdan i separatističke plemenske težnje.« Na čto ide ona politika i preplitka mudrolija?... Dobro dakle činite, čto uz naše narodno ime tako živo prilipljete. Srbljem nikad ne ugodismo, dok im god bude današnja pamet. Čto je grozne vike i rugla svakoga bilo na ime Ilirsko? a sad se *grade*, kao da im je žao, čto smo od njega odstupili...«²⁸

Kurelac je, koliko god tražio da se poštuju posebna prava Hrvatske, ipak i pomirljivo djelovao na svoje mlade učenike. Razumljivo je da je tako radio onaj koji je još godinu dana prije smrti pisao N. Jakšiću: »A gledajte i njegujte što veću ljubav i slogu i s drugimi Sloveni, bud kakvi oni bili,«²⁹ a u drugom jednom pismu: »Tužite se na Kranjce, da nas mrze. Ljubimo ih, trikrat veće nego nas oni mrze, pak je onda vse dobro, omehknu, vėrujte mi.«³⁰

Kada se dakle i zaoštruju srpsko-hrvatska pitanja, kada neki Hrvati štošta zamjeraju i Slovencima, to djelomično i Kurelac opaža, pa načelno i osuđuje nepravde, ali mu je uvijek na pameti želja za jedinstvom među slavenskim narodima, pa iskreno nastoji da se ti sukobi izmire i izglađe.

S rezervom treba da uzmemo tvrdnju dra Gudeka koji u članku: »Fran Kurelac kao pedagog« smatra da je Kurelac »pristajao ... uz program Starčevićev za uiedinjenje svih hrvatskih zemalja.«³¹ Iste godine napisao je u »Hrvatskom pravu« neki S. T. članak »Ante Starčević i Fran Kurelac«, u kojemu iznosi misao kako i Kurelca i Starčevića spajaju lične životne okolnosti, »sličnost u svojstvima njihove prirodne osobenosti, unutrašnja veza u značenju, ciljevima i mislima vodilicama javnoga im rada.«³²

Da Kurelca i Starčevića spaja »sličnost u svojstvima njihove osobenosti«, u to se lako možemo uvjeriti, ali o nekim Kurelčevim bližim vezama sa Starčevićevim političkim pogledima mislim da ne može biti govora.

²⁶ F. Kurelac, *Fluminensia*, str. 218.

²⁷ Vidi i Ljubomir Stojanović, *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*, Beograd, 1924, str. 688—689.

^{27a} Usp. Slavko Pavešić, *Jezik Stjepana Matijevića*, *Rasprave Instituta za jezik JAZU*, sv. I. Pavešić u svojoj radnji citira dio Matijevićeva predgovora knjižici »Ispovijedaonik« u kojem Matijević veli da ju je štampao »nanutkovanjem p. o. f. Rafaela Levakovića, moga reda, a države Bosne Hrovatske bogoslovca razumnoga, budući u Rimu«.

²⁸ *Grada IV*, str. 18—19.

²⁹ *Hrvatsko kolo VIII 1925—1926*, str. 467.

³⁰ Branko Vodnik, *Iz ostavštine Frana Kurelca*, *Grada VIII*, str. 85.

³¹ *Kršćanska škola, XIV/1911*, br. 15—16, str. 226—236.

³² *Hrvatsko pravo, 1911*, br. 4555 (110), str. 10.

Kurelac je bio Hrvat, a to je ostao i cio život, kako to pri koncu svoga »Viekopisa« ističe i Kurelčev prijatelj Veber: »Hrvatom se je rodio, bio i umro,« pripadajući »politici čisto hrvatskoj.«³³ Kurelac pozdravlja svoje učenike god. 1849. u Rijeci sa željom da budu »vrli Hrvati« u doba kada taj naziv nije bio toliko u upotrebi.³⁴ Ali o direktnom pristajanju uz Starčevićeve političke ideje ne može se govoriti poznajući Kurelčeve široke slavenske misli. Starčević i Kurelac bili su god. 1861. u Rijeci, no između njih nije dolazilo do bližega dodira. Ni poslije nije Kurelac pristajao uz koju političku stranku iako je, poput Starčevića, zahtijevao oslobođenje svih hrvatskih zemalja. Ali Kurelac je do smrti doboko osjećao ljubav prema slavenskim zemljama i svoju povezanost s njima, čega nije bilo u tolikoj mjeri u Starčevića. Nikako se ne može govoriti o Kurelčevu starčevićanstvu, a ni o indiferentnosti prema slavenskim narodima.

Želja za zblizavanjem slavenskih naroda, ali i hrvatski stav, jasno izbijaju iz Kurelčevih jezičnih pogleda i njegova djelovanja uopće. Stoga Emil Štampar^{34a} primjećuje za Breyera kako se u njegovoj knjizi o Kurelcu »očito vidi, da je podlegao strujanjima u 1932. godini i sl., pa je u smislu tih strujanja interpretirao Kurelčevu jugoslavensku ideju, koja je svakako bez razloga odviše istaknuta!«

Kad se trijezno razmotre svi ovi elementi Kurelčevih pogleda na odnos: hrvatstvo — slavenstvo, vidi se da je u svojoj osnovi Kurelac stvarniji i harmoničniji od svojih kasnijih ocjenjivača — dra Gudeka, koji bi ga htio prikazati velikim panhrvatom, i Breyera, koji ističe njegovo slavenstvo i jugoslavenstvo nešto suviše izolirano. Kurelac je u tim pitanjima bio realan, a to se vidi i u nekim njegovim temeljnim idejama o književnom jeziku, idejama koje tek u političkom provođenju, u dugogodišnjem razvoju a u vezi s osobinama njegove ličnosti dobivaju kao ostvarenje onaj poznati neobičan i osoben izgled.

4

Prije nego prijedem na razmatranje Kurelčevih jezičnih osobina htio bih ukratko iznijeti važniju literaturu o Kurelcu kao i razloge zbog kojih sam smatrao da je korisno da se o Kurelcu napiše ova radnja. O Kurelcu su pisali mnogi. Pretežno su to kraći, prigodni članci u kojima se povišenim tonom — ponajčešće uz godišnjice života i smrti — govori o Kurelcu kao rodoljubu, karakteru i o njegovim jezičnim pogledima. Dosta je priloga objavljeno u vezi s Kurelčevom biografijom: B. Budisavljević, *Recimo koju o Franu Kurelcu* (Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. IV), B. Vodnik, F. Kurelac, *Biografski podaci* (Građa VIII), niz članaka M. Breyera: Lj. Gaj i Fran Kurelac, *Iz riječkih dana F. Kurelca, Fran Kurelac i Matko Baštijan, F. Kurelac und die Tschekoslowaken, Kurelac u Đakovu* (sve upotrijebljeno u autorovoj monografiji: *Tragom života i rada Frana Kurelca, hrvatskog preporoditelja i književnika, Zagreb 1939*); mnogo vrijedne građe sadrži

³³ A. Veber, *Viekopis*, str. 200. i 205.

³⁴ F. Kurelac, *Fluminensia*, str. 9. Vidi još i *Građu IV*, str. 52.

^{34a} *Nastavni vjesnik XLVIII/1939—40*, sv. 6, str. 453—455.

opsežna rasprava J. Logara: Fran Kurelac in Slovenci (Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, sv. II, Ljubljana 1956), štampano je podosta i Kurelčevih pisama (Budisavljević, V. Deželić, V. Dukat, A. Makanec, I. Milčetić, V. Premuda, B. Vodnik i dr.), a štampana su naknadno i neka Kurelčeva djela koja su ostala u rukopisu (Vodnik, Iz ostavštine F. Kurelca, Građa, knj. VIII).

Na osnovu dosad objavljene građa o F. Kurelcu možemo stvoriti prilično jasnu sliku o životu toga osebjunoga javnoga radnika i filologa. Ali nije tako kad se promatra Kurelčev filološki rad, kada se određuje njegovo značenje i mjesto u razvoju književnog jezika 19. st. u Hrvatskoj.

Među prvima se kritički osvrnuo na Kurelčev rad Vatroslav Jagić u nekoliko svojih rasprava: »Quomodo scribamus nos« (Narodne novine, 1859, br. 37—39), »Recimo koju« (Narodne novine, 1860, br. 216—222) i kasnije u svojoj knjizi »Istorija slavjanskoj filologiji«, Petrograd 1910 — priznajući Kurelcu dobru namjeru, širok slavenski osjećaj, korisnu brigu za jezičnu čistoću, ali i odlučno odbacujući njegova jezična arhaična zastranjivanja. Veber, kao vođa Zagrebačke filološke škole, kojoj je jedno vrijeme pripadao i V. Jagić, odbija Kurelčeve jezične poglede u članku »Brus jezika« (Pozor, 1862, br. 219—221), a u raspravi »Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah« (Djela A. Vebera, sv. III) pokazuje kako je Kurelac u svojem purističkom žaru pošao predaleko tjerajući iz jezika mnoge riječi koje su korisno vršile svoju funkciju i koje su, po Veberovu mišljenju, bile pravilne i dobre. Napokon, u »Viekopisu Franje Kurelca« (Rad, knj. XXIX) Veber je na četrdesetak strana objektivno iznio život, djelovanje i filološki rad svoga književnoga protivnika priznajući mu rodoljublje, hrvatstvo i slavenstvo, osjećaj za jezik, izvrstan stil, ali i osuđujući Kurelčevo arhaiziranje i pretjeranu artificijelnost njegova jezika.

Prilično ispravan stav prema čitavu Kurelčevu djelu, ali i očite znakove priznanja i simpatije, dao je u više svojih radova B. Vodnik, posebno u uvodu izbora Kurelčevih djela što ga je Vodnik nazvao »Runje i pahuljice«. M. Breyer u spomenutoj knjizi o Kurelcu, pored dobrih prinosa Kurelčevu životopisu i pored pravilne ocjene Kurelca kao čovjeka, kulturnoga radnika i rodoljuba, nije potanje ulazio u Kurelčev filološki rad, a ukoliko ga je ukratko spominjao, prilazio je nedovoljno kritički i nedovoljno stručno; o Kurelcu je pisao uopće suviše panegirički.

Kurelca su neki ocjenjivali pretežno kao stilista (A., Šenoa, Naša književnost, Glasonoša, 1865; Nehajev, Pjesnici i jezikoslovci, Studije i članci II, Djela, sv. IX, HIBZ Zagreb, 1944; U. Donadini, Kokot, 1916, sv. 5; S. Šimić, Jezik i pjesnik, Zagreb, 1955). Neki su od njih nedovoljno razlučivali Kurelca kao stilista od Kurelca filologa (npr. Nehajev) te su one pozitivne atribute Kurelca stilista davali i Kurelcu teoretičaru književnoga jezika, što nije opravdano. Uopće o Kurelčevu radu postojala su suprotna mišljenja. Dok su ga jedni pretjerano hvalili (B. Budisavljević, Dežman, Fiamin, Črnčić, Vukelić i dr.), drugi su mu pristupali opreznije (Rački, Pacel), pa i s odbijanjem (Jagić, Veber, M. Baštijan).

Ni u novije doba nisu sudovi o Kurelcu dovoljno pročišćeni: jedni o njemu pišu u povišenom tonu i s nekritičnom hvalom (Nehajev, Premuda, Breyer),

što nije prihvatljivo. Ali danas možemo čuti i mišljenje kako uopće nije potrebno da se u nauci zadržavamo na tom čudnom i ekscentričnom filologu koji se svojim jezičnim devijacijama samo udaljivao od osnovnoga našeg književnog jezika. Mislim da ni takav apodiktički negativni stav nije ispravan. Ni jezik Jurja Križanića očito se nije organički razvijao s osnovnim tendencijama jezičnoga razvitka u nas, pa ipak je imao pravo V. Jagić kada je u svojoj velikoj monografiji »Život i rad Jurja Križanića« (Djela Jugoslavenske akademije, knj. XXVIII, Zagreb 1917) posebno proučio jezik i gramatiku Križanićevu. S dubljim pogledom, širim i elastičnijim rasponom gledanja kulturnoga čovjeka široka duha i fundirana filologa Jagić u Križanićevu djelu nije konstatirao samo razlike između Križanićeva jezika prema narodnom štokavskom govoru (kao što je to učinio Daničić, Rad XVI, str. 159—198), nego je zaronio u dublji smisao Križanićevih jezičnih težnji koje su, istina, bile fantastične, kao i njegove vizije o nacionalnom i kulturnom jedinstvu Slavena, ali ipak vrijedne da se pobliže prouče, shvate i objasne.

I kod Kurelcica ćemo naći na velika odstupanja od narodnoga štokavskoga narječja, ali proučavajući Kurelcjeve jezične koncepcije nije nam stalo samo do toga da utvrdimo koliko su se one udaljivale od osnovnoga jezičnoga toka štokavskoga narodnoga govora njegova vremena nego i da shvatimo kako je uopće moguće što se u Hrvatskoj mogla pojaviti jedna takva neobična ličnost koja je htjela sintetizirati višestoljetnu hrvatsku jezičnu kulturu u posebnom tipu književnog jezika u doba kada se Hrvati, u važnom historijskom času, odlučuju za novi zajednički književni jezik.

Potrebno je dakle o Kurelcu raspravljati kao o interesantnom fenomenu, ali pri tom treba pristupati objektivno, smireno, kritički, obuhvaćajući njegov rad u cjelini (izdan i neizdan), određujući njegovu pojavu i značenje što ga je imao u doba kada je radio, i ocjenjujući ga sa suvremenih aspekata, kako je nedavno izvedeno s jezikoslovnim radom Adolfa Vebera, pa i Bogoslava Šuleka.

To je djelomično i učinjeno. Prof. Lj. Jonke, koji je u našu prošlost književnoga jezika zahvatio u cjelini i u pojedinostima u svojim brojnim raspravama, posebno je proučio Zagrebačku filološku školu, njene idejne smjernice i njezina dostignuća, obradio vođu te škole Adolfa Vebera Tkalčevića te se u više svojih studija dotakao i književnog protivnika Zagrebačke filološke škole. Posebno u 3. pogl. rasprave »Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću« (Zbornik za filologiju i lingvistiku, Novi Sad 1957) i u 6. pogl. studije »Veberove zasluge za naš književni jezik« (Rad JAZU, knj. 309) i u nekim drugima prof. Jonke prikazuje ne samo osobine Kurelcjeva tzv. kratkoga genitiva plurala i Veberove polemike s Kurelcem nego daje i kraći prikaz Kurelcjeva rada uopće: uspoređuje Kurelcjeve jezične postupke s Veberovim jezičnim zahvatima, pokazuje neopravdanost pretjeranih Kurelcjevih napada na Zagrebačku filološku školu ističući kako je Veber nadmašio svoga jezičnoga protivnika shvaćanjem o pravima književnoga jezika i objektivnim tonom polemiziranja, ukratko: kritički ocjenjuje Kurelcjev rad naročito s obzirom na njegov odnos prema Zagrebačkoj filološkoj školi. Ali, korisno je da se o Kurelcu progovori i u cjelini i cjelovito, što je svrha ove radnje.

Svoje jezične poglede Kurelac je najpreciznije razložio i knjizi »Recimo koju« (u pogl. VIII, od str. 143), kada se opravdava od Demeterovih prigovora koji ga prikazuju kao neprijatelja slavenske jezične sloge.³⁵

Kurelac to odlučno odbija ističući da jezičnu slogu gradi upravo onaj koji pristaje uz »toli potrebito jedinstveno ime jugoslovinsko«, a ne gleda na vjeru, narječja, pismo, te koji »ne prizire samo svoje pleme, nego jezik snuje na temelju trojičnom: hrvatskom, srbskom i slovenskom.«

Pošto je iznio što smatra jezičnom uzajamnošću, utvrđuje da u nas još ne postoji takav idealan jezik u kojemu bi bili ubuhvaćeni svi njegovi principi (jezik je »još ... u pupku, njemu se istom razvezati.«). Južnim Slavenima ne može, po Kurelcu, služiti Vukov jezik jer je on samo srpski, a ne »jezik južnoga jedinstva«, ni Gajev, iako je on »na dobroj osnovi zida«, i to zato što u jeziku njegovih učenika ima vrlo mnogo njemačkog utjecaja. Svjestan je da to nije ni njegov, Kurelčev, jezik, »er on mēši jezik hrvatski i srbski, nu slovenskome gotovo ni slēda; er on prizire većma čelo slovinstvo nego slovinstvo južno«, a onda: jer ima odviše starine, participa i gerundija, upotrebe duala, a etimološki mu pravopis nije tako potpuno proveden kao »Vukov eufonički«. Kurelac dakle nije uvijek nesamokritičan, osjeća pomalo i sam artifičnost nekih svojih zasada.

Kako bi se ta misao o jeziku budućnosti ostvarila, treba proučiti svu našu literarnu prošlost, naše stare neizdane spomenike i pisce. Stoga se Kurelac tako intenzivno baca na njihovo proučavanje pripremajući i svoj rječnik, pa zato piše i mnoge frazeološke rasprave.

Idealan jezik, po Kurelčevom mišljenju, nije mogao biti stvoren za dvadeset godina, koliko postoji novija književnost, bez velikih pisaca, bez učenoga društva. Obratno, pisanje je sve lošije, »kad se nismo umēli življe sdružiti ni sa Srbliji ni sa Slovenci, nego vsaki njih još svojom stazom ide« (str. 147.).

Kurelac zamjerava što učeni filolozi nisu za slijevanje narječja, pa je upravo »s lakomosti filologa narodnog jedinstva sve to manje.« No mnogi su se jezici, ističe dalje, stvorili zbližavanjem dijalekata. Ako hoćemo pravoga jedinstva na slavenskom jugu, rezonira Kurelac, »to nije druga nego narječja treba u jedno da splove: da se sliju u jedno korito, da se sbiju u jedno tēlo.«³⁶ Ako već iz ljubavi ne činimo ništa za to stapanje dijalekata, neka nas bar zajednička nevolja ujedini, uvjerava široki Slaven svoje nehajne jezične neprijatelje!

Štoviše, Kurelac traži da slijevanje narječja bude potpuno, tako da se ne može raspoznati iz kojega je kraja pojedini pisac rodom. Takav se jezik sada tek stvara, »sad se istom žito siplje,« a poslije, kada bude velikih pisaca, moći

³⁵ Za sve citate što ću ih spominjati u vezi s Kurelčevim pogledima u ovom poglavlju vidi Recimo koju, str. 108, 143, 145. i 149.

³⁶ Recimo koju, str. 151. i 153.

će se po njima normirati jezik. Naša su tri narječja »uprav po bogu zato stvorena, da se u jedan te prekrasan jezik stope i sliju,« a i vrijeme je da »ogradimo sgradu *novе* knjige i jedinstva našega.«³⁷

Kurelac, po mišljenju svoga vremena (Miklošič, Vuk), smatra čakavski dijalekat jezgrom hrvatskoga jezika. To je stajalište vidljivo iz njegovih bilježaka koje su mu služile za školska predavanja u Rijeci.³⁸ Čakavski je dijalekt imao neko izrazito hrvatsko obilježje. Zato se Kurelac ljuti što »svogega narječja Hrvatjani poznaju puno manje: er se je do sad premalo čakavskih pisatelj, najkorenitijih Hrvatov, na vidělo izneslo.« Pravi su hrvatski krajevi opojeni duhom i jezikom talijanskim, pa vrlo malo i pišu. Kurelac negoduje i na Zagrebačku školu, jer »nazovi — hervatske strane, duhom uskočkim bėsne, trkimice u tabor se srbski, još dalje od hrvatskoga, zaletiše, te srbišu, kako umědu: halavo i traljavo.«³⁹

U jeziku Zagrebačke škole nema naime, po Kurelčevu mišljenju, dovoljno elemenata čakavskoga. hrvatskog dijalekta, a »potezala na měrilih jedinstva našega jezika tako je postavljati, da niti odveć na srbsku stranu ne pretegnu, niti odveć od slovenske odskaču.«⁴⁰ Kurelac smatra da je čakavski dijalekt bitna osobina hrvatske individualnosti, pa treba da bude vidljiva i u zajedničkom južnoslavenskom jeziku.

Dalje Kurelac razmišlja kako su mnogi Slaveni prisvajali sebi starocrkvenoslavenski jezik, tek se Hrvati, uza svoje najveće pravo, nisu pojavili da ustvrde kako je staroslavenski zapravo starohrvatski jezik. Sačuvani su samo priču o hrvatstvu glagolškoga pisma, a tek usput i staroga jezika. Ali tko je ikada živio u Hrvatskom primorju, po Istri i otocima Jadranskoga mora »o domovini pravoj Čurilovâ jezika ni posumněti ne može: on je nikao med narodom stare Hrvacije Porfirogenetove.«⁴¹ Sam Kurelac priznaje neke teškoće i manjkavosti svoje teorije, kojoj je već Jagić prigovorio kao posve nefundiranoj, a ona se, dakako, u nauci uopće i ne spominje. Kurelac za nju nije ni postavio

³⁷ O. c., str. 159.

³⁸ Vidi Grada IV. U njima na pitanje »Gdě se govori hrvatski?« stoji zabilježeno: »Niže Kupe po krajini hrvatskoj, pak u Bosni do Lívna; u Dalmaciji sve do Dubrovnika, ter Istriji sve do Bistrice i Novoga Grada. Osim toga govore hrvatski razstrešena sela po Ugriji u županijah Mošunskoj, Želěznoj i Šoprunskoj.« — Srpski se govori: »U kneževini srbskoj, u vojvodini srbskoj, u Boki Kotorskoj, u Crnoj Gori, u Bosni kraj Drine i gore Romanije, oko jezera Ohridskoga, po zemlji Arnautskoj, ter Ugriji po razstrešeniš selih sve do Budima i Sent Andrije.« A slovenski se govori: »U Kranjskoj, u dolnjem Štajeru, oko Gorice, sve do Suče i do morja, u Koruškoj sve do Drave, u Istriji bliže Trsta, u Ugriji razstrešen po županijah Saladskoj i Želěznoj. Osim toga je govor naroda po županijah Križevačkoj, Varaždinskoj, Požeškoj i Zagrebačkoj gornjoj slovenskomu jeziku bliži nego hrvatskomu.« — Kasnije je u djelu Fluminensia neka svoja mišljenja korigirao.

³⁹ F. Kurelac, Recimo koju, str. 158. To hrvatstvo čakavskoga narječja, a osuda jezika Zagrebačke škole vidljivo je i iz pisma Črnčićeva. Časopis »Neven« trebalo je da dođe u Rijeku pa da tamo nastavi izlaženje, što je poslije i učinjeno. Nestrpljiv Črnčić pita Kurelca prije toga što je s listom pa određeno izjavljuje svoje nepovjerenje prema Zagrebačkoj školi: »Možebit se Zagrebčani ahavci boje, da ga pohrvatite. I zaisto tole ne bi ostao onakav, da biste samo vi i Pacel hotili« (Arhiv JA XV, 8/D. 1).

⁴⁰ Recimo koju, str. 158.

⁴¹ O. c., str. 57.

ozbiljnih dokaza. Ali nama je sada važno da na osnovi tih pogleda o provenijenciji starocrkvenoslavenskoga jezika razmotrimo kakve zaključke Kurelac izvodi za književni jezik.

Ti su se Kurelčevi pogledi slagali s njegovim naziranjima na slavenstvo i hrvatstvo te povezivali njegove slavenske ideje s hrvatskim koncepcijama. Ako je dakle starocrkvenoslavenski jezik zapravo starohrvatski, a do danas mu se trag sačuvao u čakavštini, u eminentno hrvatskom narječju, onda se velik dio umjetnoga južnoslavenskog jezika treba da zasniva na hrvatskom elementu. Kurelac prema tome teži za jednim jezikom sastavljenim od svih triju naših narječja, ali i s osobitim obzirom na časni starocrkvenoslavenski jezik, upravo »starohrvatski.« Stoga je razumljivo s koliko je ljubavi govorio o tom starom jeziku, jer »ako je bog narodu dao jezik velikoga umlja i tankote, a to je ogradniku i uzgojitelju toga bogosada oko njega postupati, što se ikad može tanje i umnije.«⁴² Starocrkvenoslavenski jezik ima dakle posebnih čari jer je on i starohrvatski jezik. »Nu da i nije stari jezik našim jezikom navlaš, reci jezikom hrvatskim«, pa da i nema drugih važnijih obilježja, on je ipak za nas »najpretežniji«, gramatika mu se može takmičiti s grčkom, a rječnik mu je »zlatom rudom čistinje slovinske«. To je jezik koji će biti »po odsadanjoj sudbini ... vezateljem i ujediniteljem sbora i govora vsemu gorostasnomu rodu slovinskomu« (str. 58).

Iz toga bogatoga rudnika treba, po Kurelčevu uvjerenju, uzimati riječi i presađivati ih u novi jezik, ukoliko ih narod može razumjeti, ali valja uzimati i ono što narod ne razumije potpuno. Što ne zna danas, naučit će sutra. Srbi su shvaćali pisanje Vidakovića, Vujića, Stamatovića, koji su upotrebljavali rječnik crkvenoga jezika, zato ne treba da ni nama bude nemoguće postići te nam jezik postane razumljiviji našoj slavenskoj braći, a to će se ostvariti upravo »priměšom soka i mezdre iz duba, vsih nas zastirućâ, krěpećâ i oživljujućâ: jezika svetinje naše, neprehvalimâ, preuznosimâ« (str. 84). Iz toga jezika ne treba primati jedino one riječi što se učenim ljudima čine nerazumljivim i sumnjivim, ili pak one kojima se danas značenje promijenilo.

Prema Kurelčevim naziranjima, starocrkvenoslavenski jezik valja učiti ako hoćemo da nastavimo pisati jezikom svojih pređa. Naš narodni jezik treba da uzvisimo i izobrazimo po tom jeziku koji je bio »odhranitelj vsih plemen slovinskih malo ne vse do danas«, a on će i dalje biti »vezateljem i ujediniteljem onim istim, za koje (je) on i dosad skrbio«. (str. 85).

Neobična je Kurelčeva ideja o miješanju narječja, o uzimanju jezičnih elemenata iz starine, kao što je neobičan i jezik kojim te misli izriče. Njegova srdžba na Zagrebačku školu, što tobože juri u srpski tabor, posve je nenaučna jer je dokazano da je štokavski dijalekt koliko srpski, toliko i hrvatski, kao što uostalom i kajkavski dijalekt pripada hrvatskom jeziku. Još manje može podnijeti kritičku ocjenu Kurelčeva misao da bi starocrkvenoslavenski jezik bio starohrvatski, pa i taj razlog, koji ga je poticao na umjetno građenje jezika, otpada. Kurelac je ispravno osjećao potrebu visoko izgrađenoga književnog jezika, ali kada je svoje u osnovi točne nacionalne nazore mehanički

⁴² O. c., str. 55—85.

projicirao na jezik, kako bi tobože tim putem došao do onakva književnog jezika o kojem je sanjao, morao je taj pokušaj propasti. Tako je ostao nesuvremen svojim jezičnim pogledima, pa su ga na koncu i najvjerniji učenici morali napustiti (v. pogl. VI).

Nije stoga čudno što su tadašnji književnici (Demeter, Kukuljević) smatrali Kurelčev rad oko formiranja posebnog književnog jezika kočnicom, kada se razvitak našega književnog jezika već uputio po određenoj koncepciji. Tako Kukuljević u pismu Kurelcu izlaže svoje neslaganje s njegovim jezičnim koncepcijama. Njemu se Kurelčev način pisanja »ne mili stoga, što čini u sadašnjoj književnosti hrvatskoj i srbskoj novu razpru poslie kako smo se jedva sjedinili u književnome jeziku. Srblji neće bogami nikad poprimiti tvoj način pisanja«, uvjerava Kukuljević svoga radikalnog prijatelja, »a neće ni Hrvati s ove strane planinah ... pa zašto da idete vi niekolici iz Primorja na staru stazu, koju su svi zapustili. Ja bi radi sloge, koja nam je toliko nuždna iz najgladjega druma pošao putovati po skalinah i hridovih, samo da jednu svrhu postignem, a zašto nebi nieke sitnarije zabacio ... «⁴³

2

Misao o što tješnjem zbližavanju slavenskih jezika, a posebno južnoslavenskih, bila je živa i opće prihvaćena u doba ilirizma, kada se općenito shvaćalo da se jedinstvo južnoslavenskih naroda može postići tek jedinstvenim jezikom. Takve misli prožimlju i Zagrebačku školu i njezina najjačega predstavnika Vebera još i pri koncu XIX stoljeća, kada su one već bile bez ikakve realne osnove. Tek poslije, kada padne ilirski zanos i ilirske ideje o jeziku, nastupit će općenito treznije prosuđivanje o tome kako književni jezik treba da se podudara u glavnim elementima s narodnim, bez isticanja potrebe da i Slovenci, ili čak Bugari, preuzmu zajednički južnoslavenski jezik. Kasnije generacije neće više osjećati potrebe za jezikom takvih tendencija kakav je u manjoj mjeri bio jezik Zagrebačke, a u znatno većoj Riječke škole. Tada će se, potkraj XIX stoljeća, novije generacije vratiti na ono što je još 1850. istaknuto u Književnom dogovoru, naime da »ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik«.⁴⁴

No te će misli uhvatiti korijen mnogo kasnije. Doba u kojem je Kurelac formirao svoje jezične poglede još je razdoblje zanosnoga oduševljenja za zbližavanje jezika. Dok ga tako osnovni pogledi na književni jezik u višem smislu i želja za jedinstvenim južnoslavenskim jezikom donekle spajaju s ilircima Zagrebačke filološke škole, njegove još šire slavenske težnje što ih hoće realizirati u jeziku, kao i način kako zamišlja stvoriti književni jezik, radikalno ga od nje udaljuju.

⁴³ Građa za povijest književnosti hrvatske VIII, str. 118.

⁴⁴ Tekst Književnog dogovora objavljen je u Narodnim novinama 1850, br. 76. Vidi članak dra M. Hraste, Stogodišnjica Književnog dogovora, Ilustrirani vjesnik, 4. XI 1950.

Osnovno Kurelčevo shvaćanje o zadacima jezika oslanja se na opće Kollárove ideje o tom pitanju, kako se npr. vidi iz »Črtica o Janu Kolláru«⁴⁵, iz Kollárova članka »O slavstvenoj uzajamnosti medju kolěni i narěčji Slavenski-mi«⁴⁶ i drugih članaka iz pera toga slavenskog apostola što su bili poznati čitaocima ilirskoga kruga.

U neposrednom dakle dodiru i s Kollárom i s drugim velikim tadašnjim Slavenima (Šafárikom, Palackým i dr.), a odijeljen dugo vremena od svoje domovine, Kurelac preuzima ideje tih velikih Slavena, pa svojim jezičnim pogledima prelazi i nadmašuje nastojanja iliraca približujući se širokim slavenskim jezičnim vizijama. Kurelac je vrlo brzo i olako povukao zaključak: ako se Slaveni, a posebno južni, treba da što jače zblíže — a u tome bi im pomogao i jedinstveni jezik — kao neophodan rezultat javlja se i potreba da se i jezici što više zblíže i sjedine. Da bude što bliži i prihvatljiviji svim Slavenima, treba toj jezičnoj smjesi dodavati i nešto od zajedničkih osobina starocrkvenoslavenskog jezika. Svuda dakle, pa i u jeziku, treba da se odrazi pečat »vremena složnoga, vremena uzaimnoga, vremena ljubavi med plemeni Slovinski«.⁴⁷

No sve su to, manje ili više, idejne osnovice, opći pogledi. Kurelac za vrijeme boravka izvan domovine nije još svoje jezične nazore oblikovao određenije i preciznije. Ni njegovi prvi spisi nemaju još tipičnih osobina njegova kasnije primjenjivanog jezika (osim kratkoga, tzv. slavenskoga genitiva plurala, za koji se oduševio vjerojatno još za svoga boravka izvan Hrvatske).

Tek će u drugome razdoblju, u Rijeci, dati konačno obilježje i pečat svome jeziku, pa će se to odraziti prvo već u rukopisnom prijevodu Tacitova »Agricole«.

Upravo Rijeka, njena okolica, Istra i Hrvatsko primorje, kamo je došao godine 1849, snažno su djelovali na oduševljenog propovjednika slavenske jezične uzajamnosti. Slušajući stare oblike u čakavskom dijalektu, dolazi

⁴⁵ I. Kukuljević koji je Kollára pozvao u Hrvatsku, kamo je ovaj godine 1849. došao, opisuje kako se taj Slovak 5. veljače sastao s banom Jelačićem. Tada je Kollár izrazio misao o koristi »kad bi svi Slaveni jedan književni jezik i jedan pravopis imali, koji bi se uvesti mogao, kad bi svi Slaveni latinsku azbuku poprimili, a u njoj samo ono nekoliko ćirilskih i glagolskih pisama uměšali, za koje latinska abeceda znakovah ne ima« (Neven, 1852, str. 181—187).

⁴⁶ Na str. 122. u Danici 1836, u br. 29. u Sverhi veli se: »Takvom tekar pobratimskom uzajemnosti založio bi se kod Slavjanah temelj k sobstvenom i pravom narodnom slovstvu: takvom uzajemnostju prestala bi dosadašnja osamljenost i taj kineski zid posebnih mnogoverstnih kolěnah i podkolěnah, narěčjah i podnarěčjah bi se srušio, prestala bi malo važna podprijatja u podnarěčjih, koje malenkosti jedva što se porode, jur zaradi nedostatka, uzduha (zraka) i prostora umiraju. Mali potoci jedva bervna i čamce snašaju na valovih svojih, a Dunaj nosi velike brodove, gdje mu se vode u jedno korito sticaju. Tako se nikomu krivica nećini, svakomu narěčju ostat će njegova vlastitost i slovstvo, samo što će se male čestice u veće herpe sabrati i samo što će za tim plodi svakoga kolěna poznavati, kupovati, čitati i ljubiti. Poljak neka ne bude samim Poljakom, nego Slavo-Poljakom . . . Ilir neka ne bude samo Iliriom, nego Slavo-Iliriom . . . samo onaj koji ta glavna četiri narěčja razumi, samo taj bi se pravim pravom pera prihvatit i slavenskim spisateljem biti morao.« (prijevod Kollárova članka).

⁴⁷ Fluminensia, str. 226.

Kurelac do spoznaje da je domovina starocrkvenoslavenskoga jezika upravo u tim krajevima (vidi pogl. II, 1.). Riječke biblioteke poslužile su mu kao izvor za proučavanje i svestrano upoznavanje jezika naših starijih pisaca.

S jedne strane snažni doživljaji i uzbuđenje što izazivaju u Kurelcu »hrvatulje i srbulje«, naši »drevnjaci«, a s druge strane živi čakavski dijalekt, koji se starim osobinama u glasovima i oblicima najviše približuje drugim slavenskim jezicima, potiču našega fantasta da prema tome formira svoj književni jezik. Tu je našao dovoljno građe za konkretno jezično ostvarenje svojih širokih težnja. U starim knjigama otkrio je bogatiji i čistiji jezik nego u suvremenoj hrvatskoj književnosti, a u čakavštini jezičnu čistoću, pa je i u tome gledao ispunjen Kollárov ideal o jezičnoj ljepoti. Uopće, što je jezik stariji to je Kurelcu pravilniji. Zato su Hrvati »pravilnostju oblika i množastvom slavenskih besed daleko nad Srbli, ali su glede prvog Slovenci nad nami« (str. 11). Ipak Slovenci nemaju pravo, usput dodaje veliki Slaven, ali i pravedni sudac, da svojataju kajkavski dijalekt, »jer se ime hrvatsko tako duboko ukorčnilo, da ga nije možno iz srca izgulit«. ⁴⁸

Jezik kojim se oduševio u Rijeci bio je pogodniji i za ostvarenje njegovih stilističkih nastojanja. Ne sviđa mu se »mekušan, feminiziran« jezik Zagrebačke škole, nego »jedar, skočan«, dakle koncizan jezik što ga je upravo u starini susretao (vidi npr. studiju »Stariji oblici samostavni«, Rad, XX, 1872).

Zaćaran tako čakavskim dijalektom, fasciniran svojim »drevnjacima« u svojoj velikoj ljubavi prema slavenstvu i njegovu što tješnjem zbijanju, srdit na »pisariju zagrebačku«, u doba kada se naš književni jezik tek formirao, Kurelac sve određenije i preciznije gradi svoj jezik te osniva i posebnu školu.

Pored spomenutih činjenica što su utjecale na Kurelčeve jezične poglede, valja istaći i njegov osjećaj za prava posebnoga književnog jezika u višem smislu, što bi ga razlikovalo od narodnoga jezika, suviše folklornog, nedovoljnog za jezik nauke i umjetnosti. U svemu tome Kurelac je odabirao i gradio takav umjetni jezik koji bi i sa stilske strane odgovorio postavljenom idealu te naš jezik približio po izražajnosti i zbitosti klasičnim jezicima, koji su na Kurelca mnogo utjecali.

Svi su se ti momenti udružili takvom snagom u Kurelčevoj svijesti te ništa za nj nije bilo razumljivije nego svim silama nastojati da se ostvari jezik što ima u sebi sve bitne elemente o kojima je prije tek neodređeno maštao. U doba kada u Hrvatskoj djeluje Zagrebačka filološka škola s određenim početnim nedostacima, a u Srbiji se službeno još ne prihvaćaju Karadžičeve jezične reforme, uvjeren je Kurelac da je pronašao pravi i spasonosni put kojim treba da se razvija jezik južnih Slavena. Kako je bio siguran u ispravnost svojih pogleda, on dalekovidnošću proroka koji jasno vidi da će u budućnosti pobijediti njegove misli, i ekstremnošću svoje ličnosti napada bijesno i samouvjereno svakoga koji mu se protivi, u prvome redu Zagrebačku školu.

Treba još posebno istaknuti da Kurelac formira svoje jezične poglede u doba kada se vjerovalo da se književni jezik može umjetno stvoriti. Uredništvo »Nevena« još 1852, prenoseći članak iz časopisa Gwiazdka Cieszyńska,

⁴⁸ Recimo koju, str. 10. i 11.

dodaje popratnu redakcijsku bilješku na str. 72. s mislima kako »nije suvišno u sadanje doba, gdje se toliko govori i piše o tom: kako da se slože i sjedine u jeziku plemena slavenska, saslušati sva različita mnjenja o toj stvari . . . pa će rado primati . . . članke o tom svakako vele važnom predmetu, jer . . . to pitanje svakako zaslužuje bespristrano i temeljito pretresivanje i razmatranje sa više stranah.« Iz priopćenoga članka vidi se kako su postojale težnje da se stvori »jedan učeni književni jezik«, težnje koje su zanijele »puno spisateljah slavenskih toliko, te su i oni na glas izjavili želju, da bi se stvorio i primio jedan književni jezik, koji bi bio jezik skupni svim plemenom slavenskim.« Dok jedni savjetuju da to bude starocrkvenoslavenski »da kako obogativši ga i pomladivši novimi formami i oblikom novim«, dotle drugi predlažu »ruski kao skupni jezik slavenski i to zato, jerbo je pleme rusko pleme brojem najgolemie medju Slavenima«, a treći su »neželeći krivice kakove učiniti jedinim plemenom slavenskim, mislili, da bi se od svih narečjah slavenskih izradila i načinila gramatična pravila skupnomu jeziku.«

U članku se, istina, odmah konstatira kako je misao o zajedničkom književnom jeziku »prekasna i nemoguća«, da se ne osniva »na narodnosti slavenskih i da je bezpotrebna«, ali je važno istaknuti da je misao o zajedničkom slavenskom jeziku bila u Kurelčevo doba živa i da ju je on preuzeo i sam je htio ostvariti na svoj, originalan način.

Želju za što jačim zbliženjem slavenskih jezika opažamo i kod nekih slovenskih jezikoslovaca. Tako Matija Majar Ziljski^{48a} želi združiti u jedinstvenom jeziku ne samo Slovence nego hoće takav jezik koji bi se zatim pomalo približavao »ilirskom jeziku«, te bi s vremenom nastao nov, zajednički južno-slavenski jezik. Svoje misli programatski je razvio u knjizi »Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obće slavenski jezik«, tiskanoj 1848. Kada je Kurelac izdao 1860. knjigu »Recimo koju«, Majar ju je s oduševljenjem pozdravio.

U Sloveniji su se i inače pojavljivale jezične struje usmjerene slovenskom jeziku koji bi se što bliže naslanjao na »ilirski«, ali i na druge slavenske jezike. Tako Luka Svetec vjeruje da će se u budućnosti razviti sveslavenski jezik, ali smatra da se ta ideja mora realizirati polako, umjereno i na miran način. Uz tu struju postojala je i druga, mnogo radikalnija, koja je htjela doći do sveslavenskog jezika najkraćim i najbržim putem. Smatrala je da zajednički slavenski jezik treba da nastane brzim i direktnim približavanjem svih slavenskih jezika. Najistaknutiji pobornik te misli bio je Radoslav Razlag.

U takvoj su se atmosferi pojavljivali nacrti umjetnog slavenskog jezika za potrebe što više slavenskih naroda, dok bi za sebe svaki narod imao svoje »narečje«. Iz tih gledanja razumljivi su pogledi spomenutog Matije Majara Ziljskoga, a pogotovu nacrt sveslavenskoga jezika što ga je još 1853. objavio Božidar Raič pod naslovom »Vvod v slovnicu vseslavenskuju« u Zori jugo-slovenskoj, koju je uređivao pristaša sveslavenskih jezičnih koncepcija — Radoslav Razlag.⁴⁹

^{48a} Usp. U. Džonić, Matija Majar, slovenački ilirac i panslavista, Godišnjica Nikole Čupića, 1937, XLVI.

⁴⁹ Vidi: Zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana, 1956, str. 22—25. Usp. i F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih, Ljubljana, Slovenska matica, 1939.

U tom dakle duhu sveslavenstva i pokušaja da se stvori jedan slavenski jezik razumljiva su i Kurelčeva stremljenja u tom pravcu. Zato bi se manje trebalo čuditi činjenici što je Kurelac kao oduševljeni Slaven došao na misao da stvori sličan jezik, a više njegovoj upornosti da ga bez odstupanja provodi i u doba kada su takve misli ipak postajale već zastarjele i kada su se slavenski jezici počeli snažno i zasebno razvijati kao samostalni jezici ostvarujući značajna umjetnička dostignuća svaki na svom vlastitom književnom jeziku.

3

Izražena je i misao da su poticaji za Kurelčeve jezične poglede mogli nastati utjecajem iz Italije. Tako prof. Mirko Deanović u članku »Talijani i hrvatski preporoditelji«⁵⁰ ističe kako se Kurelčeva aktivnost oko »dotjerivanja hrvatskoga književnoga jezika razvija baš u doba, kada je u Italiji bilo veoma aktualno pitanje jedinstvenog književnog jezika, i on (Kurelac) je jamačno pratio te polemike. Po nazorima je najbliži Antoniju Cesariju, koji je htio da obnovi jezik, a posebno se ugledao na talijanske klasike.« Deanović zato misli kako bi valjalo »osvijetliti odnos između Kurelčeve tzv. »riječke škole« i sličnih nastojanja na Apeninskom poluotoku.«

Pregledavajući Kurelčevu rukopisnu ostavštinu pomno sam nastojao ne bi li štogod pronašao što bi ma kako pokazivalo da je Kurelac poznavao poglede talijanskih purista. Ni u njegovoj rukopisnoj ostavštini, bilješkama, pismima, popisu njegove biblioteke, nigdje nisam mogao naći nikakva traga da bi Kurelac bio upoznat s purističkim pokretom u Italiji. Preostaje dakle da pogledamo neke sličnosti u njihovu radu.

U razvoju talijanskoga romantizma, a djelomično kao reakcija na taj evropski pokret, niknule su u Italiji purističke škole i ideal »elegantnog stila«. Dok romantici i predromantici vjeruju da će se talijanska literatura priključiti novim književnostima, puristi propovijedaju povratak na čistu talijansku tradiciju koja je pomalo u vjekovima dekadence bila napuštena. Puristi s ponosom ističu sve talijansko protiv stranih literatura, a surađuju s novim duhom, što je trebalo da dovede do ujedinjenja Italije. Povratak starim talijanskim klasicima trećenta najuvjerljivije je isticao Antonio Cesari, iako je i prije njega bilo i drugih koji su naglašavali istu misao.

Posebno je dakle Antonio Cesari stekao glas kao najveći purist koji se pri koncu XVIII i početkom XIX st. odupro »podivljalošću jezika«, naročito pod utjecajem francuskoga, pozivajući Talijane na proučavanje i nasljedovanje starih talijanskih pisaca, posebno trećentista. U duhu tih pogleda izdao je Cesari prijevod djela »Immitazione di Cristo« i izdanja starih pisaca, a svratio je na sebe pažnju kada je između 1800. i 1811. ponovno izdao u Veroni »Il Dizionario della Crusca« s više tisuća riječi dodatka izvađenih iz starih jezičnih tekstova. Prvi je put sistematski iznio svoje poglede u djelu »Dissertazione sopra lo stato presente della lingua italiana«, nagrađenom 1809. od Talijanske akademije u Livornu, a tiskanom prvi put u Veroni 1810. Svoje

⁵⁰ Hrvatska revija, 1935, br. 12.

pogledu primijenio je u »Novelama«, sastavljenim s namjerom da nasljeđuje novele toskanskih trećentista, a također u prijevodima Horacija, Terencija i Cicerona i u dijelovima »Sulle bellezze della Divina Commedia«, čime je dao poticaj za sistematsko obnavljanje interesa o Danteu. Purizam je u Italiji izašao iz mode, ali je Cesari vratio talijanskom jeziku čast i tako djelovao na obnovu talijanskog nacionalnog osjećaja, kako ističu njegovi životopisci.⁵¹

Pored Cesarija spominju se kao puristi Monti, P. Giordani (umro 1848), G. Particari (umro 1822) i posebno Basilio Puoti (umro 1847). Kao dobar poznavalac klasičnih jezika Puoti je s osobitom ljubavlju proučavao talijanski jezik zagrijavajući se za purističke poglede. S učenicima u školi koju je otvorio u Napulju 1825. posebno je pazio na jezičnu čistoću, što je izazvalo među njegovim učenicima osebujno razvijen osjećaj talijanstva (Vista, Settembrini, De Sanctis). Izdavao je i razne stare talijanske tekstove, a naročito ističem njegov »Dizionario di francesismi«, izdan godine 1845.⁵²

Te sam činjenice iznio kako bih mogao sve to usporediti s Kurelčevim pogledima na jezik. Ne bih mogao tvrditi da je talijanska puristička škola direktno utjecala na Kurelca jer za to nemam nikakvih izravnih dokaza. Tek bih htio iznijeti razloge zbog kojih bismo mogli pretpostaviti da je Kurelac mogao poznavati i Cesarijev i Puotijev rad, a možda i djela drugih talijanskih purista. Kurelac se služio talijanskim jezikom⁵³, pa je to lakše pretpostaviti da se zanimao i za jezična pitanja svoga vremena prateći i najvažniju talijansku jezikoslovnu literaturu. Ako nije već i prije, smatram da je u Rijeci mogao doći do najpoznatijih purističkih djela o kojima je bilo govora.

I Cesari, kao i naš čistunac, naročito cijeni staru književnost, što se vidi iz svake stranice njegova djela.⁵⁴ Puristi čiste svoj jezik posebno od francuskoga utjecaja, te Puoti izdaje djelo »Dizionario di francesismi«. Udara u oči činjenica kako slično čini i Kurelac te objavljuje raspravu »Vlaške reči u jeziku našem« u XX knj. Rada. Nije sasvim beznačajna ni činjenica što Cesari prevodi poznato djelo »De imitazione Cristi« na talijanski smatrajući ga svojim pravim uzornim prijevodom, a slično i Kurelac, koji je također to djelo preveo (»Stope Hristove«), smatra taj rad uzorom svoga jezika, svojim najboljim jezičnim ostvarenjem. I Cesari i Kurelac izdaju stare pisce, stare tekstove, vade riječi iz starih pisaca za rječnik, Cesari za onaj Akademije Crusca, a Kurelac za svoj »slovar« što ga je mislio izdati, ali ga nije dovršio. I jedan i drugi prevode klasike kako bi takvim prijevodima pokazali snagu i ljepotu svoga jezika; i jedan i drugi imaju oduševljenih pristaša i napadača; i jedan i drugi oduševljeni su starom riječi, pa ako je Cesari snatrio u transu

⁵¹ Usp. F. Flora e L. Nicastro, Storia della letteratura italiana, vol. III, Milano, A. Mondadori, 1940, naročito poglavlje: »Il purismo«, la »lingua elegante« e il »perfetto scrittore«, str. 110—130.

⁵² V. Enciclopedia italiana (Trecanni), s. v. A. Cesari, B. Puoti.

⁵³ Logar, str. 270.

⁵⁴ Tako Cesari u svoju korist tumači Horacijevu riječi »Multa renascentur quae jam cecidere, cadentque, quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi« citirajući iste one riječi kojima je Jagić osporavao Kurelčevu težnju za arhaiziranjem jezika!

uživajući u riječima trečenta⁵⁵, i Kurelac, zavoljevši koju riječ iz starine, neprestano bi je upotrebljavao i u razgovoru i u svojim djelima. Napokon, i jedan i drugi zaslužni su za uzdizanje nacionalnoga osjećaja, kao i po tome što su svjesno radili oko jezične čistoće.

Prof. Deanović u spomenutom članku smatra da će Jagićeva izjava o Kurelčevu radu kao »čisto filološkom sa karakterom sredovječnih humanista« također poslužiti misli kako je Kurelac primao neke utjecaje od Cesarija. Svakako, neki slični radovi Kurelčevi i djela talijanskih purista (Dizionario di francesismi: Vlaške reči, trecento: naši stari pisci, Immitazione di Christo: Stope Hristove), kao i pogledi na jezičnu starinu, govorili bi za to da je Kurelac vjerojatno poznao purističke pojave u Italiji. Puoti umire 1847. a Giordani 1848. godine, kako sam to već istakao, dakle u vrijeme kada Kurelac počinje intenzivnije oblikovati svoje jezične poglede.

Makar ove frapantne sličnosti još ništa određeno i definitivno ne dokazivale, ipak je očito da su te ideje »bile u zraku« u Kurelčevo doba, što ga je još i više utvrdilo u njegovim koncepcijama koje je počeo graditi utjecajem širokih slavenskih ideja svoga vremena.

Vrijedno je da se sada pomnije prouče glavne osobine Kurelčeva jezika.

III. JEZIČNE I PRAVOPISNE OSOBINE

1

Iz spomenutih Kurelčevih jezičnih pogleda nastaju njegove jezične i pravopisne osobine. Zato ću najprije prikazati glavnije morfološke, sintatičke i leksičke crte Kurelčeva jezika s primjerima iz njegovih djela, a onda ih objasniti njegovim jezičnim koncepcijama.

A. Morfološke osobine

Kurelac se, poput sljedbenika Zagrebačke škole, drži starijih oblika u deklinaciji imenica (dativ, lokativ, instrumental plurala), ali za razliku od njih ostavlja neizmijenjene velare u instrumentalu plurala (npr. s *buntovniki*, s *junaki* i sl.)

Najkarakterističnija je Kurelčeva osobina kratki, tzv. slavenski genitiv plurala, npr. *žen*, *molitav*, *gradov*, *pěšnikov*, *rukopisov*, ponajboljih *kusov* i sl.

Genitiv i lokativ pl. u pridjeva upotrebljava katkada s nastavkom -ieh, pored običnijega -ih, npr.: na *mladjieh* (Fl. 35), ... tvorbe božje govore o stvarih vidivih ali *neživieh*, ali ako *živieh* to *nerazumnieh* (Fl. 20).

Pridjevi i participi imaju za Kurelca uvijek dva oblika: određeni i neodređeni, kao i u starocrkvenoslavenskom jeziku, te se ne obazire što pridjevi na -ji, -ski i sl., participi i komparativi (superlativi) imaju u suvre-

⁵⁵ »Per Cesari, come a noi sembra, la lingua fù principalmente una sensazione di natura, da paragonare a fiori, essenze, liquori, e perchè no? a quell'opio che lo confortava« (Flora i Nicastro, str. 130).

ménom jeziku samo određeni oblik. Mjesto određenog oblika pridjeva upotrebljava i neodređene, što ga suvremeni jezik nema, npr.: I danas hvala tomu dobrotivû Srbinu! mene *prihranivšû* i *podpomogšû* i *naučivšû*. (Rec. 31). Iz toga i slëpac vidëti može, kako Magjari *carská* čovëka drže (Fl. 143), a i zato, da se nadiviš sladkû im prijateljstvu, tim *ugodnijû*, što ga je danas manje (Ps. IX).

Služi se starom pokaznom zamjenicom *s', si, se*, npr.: *Se jeseni ja se odpravio u Zagreb, i ponesoh sobom rukopis* (Rec. III.).

Uzima stare oblike lične zamjenice za dativnu upotrebu (starocrkvenosl. *ny,vy,*) na pr.: Zaklatio sam se i ja u livade pësam Crnogorskih... ali mogu *vi*, gospodo i borci,...reći (Fl.161), a mislimo da je to žalce i ostan dobre *ni* volje i nastojanja.

Upotrebljava dual u imenica, npr.: Iz dvaju *rukopisû* (J. LIII), dvaju *prevodû* prvu (Ps. XIX), Nu uz pomoć dvaju *rukopisû* (r. XVIII), širokih *rukavû* (Rec. 4).

Infinitiv mu završava nastavkom *-i*, ali i bez njega (supin), npr.: Naš je pravopis jarac vitorog, te je muka s njim *boriti se i natezati*... (Fl. V) ;Ima tomu nekoliko godin što sam te oprosio, da mi dopustiš ovu knjigu imenu tvojemu *pripisati*, tebi ju *izručiti* (Ps. Posveta); U to te takvo trebalo je hrvatskoga popa, Latinski ne umevšâ... dobro *uputit*, jezik *okresat* i *otesat*, da vse to prvo razabere i razluči, jedâ se čeljade, u kojega je oblast *svezat* i *razvezat* u čem ne pobrka... (Ps. XVI); Nisam ja bez rukopisa, nu mi ga je muka na svët *odpravit* (Ps. Posveta). U pojedinim primjerima upotrebljava čas jedan, čas drugi lik, npr.: Ne bi druga nego se *ubrodit*, te se *prevezti k zmajevim dvorom*. (Ps. II); Nije me strah za plodove uzvišeniije stare nam knjige Dubrovačke; kako smo prilëpnuli na vidëlo ih *iznašat*, to se po vremenu vsakoj nje milostnik najde; nu sam brižan za ove poniže sirotice, koje bi ohola čud i *prezrti* mogla, nu koje meni su vasma u srdce unišle i koje sam rad svëtû *pokazat*. (r. I).

Prvo lice prezenta završava mu na *-u*, npr.: Er se *raduju* prëd bogom bez kraja i konca (S. 350), *prinošu* (Rec. 1), *bavlju se* (Rec. I), *vidju* (Rec. I), ali ima prezent i s drugim nastavcima, čak i u istoj knjizi gdje je upotrijebio lik s nastavkom *-u*, npr.:...tebi se *prikažem* (S. 340); Uza to još ti *prikazujem* vse duhovne sile (S. 371), Ne *znam*, kako stoji u jeziku nëmačkom (Rec. 115).

Kondicional glagola uzima po starom i dijalektalnom: *bim, biš, bi, bimo, bite, bi*, npr.: Medjer rekao *bim*, da ste vi smëšni junaci. (Fl. 162), o kom *bimo* pomislili (Rec. 152), a katkada i oblik *bihom*, npr.: Zato najveć o tom *bihom* nastojat, kako sebe da premožemo (S. 9).

Upotrebljava dual i u glagola, npr.: Kad im spomenuh, da sam rad prenoćiti, to oni: »a morete i kod nas« te me *uvedosta* u kuću i *pokazasta* postelj i pratež (J.XXIII); Kad mi iza večere i razgovara u postelj, *zavrgosta* oni razgovor sa mnom (er *sta* u istoj izbi, dosta prostranoj, *spavala*) (J. XXIII); Srbija i vojvodova i kneževa, druga slova *prebireta* (V.8); Tadijević i Latinović mrko se *gledasta* (r.LIV), da se tuj hoće povse druga priprava nego li ona, koje se moj starački um i tësno vremence latiti *možeta* (Im.V); Jednom ugovorisva ja i on prevaliti Vučku... Toga naju putovanja *biasva* i u Pazinu

(Ps.I), pod svakim naslovom oba rukopisa (i Kukuljićeva i biskupa Jurja) *pišeta* (r.XVIII); Nu i Daru i Romain u tom *sta složna*, da...mir nije bio u volju...Petru (r.L); Nu ni Stulić ni Vuk *nista uzela* na um... (Rad, XV, str.110).

Futur imperfektivnih glagola gradi od svršenog prezenta glagola biti i infinitiva, npr.: *буду govorit*, a u perfektivnih glagola prezent stoji u službi futura, npr.: O prejadni i bezumni grješniče moj! što *odgovoriš* bogu, znajućemu za vsako zlo i zalce tvoje? (S.67); Rado li križ nosiš: on tebe *ponese*, i k žudjenoj zaměri *privede* (S.117); Po čem žive Rimljani i Grci još i danas? *Žive* i *obžive* vekomice po onom, što slovom izrekli i upisali (Fl. 35).

I u imperativu udaljuje se pisac od uobičajene tvorbe. Tako upotrebljava stariji imperativni oblik glagola moći: *moži, mozite*. Katkada u pluralnim nastavcima izostavlja -i, npr.: *Zarec'te* se već jednom otih pohodov (V.101), ali ga i ostavlja, npr.: Pristupite, Slovenci (Ps.XXXIX).

Karakteristična je za Kurelčev jezik upotreba glagolskog priloga sadašnjega i prošloga ili gerundija, kako ga sam naziva. Uzima »gerundij praes. sing. masc.«, npr.: *Navraćaje* razgovor s tim preslovutnim mužem to na ovo, to na ono, začesmo razgovor i o Slovencih (Rec.1). Isto tako i »gerundij prezenta masc. i fem.«, npr.: Veliko je bezumlje, što mi ne *hajuće* za koristna i potrebita, ob onih nastojimo (S.7.), Na koju(rěč) mi vsi grohotom u směh *znajuće* dobro, da njega od gerundia nikada glava ne zabolěla (Rec.111); koji dodijavahu Gradcu *vojjuće* na Furlane, s druge, *podpomažuće* duku Savojskoga (r.LIII).

Upotrebljava »gerund.praet.sing.masc.«, npr.: Iz ovoga sela *pošad* i još ih nekoliko *obišad*...vratim se u Beč na povrate (J. XII), *Pošad* iz Beča... *obišad* nekoliko sel... (J. XXXIX); *Unišad* u krmu Novoselsku, zapodnem tu razgovor (J. XXXIX); *Došad* u domovinu i o njoj s kim prigovarajuć usta mu se topila u opisivanju onoga, što je u njoj krasote i miline (V. 119). Isto tako uzima i »gerund. praet. plur. masc. i fem.«, npr.: *Ogledavše* malo Slovence, svrnimo okom i na Srblje (Rec. 14); Ljudi *čwše* to nasmiju se... *Progledavše* moja pisma i ničega ne *našadše*, što bi zlo o meni svědočilo... ipak me daše pod stražu (J. XL).

B. Sintaktičke osobine

Rado uzima atributnu imenicu, tj. imenicu u službi pridjeva, npr.: Po njoj teku *vode studenice, vode ozdravnice*; Spravi se i pojmi sa sobom *věru golicu*. (S. 374.), dok npr. S. Bosanac⁵⁶ drugu rečenicu iz latinskog originala prevodi: Podji dakle s prostom vjerom. Ima i ovakvih primjera: *zlokobnica utorina* (Bosanac: gadne misli); Nu tvoju *molitvicu bogomilku* pred bogom prospi (Bosanac: bogu milu); *čovek iskrenik* i *žurnik* (Bosanac: čovjek gorljiv i marljiv); *sablja krvavica* u značenju — krvava sablja.

Katkada pretvara pridjev u službi atributa u imenicu na taj način što samu imenicu ispušta, a pridjev postaje nova imenica, npr.: Raduje se *istiniku*,

⁵⁶ Nasljeduj Krista, napisao Toma Kempenac, s latinskog jezika na hrvatski preveo dr Stjepan Bosanac, II pregledano izd., Zagreb, Izd. Društvo sv. Jeronima, 1930.

a ne *vuhlini* (iskrenom čovjeku, a ne himbenom čovjeku, S. 283); Ako ti neka *suhavica* bude na srcu (S. 357), *ustrpljenik* — ustrpljiv čovjek; *pakostnik* — pakostan čovjek; *krljivac* i *vrtljivac* (S. 235) — nepostojan i slab čovjek.

Katkada upotrebljava plural pridjeva u srednjem rodu prema latinskom utjecaju, npr.: Veliko je bezumlje, što mi ne hajuće *za koristna* i *potrēbita*, ob onih nastojimo, *koja* su *zanimljiva* lēstor i *četna*. (S. 7), po latinskom originalu.⁵⁷ Grandis insipientia, quod, neglectis utilibus et necessariis, ultro intendimus curiosus et damnosis...« (str. 6); Jer ih uči prēzirat *zemaljska*, a ljubiti *nebeska* (S. 135), prema: »Quia docet eos terrena despiciere et amare coelestia« (str. 114—115).

Imena gradova stavlja u pridjevski oblik, na pr.: *grad Rēčki* (Fl. I), *grad Bečki* (Rec. 1), mjesto: grad Rijeka, grad Beč, slično i u rečenici: Pak se nastanili...oko *Dunajske vode* (J. Uvod).

Mjesto posvojne zamjenice uzima prema latinskome ličnu zamjenicu u genitivu, npr.: A što ja za *nje pisca* ne znam, ne bude li Frantica Sērковиć (r. III); u kom prēbivat duši se uzhtēlo mojoj za vsih danov *nje života* (S. 359); Vēće mu skupilo vojsku, te kad on...*nje pomoću*...Bugare smlatio (r. XXIII); koje divnu milost usta *nje suvremenikov* obilno su ukūšala (r. VII).

Imenicu iza komparativa ne uzima u obliku kako se redovno upotrebljava u suvremenom jeziku (npr. tvrdi od kamena ili tvrdi nego kamen), već uzima (genitivus comparationis prema latinskom: u koga je narodne misli, *kamena tvrdje*.^{57a} (J. Uvod).

Upotrebljava perfekt bez pomoćnoga glagola, i k tome još često stavlja glagolski pridjev radni u srednji rod, npr.: *Dalo* ga u školu, tamo ga *držalo* do na izmak godine 1399. te ga onda *uputilo* u drugi samostan (S. XX); Čim se koji nas latio pera, a ono se na njega *ustrmilo*, na nj *nahrpilo* te ga *podjarmilo*.

Češće umeće u rečenicu: »epentetičko« ga⁵⁸, kako to naziva Veber, npr.: Čto *ga* manje svojih knjig sami pišemo, to prēvodioocu dužnost tim veća (S. XIX); Tuj *ga* nije mēsta jeziku ni oporu ni sanljivu... (S. XX); Čto mi *ga* je, sad mi *ga* je, sad mi je vojevat. (S. 59); Nije ti *ga* kud udariti na nauk (S. 9).

Imperativ 3. l. sg. ne gradi kao što je uobičajeno u suvremenom književnom jeziku, nego prema staroslavenskom imperativu za 3. l., koji je morfološki jednak današnjem suvremenom imperativu za 2. l.⁵⁹, a za množinu upotrebljava 2. l. imperativa staroslavenskog duala, npr. Nu te ljubav gole istine k čitanju *pritegni* (S. 13); Istina me tvoja *nastavljaj*, ona me *čuvaj* i do konca blaženoga *uhрани*. (S. 132); Tvoja me tada milost... i *prētiči* i *postiži* (S. 289); ter veće nas oni *mozite* poznati na dobar naprēdak (S. 40).

⁵⁷ Ioannis Gersen, De imitatione Christi, libri quatuor, Editio XVI, Augustae Taurinorum, Ex officina Salesiana, MCMIII.

^{57a} Takva se konstrukcija uostalom javlja i u I. Mažuranića (Tad on, negda ljući guje ljute, malne zeca plašljiviji klesa. — Smrt Smail-age Čengijića.)

⁵⁸ Tako u prvim svojim člancima piše i Jagić: »Pa što si ga vam odsudi, braćo Slovinci?«, Jagić, Izabrani spisi, ur. M. Kombol, str. 430.

⁵⁹ Slično su u Kurelčevo doba imperativ gradili i neki drugi pisci, npr. V. Jagić: »Dokaži nam tkogod, da za to vrieme preporoda ne napredovasmo u znanju...« (V. Jagić, Izabrani spisi, ur. M. Kombol, Zagreb, Matica hrvatska, 1948, str. 341).

Kao što mu prezent perfektivnog glagola znači futur, i glagolski prilog sadašnji takvih glagola može Kurelcu označivati budućnost, npr.: a kamoli da takmaca najdeš, knjigu *napišućá* i *platećá* (tj. koji će napisati i platiti — R. 8); a u knjizi našoj spomenik dotečè *preživjeć* onaj, čto mu ga Padova u mramor utesá (koji će preživjeti — Fl. 31); Možebit se uz glagole k tomu nepristupajuće lasno najde drugih, ohotu i sklonost pokazivajući, bolje *ugodećih* (tj. koji će ugoditi) i k naimienjenoj službi *pristupećih* (tj. koji će pristupiti).

Dativ apsolutni približuje Kurelčev jezik starocrkvenoslavenskom, npr.: *Rekšú Rakovcu*, da ga je strah, da od ista od vsega toga, t.j. namišljenih lekcij Smodekovih ništa ne bude, *profesorom* toga se žamora *plašećim*, i po prilici od prodanoga dopusta *odstupećim*, ja mu zavrnuh.: Učinimo čto-god« (Fl. 182).

C. Leksičke osobine

Kurelac se služi mnoštvom zastarjelih riječi koje uzima iz starih pisaca ili riječima iz suvremenog jezika pridaje sasvim drugo značenje, a uzima riječi i iz drugih slavenskih jezika.

Da bih istakao taj velik i raznolik arhaični leksik kojim su zasićena Kurelčeva djela, pa da se vidi na jednom mjestu kakvim se sve riječima služi, nabrojiti ću one najkarakterističnije primjere zbog kojih je njegov jezik (pored gramatičkih i sintatičkih osobina) tako neobičan i prilično težak za razumijevanje.

U tu sam svrhu iscrpno pregledao naročito prijevod »Stopa Hristovih«, jer je to djelo sâm Kurelac smatrao najvećim dostignućem svoga uspjeloga jezičnog oblikovanja, zatim prijevod Tacitova »Agikole«, djelo u kojemu prvi put u većoj mjeri primjenjuje svoj već izgrađeni pogled na jezik. Pored tih djela uzimao sam riječi i iz nekih drugih njegovih spisa, npr. iz uvoda »Jačka«, »Runja i pahuljica«, dijelova »Fluminensia« kao i iz nekih neizdanih spisa što ih je Vodnik objavio u svojem izboru Kurelčevih djela (Runje i pahuljice).

Kako je na kraju »Stopa« sam Kurelac dodao »Rěči vsakomu nepoznate« s latinskim i njemačkim tumačenjem, uz takve primjere ne stavljam uvijek oznaku stranice na kojoj se primjer nalazi, dok kod drugih riječi redovno to činim: ada — igitur, also S. 308; badar — impiger, rüstig S. 72; badrovati — strenue agere, unverdrossen wirken S. 72.; bilja — palica J. XV; bježan — koji rado bježi V. 10. 1; blagodět — beneficium, die Wohltat; blagověst — evangelium, das Evangelium S. 1; blaze — blago S. 53; blaznik — blandiens, seductor, scandalisans, der Schmeichler, der Verführer, der Ärgermissgeber S. 204; blizna- cicatrix, Die Narbe; bližik — propinquus, der Verwandte S. 40; bogomil — pius, devotus, fervidus, fromm, andächtig, eifrig; bljudo — zemljan sud za jelo, zdjela V. 79; breći se — curam gerere, sich bekümmern; bogatnik — bogat, S. 99; bogomolja — pobožnost S. 131; božjak — siromah S. 310; breguti — mariti S. 134; božjački — siromašno S. 77; cakoliti — garrere, verba effundere, schwatzen, plaudern S. 37; ciglo — unicum, einzig S. čalovanje — artificia, Trugkünste; čatilac — čitalac, r. XVI; čatiti — čitati V.

19; čest — sreća V. 71; čezanje — čeznuće V. 113; čezat — čeznuti S. 135; čislo — numerus, die Zahl S.; čistilo — čistilište S. 55; čistinja-castitas, Die Keuschheit, S. 89; čistmen — čist S. 140; čuti — sentire, fühlen S. 285; dan pokonji — dies ultima, der letzte Tag; dan pošastni dies abitus mortis, der Abschiedstag, der Todestag; dari — usque, bis; dobitak — victoria, der Sieg; dobrinja — virtus, die Tugend; dobrodarstvo — munificentia, die Freigebigkeit, S. 46; dobrotiv — dobrostiv S. 188; dobrotnik — dobar čovjek, S. 87; dopomagati — pomagati S. 150.; dospěh — finis, mors, das Ende, der Tod, S. 46; dospěti — finire, mori, enden, sterben; doznatljiv — radoznao S. 374; dragašnik — mio i drag S. 342; drehel — žalostan, r. I; dreselje — žalost S. 72; dugovit — longanimis, langmüthig; drug druga — jedan drugog S. 36; dugotrp — strpljiv S. 209; dugovetno — dugo S. 11.; dvar — vrata V. 94; dvaš — dvaput, S. 34; gaz — mjesto gdje se gazi na vodi, V. 88; gibalj — pogibelj S. 147; glamaznik — pohlepnik S. 336; glibonja — nečist čovjek S. 63; glivnost — bolest od glanada, skrofuloza; glomatati — strepere, lärmern, poltern; glomot — strepitus, der Lärm, das Gepolter S. 49; glotinja — vilitas, miseria, die Schlechtigkeit, die Erbärmlichkeit; gluhać — gluh; glotan — bijedan, zao S. 120; glubinja — dubina S. 318; gnjetež — stiska S. 138; gobzovat — povoljan, obilan V. 4; grnčara — ilovača, S. 166; gvozdenica — željeznica, J. X; gvozdovina — krš, klin (augm. od gvozd.); halavanja — buka; hitlen — brz, V. 94; hitlenost — oštroumlje S. 326; hitrovati — biti vješt, okretan, V. 77; horugva — zastava V. 87; hrustav — duracinus, roh, hart, hartherzig; hubav — ubav, lijep, V. 77; hudoba — diabolus, der Teufel; hvirěti — collabi, einschrumpfen, eingehen; indi — dakle, V. 73; inud — drugdje, r. LV; izkrnji — proximus, der Nächste; izmēnica — izmjena; iznevarce — ex insperato, unverhofft V. 89; iznirati — ishoditi, V. 81; iozbrět — izum, pronalazak S. 325; izpověti — ispovijedati S. 188; izući — eximius, ausgezeichnet; izuviděti — razmisliti S. 123; izvět — excusatio, die Ausrede; jarmica — casula, das Messgewand; kazati — punire, strafen; kava — kavana, J. XLVII; kimnuti — nutare, winken; klět — cella monastica; koliš — okoliš, krug, V. 86; kolēnik sebarski — pučki tribun V. 74; konči — adminus, wenigstens; kopnoměr — mjernik J. XXXVII; kovčeg — arca, die Lade; krajač — krojač, r. V; krhlić — slab čovjek, S. 6; krilatac — angelus, der Engel, S. 42; krmičati — upravljati lađom; krmnik — kormilar, krmar; krsnuti — izaći, javiti se (prema uskrsnuti) V. 21; lačan — gladan, S. 316; laginja — olakšanje, S. 119; lakota — fames, der Hunger; lapat — komad, drošnjak V. 18; laskot — sjaj, V. 81; lastovanje — besposlica, dokolica V. 73; ledva — bok, leđa V. 103; lěh — i lěstor — saltem, nur, S. 7; lih — samo V. 13; lotrija — besposlica, V. 74; maćuhan — malašan S. 151; malčica — res minima, die Kleinigkeit, ein Bisschen, S. 91; mamež — sklonost, S. 44; mazda — retributio, die Vergeltung S. 72; mesti — smesti, S. 205; mićušan — malahan S. 325; milić — drag, ljubimac S. 100; milovnik — ljubitelj S. 140; minutljiv — prolazan S. 204; mirovan — miroljubiv S. 100; mirotnik — miran čovjek S. 87; mostar — vrhovni

svećenik, pontifex V. 78; mučan — brašneni V. 5; mudno — detinens, aufhaltend, Zeit raubend; mudrinja — philosophia, die Philosophie; mužastven — junački, S. 88; nahripiti — nahrupiti, navaliti, V. 93; naloga — mnoštvo, gomila, V. 96; najeti se — infici, angesteckt werden; najliše — praecipue, besonders; namaganje — pokušaj, pothvat V. 83; namišljati — snovati, odlučivati S. 43; naočnjaci — naočari, J. XXIII; natap — tinta, crnilo, J. XIV nauprek — protiv, nasuprot S. 149; navalice — uporno S. 28; nauzdano — sigurno V. 69; nauzprek — protivan S. 263; navicati — naviknuti (nesvršeni glagol prema svršenom), nevoljčina — oskudica, S. 40; nekončat — neizmjeran S. 318; neohvano — priprosto, neuglađeno V. 71; neugroženost — securitas, die Unerschrockenheit; neskvar — neiskvarenost, J. XIX, neurazen — inviolatus, unverletzt, unversehrt; neusprosan — neumoljiv, nepomirljiv V. 109; neutepen — immaculatus, unbefleckt; nevěst — neznanje S. 299; nevrstina — nesavršenstvo S. 9; ničtavet — nihilum, das Nichts, S. 234; ničtina — sitnica, ništa, S. 180; nik — ono što klija, niče V. 82; novotnik — novicius, der Nowize S. 60; nutrašnjik — unutarnji čovjek S. 92; nutrenički — unutarnji S. 81; obajmiti — obuzeti S. 79; obět — promissio, oblatio, sacrificium, das Versprechen, das Opfer; obětovati — obećati, S. 107; obhititi — obuhvatiti S. 309; obikva — običaj, skup svega što je čovjek naviknuo, obikao V. 92; obnujati — dejici animo, kleinmüthig werden; obraz — slika, V. 17; obrěsti — invenire, finden, erfinden; obsiliti — svladati S. 79; obsluga — dužnost S. 46; obuziti — usko stezati S. 35; očistnik — čistilište S. 159; očuti — osjetiti S. 185; odćehnuti — otkinuti S. 195; odědja — odjeća S. 331; odhvalivanje — zahvaljivanje, S. 189; odlučiti — izlučiti S. 260; odnamiti — otkloniti S. 167; odpokle — otkada J. XLIII; odreći — odgovoriti J. XXXII; odtrckavati — odbijati V. 102; odvět — odgovor S. 231; odvětak — haeres, der Erbe; ohta milost, naklonost V. 109; ohrana — conservatio, salus, die Erhaltung, die Rettung, das Heil; ohrepenětise — ukočiti se V. 101; okrom — osim S. 1; okrut — vas, das Gefäss; olažica — olakšica S. 116; ominuti — ne spomenuti, r. XLIII; omudriti — postati mudar S. 12; opečaliti — ražalostiti S. 179; osamotiti se — osamiti se S. 102; osebice — posebno, r. LV; osićati se — ćutjeti S. 54; oskruniti — osramotiti V. 97; oskudan — egenus, dürftig; oskvariti — oskvrnuti, V. 5; ostinuti — refrigerari, erkalten; osuga — vinculum, das Band, S. 195; osvaditi — optužiti S. 88; osven — osim S. 5; otrěb — čišćenje S. 67; otrěbit — očistiti S. 97; otrpěti — trpjeti S. 174; ožudět — željeti S. 168; ožudljiv — vrijedan želje S. 168; paklina — smola S. 68; pametiti — pomisliti S. 5; paštro — asper, rauh; perut — krilo S. 266; pitomija — uljudba V. 90; plutati — ploviti S. 72; plutavica — kolebanje S. 73; pobožnik — pobožan čovjek S. 92; počitat — poštovati S. 42; podněti — succendere, das Feuer anfache(n); podgovoriti — nagovoriti J. XXXIX; podnos — superbia, die Überhebung; poganik (poganički) — spiritus impurus, der unreine Gast; pohtěv — želja, S. 371; pohtěvat — zahtijevati S. 291; poklad — thesaurus, der Schatz S. 70; pokončati — upropastiti S. 51; pokonji — posljednji S. 130; pomolan — pobožan S. 140;

pone — adminus, wenigstens; popaštiti — nastojati S. 46; poprhljiv — rastresen S. 336; posal — apostolus, der Apostel; poskisti ili poskititi — porrigere, offerre, darbringen, darbieten; posljedovati — slijediti, S. 290; prospěšno — utile, förderlich; postava — statutum, die Satzung V. 70; potaptati — potlačiti V. 70; potegnuti — pondo valere, wiegen; potlišan — vilis, niedrig; potrebiti — očistiti S. 27; potrpice — strpljivo S. 28; povelěti — jubere, befehlen S. 310; pověra — sujevjerje V. 80; poždor — proždrljivac V. 5; pravilo — disciplina monastica, die Klosterzucht; praviti — besjediti V. 100; predati — tremescere, erzittern; predljiv — strašljiv V. 73; prělězti — prijeći S. 290; premoći — svladati, nadvladati S. 9; přeobrat — conversio, die Bekehrung; prepočitati — više cijeniti, štovati V. 74; přezor — prezir S. 237; pribiti — pribudem — prirasti, V. 74; pričitati — pribrojiti S. 321; prihod — dolazak J. XL; prihodnik — pridošlica S. 276; prihranak — hrana S. 352; prikaz — sacrificium, das Opfer r. LVII; priměsiti — miješati S. 275; pristašica — pristalica, r. LIV; prizirati — gledati S. 280; proiskivanje — uhođenje V. 70; promoriti — izmoriti S. 214; proskrbnik — skrbnik, providnik S. 81; propit — ispitivanje J. XXXIV; prostinja — bezazlenost S. 89; prosudnik — koji prosuđuje S. 8; prozuknuti — ukisnuti (npr. mlijeko) V. 16; pruditi — koristiti S. 165; prvica — elementum, Grundstoff S. 51; puhli — šupalj V. 6; put, i — caro, das Fleisch; raba — službenica; rabac — sluga, S. 131; rabić — sluga S. 306; rabiti — facere, thun, dienen; rabota — posao; rabstvo — ropstvo V. 69; razmi — osim S. 18; razruh — desolatio, die Zerstörung S. 185; raztipljati — razstresati S. 53; raztop — rastapanje S. 368; rutina — prnja, dronjak V. 15; sahrana — spasenje S. 115; samcit — samcat S. 82; samohoć — dragovoljno S. 340; savět — senat V. 69; sčitati — nemati broja; sebimil — sebičan S. 112; sitljiv — ono što siti V. 6; skleptati — zastrašiti V. 89; skriš — zakutak V. 100; skupište — zborište V. 69; slabosrd — bojažljiv S. 73; slovo — riječ S. 44; slěsti — sići S. 319; slovesanje — šum riječi S. 125; smetalica — pogreška S. 1; sniženost — poniznost S. 86; spazitva — spasenje S. 211; spasiv — spasonosan S. 179; spasan — koristan za spas S. 123; spasivo — spasenje S. 325; spreobrnut — preobrnut S. 211; spēšljiv — brz S. 348; sporiti — umnožiti, činiti da kome što napređuje V. 75; sprava — stvar S. 17; srdovit — srdit J. XXXVIII; stlěti — corruppi, verwerfen S. 368; stliv — corruptibilis, verweslich; stopanica — žena, domaćica V. 98; stopajica — trag S. 41; straćen — izgubljen S. 78; strast — trpljenje S. 173; streći se — cavere, sich hüten; strežljiv — vigilans, wachsam (stražljiv); stražba — čuvanje S. 357; strmeknuti — srušiti se s visoka S. 65; sukromice — sakriven S. 50; suložnik — drug u šatoru V. 72; sunovratce — naglo, brzo S. 12; supostat — adversarius, der Gegner S. 98; suprotiva — suprotivština S. 25; sutina mjesto zasuto, razvalina V. 17; svěst — savjest S. 94; svetnik — dnev svetnik — dan svetački S. 45; svetokrilac — angelus, der Engel; šavac — krojač, r. V, šegav — oprezan, lukav V. 72; šušnjast — lisnat, V. 5; tad — igitur, also; taština — tašt S. 182; tatbinav — krađa J. XXV; teg — labor, der Arbeit; tegota — teškoća S. 25; težatnik (dnev težatnik)

— radni dan, S. 45; tiskalica — štampanje V; talič — (i otolič) — nedavno, netom V. 99; tlapa — sermocinium, das Geschwätz, das Hirngespinnst totako — samo tako S. 13; troha — naevus, macula, der Fleck, die Mackel; trhatan (trvatan) — durabilis, dauernd, S. 51; trojaci — triumviri V. 69; trpež — strpljivost S. 224; trst — trstika S. 97; truhljiv — propadljiv S. 175; tugovnik — rastužen čovjek S. 119; turobiti — jadati se S. 180; tvar — creatura, Geschöpf; ubah — prorsus, semper, gänzlich, immer S. 109; ubljusti se — cavare, sich erwehren; učestiti — podati S. 173; učitati — ubrajati, prisvajati V. 94; učuditi — biti ugodan, po čudi S. 120; udilje — odmah S. 149; uhiliti — fallere, berücken; uhraniti — čuvati V. 71; uhraniti se — obraniti se S. 226; uklesti, uklenuti — upregnuti S. 260; ukopit — uništiti S. 67; ukrepčati — učvrstiti S. 203; uližit — privare, berauben S. 299; ulotriti se — podati se besposlici V. 73; umića — umijeće, umjetnost i nauke V. 69; upitati — zasititi, nahraniti S. 5; uploške uopće S. 17; uprtnica — prtljaga V. 88; uputiti — postati čovjekom, inkarnirati se S. 320; ureha — ornamentum, der Schmuck (ures); uzkoporiti — uzavreti V. 10; uzohotiti se — željeti S. 183; utežanje — zasluga S. 299; uvěstiti — poučiti S. 126; uzbojiti — bojati se; uzčatiti — uščitati, r. LVIII; uzples — veselje S. 136; uzplitati — obilovati S. 365; uztrpljenik — strpljiv S. 178; uztruk — uzdržavanje S. 323; uztrvati — trajati S. 170; uzžuriti — požuriti S. 78; vanašnji — izvanjski S. 33; varovati se — cavere, sich hüten; vasma — sasvim S. 124; vĕdeti — scire, wissen S. 5; vĕstovit — notus bekannt S. 180; vetah — vetus, alt S. 222; vinica — vinograd S. 252; vitiјstvo — rječitost V. 90; vrlјiv — varljiv, promjenljiv S. 218; vrag — neprijatelj, S. 114; vredljiv — škodljiv S. 167; vrĕžiti — prigledati V. 6; vrstina — savršenstvo S. 9; vrstnik — vršnjak S. 78; vseudilј — perpetuo, fort und fort; vuhlica — lukavka S. 278; vuhliti — fingere, tauschen; vuhljiv — prevarljiv S. 182; zabava — distractio, impedimentum, occupatio, das Aufhalten, das Zögern; zadostljiv — dovoljan S. 67; zadrga — tjeskoba S. 90; zagvozđ — klin V. 79; zaklipati — zatvarati J. XXVI; zakotviti — deligare ad ancoram, ans Ancker befestigen; zalesketati — sinuti S. 258; zališan — superflus, überslüssig; zanago — certe, gewiss S. 337; zamĕra svrha S. 117; zamrmošiti — mrmļjati S. 161; zanoriti — zaroniti S. 239; zaobstun — badava, uzalud, r. XXIII; zaočiti — ugledati J. XXXIII; zastava — kohorta V. 95; zategnuti — propendere, pondere, superare, überschnappen, überschnellen; zjalo — otvor S. 328; zlobinja — grijeh S. 326; žarak — gorljiv S. 148; ždrĕb, i — sors, das Loos, der Untheil; župļjanski — pokrajinski V. 72.

2

Sve su spomenute jezične osobine rezultat Kurelčevih idejnih smjernica (slavenstvo, starina), njegovih pogleda na bit jezika i njegovih ličnih stilsko-izražajnih težnja. Svih tih crta nema još u prvim djelima, ali osobito od godine 1860, a i nešto prije, mogu se jasno slijediti. Na njih se ukratko osvrće u uvodu »Runja i pahuljica« (str. LVIII) i u uvodu »Stopa Hristovih«. Razmotrit ću to malo поближе.

Kurelac upotrebljava kratki genitiv plurala smatrajući ga jedino ispravnim jer i ostali slavenski jezici imaju takav oblik. Gledano s pozicija općeslavenskih ideja, smeta ga što se u tom liku jedino Srbi i Hrvati razlikuju od drugih slavenskih jezika. Već je Veber u članku »Brus jezika«, a kasnije i Vatroslav Jagić u opsežnoj radnji »O podmladjenoj vokalizaciji u hrvatskom jeziku«⁶⁰ pokazao kako je jedna od osobina štokavskoga narječja vokalizacija oblika (jerovi i jorovi pretvorili su se u pune samoglasnike, samoglasnik *l* prešao je u *u*, *l* na kraju riječi i sloga u *o* i sl.) Rezultat je te vokalizacije činjenica da se kratkom genitivu plurala dodavao nastavak -a (knjig, junak-knjiga, junaka). Kratki genitiv ide dakle u stariji jezik, a nastavak *a* dodaje se u novijoj fazi hrvatskosrpskog jezika (pogl. IV, 5).

Kurelac pored toga u kratkom genitivu plurala nalazi i prikladniji oblik za koncizni, zbiti stil. Uopće ne voli samoglasnike na kraju riječi smatrajući da oni jezik nepotrebno omekšavaju. Zato nije ništa bilo prikladnije prema Kurelčevim stilskim pogledima nego svesrdno prihvatiti kratki genitiv plurala, dealniji — po njegovu mišljenju — za naš izraz (v. pogl. VIII).

U arhaiziranju jezika prelazi mjeru i onda kada uzima sve pridjeve i participe u određenom i neodređenom obliku. I na taj je način htio pokazati vezu književnoga jezika s osobinama starocrkvenoslavenskoga. S pravom mu predbacuje Veber takve ekstremnosti u jeziku pitajući ga ironično zašto ne piše i *velikaja* mj. velika i sl., kada već zalazi u starinu, ali bez pravoga sistema i opravdanja.

Kurelac uzima i oblike *ny*, *vy*, koji su se u našem jeziku sačuvali do XV stoljeća kao akuzativni oblici, ali su se od XVI st. sve više zamjenjivali oblicima za genitiv: *nas*, *vas*. On zna da se ti oblici mogu čuti (kao enklitički: *ne*, *ve*) u Crnoj Gori i u Boki Kotorskoj. Makar ih katkada upotrebljava s namjerom da se tobože naruga Zagrebačkoj školi (koji imaju sličan nastavak u genitivu plurala kao Crnogorci!), ipak se ne može oteti čaru starine te mu mjestimice ti stariji oblici dolaze i inače pod pero.

Vidjeli smo da u želji što jačeg približavanja ne samo starom jeziku nego i slovenskom — upotrebljava dual u imenica i glagola. I opet ga nukaju razlozi jedinstva sa Slovencima kojih udio također treba da dođe do izražaja u zajedničkom jeziku, to više što se dual čuva i u nekim kajkavskim govorima. Mnogi suvremenici s pravom smatraju da će se teško taj »neslani dual braniti, premda *nikada* ne obraniti većim tobože bogatstvom, koji će tim jezik steći.«⁶¹ Sam je uvjeren kako će mnogima biti neobičan nastavak -*u* u prezentu, iako kaže da je »toga... samo kđekud«, tj. da ga upotrebljava ograničeno. Svojim učenicima ipak savjetuje da taj arhaični oblik ne upotrebljavaju u pisanju namijenjenom širim slojevima. Ipak on sam ne može a da ne pribjegne tom obliku, ponosan što ga nalazi u naših starih pisaca i u drugim slavenskim jezicima. U obrani prezenta s nastavkom -*u* ide već i tako daleko te navodi sasvim diletantske razloge; da bi se nastavak — *am*, -*em* mogao kome pričiniti prvim licem plurala. S pravom se Veber čudi takvim nelingvističkim argumentima, jer se po toj Kurelčevoj brizi čini kao da pišemo ne za svoj narod, nego

⁶⁰ Rad JAZU, sv. 9.

⁶¹ Jagić-Kombol, Izabrani spisi, str. 440.

za sjeverne Slavene. Dovodeći pitanje do apsurdna, pita Veber svoga prijatelja široko slavenski raspoloženog i u jezičnim pitanjima: jesu li npr. Česi 3. 1. plurala *piši* zamijenili oblikom *pišu* zato da ne bi doveli u sumnju nas koji bismo taj oblik mogli shvatiti kao imperativ. Ako se već radi o razumijevanju, s pravom postavlja Veber pitanje hoće li oblici: *ja reku, oni reku, ja vojuju, oni vojuju* biti jasni našem čovjeku te hoće li moći lako razlikovati 1. 1. sg. od 3. 1. pl., ako se ti oblici upotrebljavaju bez lične zamjenice. Kada bismo polazili Kurelčevim tragom, koji nema mjere ni sistema u preuzimanju starih jezičnih elemenata, nastavlja Veber, tada bismo mogli pisati u trećem 1. sg. i: on pišet, jer tako Rusi pišu, pa tjera takav stav do krajnosti i pokazuje apsurdnost Kurelčevih zahvata u jezičnu starinu i ugledanja u druge slavenske jezike.⁶³

Isti stav izbija i iz drugih Kurelčevih jezičnih osobina. Tako on kao argument da se zadrži stari kondicional uzima riječi Šafárikove kojima tvrdi da je u najstarijim glagoljskim rukopisima nalazio »oblike optativne: bim, biš, bi, bimo, bite, bi«, pa je to, kao i čenjica da se u »primorju i danas govori« posve dovoljna našem »starinaru« da ih s veseljem počne upotrebljavati u svojim spisima. Što su oblici stariji to su Kurelcu bolji i pravilniji, bliži ostaloj slavenskoj braći! Zato upotrebljava i glagolski prilog po starom načinu, što njegovoj rečenici daje poseban pečat starine, i ne odobrava što su ti oblici s nepravom zapašteni, pa ih ni Vuk u potpunosti ne prihvaća. Traži da se glagolski prilog razlikuje po uzoru na stari jezik te zato posebno proučava Glagolski misal »s naměrom knjizi ih našoj nametnuti«.⁶⁴

Kurelac ne spominje primjere iz spomenutoga »Misala« tek zato da pokaže kako je bilo jezično stanje u prošlosti nego da, potvrdivši bogatstvo starine, preuzme glavne osobine i u suvremeni književni jezik. Tako i on razlikuje u svojem jeziku glagolski prilog (ili gerundij) sadašnji i prošli, posebno za sadašnjost muškoga i ženskoga roda, kao i plural muškoga i ženskoga roda zajedno. S tim se problemima dugo mučio te je sam priznao kako ga još nije u potpunosti riješio. U pismu njegova učenika Jerolima Žagara kao da se krije i tračak sumnje u Kurelčeve poglede na upotrebu gerundija, iako je zbog toga pun divljenja za jezik svoga učitelja. Stoga nije čudo što Kurelac ni sam tu nije dosljedan.⁶⁵

⁶³ A. Veber, Brus jezika, Pozor, 1862, br. 219—221. (preštampano u Djelima A. Vebera, sv. III).

⁶⁴ Recimo koju, str. 112. Tu Kurelac pokazuje kako se razlikuje u starini gerundij prezenta singulara muškoga roda (Izbavej ih, živej, molej se i glagolej) i ženskoga roda (Glagoljući, žena jęgo glagoljući), gerundij prezenta plurala muškog i ženskog roda (Oniže izliha vapijahu glagoljuće, da raspet budet. Ishodećeže obretoše človeka.) Isto tako pokazuje razliku gerundija preterita singulara muškoga roda (I izšed van plaka gorko. I vtoriceju šad i pomoli se. I poverg srebreniki . . . i ošad . . . I pojam Petra . . . I abie prostupalj ka Isusu reče . . . I udari raba . . . Isusu vozopiv glasom), kao i gerundij preterita singulara ženskoga roda (Vozlijavši bo sija (sc. žena) mast siju . . . Jaše (sc. Irudiada) izšadši reče materi svojej. Všadšiže abie . . .), napokom i gerundij preterita plurala muškoga i ženskoga roda (Oniže ošedše utverdiše grob. I izšedše iz grob . . . Isplatše venac . . . Oniže jemše Isusa . . . Rspendšeze ij razdeliše rizi jęgo . . . I pljunuvše na nj. Učenci vsi ostavljaše ij pobrzaše).

⁶⁵ Tako npr. Kurelac piše: »Nu Magjari tako prevodeći pravo su preveli« (Recimo koju, str. 14). Već se Veber zapitao zašto nije Kurelac napisao oblik: *prevodeće*, kako bi to zahtijevao njegov stav prema raznolikoj starinskoj upotrebi gerundija.

Ipak Kurelac nije upotrebljavao starije oblike samo iz idejnih razloga, nego je u njima nalazio i elemenata za što zbitiji i koncizniji svoj izraz. Tako je npr. »slavenski futur« perfektivnih glagola branio kako s ideoloških, tako i sa stilističko-izražajnih pozicija. Raspravljajući o futuru u knjizi »Recimo koju«, napominje kako je nakon razgovora sa Sreznjevskim, kojemu su najviše smetali u našem jeziku turcizmi i činjenica što čuje »svaki čas ću, ću, da, da,«⁶⁶ i Kurelac postao veliki protivnik »ćukanja« i »dakanja«. Obrazlaže da se glagol htěti počeo uzimati u značenju *wollen* i *werden*. Da bi se ta dva značenja razlikovala, glagolu htjeti dodavalo se *da* (*on će da putuje* — mjesto *on hće ili hoće putovati*). Tu je, po Kurelčevu mišljenju, početak »nesretnom dakanju«,⁶⁷ pa je tako glagol htěti postao »orudjem i slugom vremena budućega« (npr. *ja ću pisati* — mjesto: *ja budu pisati, ja ću prepisati* — mjesto: *ja prepišu*).

»Dosadljivo« ćukanje nastalo je, po Kurelcu, na taj način što je prezent svršenoga glagola izgubio svoju snagu za izražavanje budućega vremena, a oblik budem koji stoji ispred imperfektivnih glagola posve se eliminirao. »Ćukanje« i »dakanje«, tvrdi Kurelac, stoji u našem jeziku kao uzrok i posljedica, pa dok bude »ćukanja«, bit će i »dakanja«. Da bi se to otklonilo, treba vratiti glagolu *htěti* njegovo pravo značenje i ne uzimati ga tamo gdje mu »ne dolikuje«, pa će na taj način perfektivni glagoli opet stajati u prezentu u službi futura, kao i u ostalih slavenskih naroda, a imperfektivni glagoli uzet će za futur: »budem u pomoć«.⁶⁸

Dok je za veznik *da* + *prezent* u službi futura dobro primijetio kako je to pogrešna upotreba jer se time eliminira upotreba infinitiva, koji je još živ u našem jeziku, dotle je očito pretjerao u forsiranju »slavenskog futura«. Do takvih je zaključaka mogao doći samo čovjek koji ne priznaje jezični razvoj. Ipak je Kurelac svjestan da je takav futur, pa bio on i vrlo značajan za naš jezik, osuđen da čeka bolja vremena jer neće naći mnogo sljedbenika. Makar njegovi pogledi ostali »pia desideria«, ipak želi ukazivati na »pravdu«, a za primanje toga oblika govori — po Kurelčevu uvjerenju — ne samo naša starina nego i »starina i sadašnjost ostalih narččaj svih«. Da bi barem kod svojih učenika ostvario ono što nije mogao kod drugih, zahtijevao je da mu učenici u školi sve »srbske future« pretvore u »slavenske« i u tome neobično uživao, kada već nije uspio pokrenuti »olovne duše Hrvatske«.⁶⁹

Infinitiv uzima katkada s nastavkom *-i*, a katkada bez njega. Mislio sam iz početka da kraći oblik upotrebljava u značenju staroga supina, za što bi možda govorili neki njegovi primjeri. Ali upotrebljava taj kraći oblik i onda kada nema situacije (glagola kretanja) što bi zahtijevala supin. I Veber u »Brusu jezika«⁷⁰ moli Kurelca neka potraži jesu li se infinitivi uvijek pravili bez nastavka *-i* upozoravajući ga posebno da ispita nije li možda takav oblik bez *-i* imao značenje slično latinskom supinu na *-um*. Razmatrajući Kurelčeve infinitive, sad s nastavkom *-i*, a sad bez njega, nisam naišao na svjesnu jezičnu

⁶⁶ Recimo koju, str. 103.

⁶⁷ O. c., str. 104.

⁶⁸ O. c., str. 105.

⁶⁹ O. c., str. 105.

⁷⁰ Djela III, str. 355.

razliku. Upotrebljavajući promiscue oba lika, uzimao ih je tek iz stilsko-ritmičkih razloga, kako se to može vidjeti iz spomenutih primjera (v. pogl. III, 1).

Na sličan Kurelčev stav mogao bih ukazati i u sintaksi. Željom za kratkoćom možemo tumačiti i upotrebu perfekta bez pomoćnoga glagola. Veber misli da je upravo Kurelac »otac tomu izpuštanju glagola pomoćnog u našoj knjizi«. ⁷¹

Stariji mu je dakle jezik ne samo bolji nego sažetiji i prihvatljiviji s ideološkoga i s jezičnog i sa stilskog gledišta. Započeli mi razmatranje s jednog ili drugog stanovišta, obično ćemo u Kurelca naći jedinstveno i stilsko i jezično-idejno rješenje!

Težnje za kojima je išao u gramatičkim i stilističkim osobinama dolaze do izražaja i u leksiku. Kako je bio očaran i prožet našom starom književnošću, nije mogao Kurelac ostati ravnodušan ni prema rječničkom zakladu. Tako upotrebljava mnoštvo starih riječi koje smatra boljima, adekvatnijima, kraćima, a onda i časnijima, jer su ih posvetili vjekovi, upotrebljavane u cijenjenoj i bogatoj staroj literaturi. Ni u leksiku se dakle ne može oteti čaru starinske patine, nego diže riječi iz već potonule prošlosti, iz vremena kada su one živjele vlastitim životom što im ga želi ponovno vratiti.

Upotrebu riječi iz staroga hrvatskoga, iz starocrkvenoslavenskoga jezika i drugih slavenskih jezika možemo dakle tumačiti Kurelčevim ideološkim pogledima. Kako treba da se u jeziku ujedini s ostalom slavenskom braćom, treba da uzimamo takve riječi koje bi nas što više približavale tome cilju. Ideološki i stilsko-izražajni razlozi udružili su se u Kurelčevoj svijesti te nije gledao na to hoće li ga njegovi suvremenici moći razumjeti. Smatrao je kako mi književnosti u novije doba i nemamo, pa treba da nastavljavamo na staro doba bogate literature.

Leksik upotpunjuje riječima ne samo iz staroga hrvatskoga, iz staroslavenskoga nego i iz drugih slavenskih jezika. Manje ima zastarjelih riječi u prvim njegovim spisima (proglasima, govorima, prvim prijevodima), a poslije ih je sve više. Često je riječi uzimao u starijem značenju ne obazirući se na njihovu semantičku promjenu.

Posebno je rado uzimao riječi iz našeg starog jezika, npr. *poskititi* — davati, pružati (V. 18), *razlik* — različan, različit (V. 21), *žazlo* — u značenju šiba (V. 26), *vuhliti* — laskati (V. 60), *vitijski* — govornički (V. 71), *pogruziti* — potopiti (V. 80), *mužastvo* — muževnost, hrabrost (V. 86), *horugva* — zastava (V. 87), *shovljen* — smješten, sakrit (V. 96), *ledva* — bok bedro (V. 103), *ureha* — ures, nakit (V. 106) i sl.

⁷¹ A. Veber, O glagolju, Djela III, str. 51. — U svojoj radnji »O perfektu bez pomoćnog glagola« Irena Grickat veli kako je u pogledu upotrebe kraćega perfekta bilo lutanja, »ekspe rimentiranja« u hrvatskoj književnosti prošloga stoljeća »pre nego su sasvim prevladali Vukovi principi«. Za Veberovu radnju primjećuje kako je zanimljiva po tome što se iz nje može zaključiti da je razlog čestog izostavljanja pomoćnoga glagola u Kurelčevoj maniri, bez dublje veze s dijalektom iz kojega je pojedini pisac izrastao. Veberu je taj Kurelčev običaj bio ne samo čudan, ističe Grickatova, nego je nastojao da bar donekle odredi slučajeve kada bi se takav perfekt mogao upotrebljavati. On je pošao dalje od Kurelca, jer je naslutio bar neke slučajeve kada je mjesto takvoj sintatičkoj upotrebi (O perfektu bez pomoćnog glagola u srpskohrvatskom jeziku i srodnim sintaktičkim pojavama, Posebna izdanja SAN, knj. CCXXII. Instituta za srpski jezik, knj. 1., Beograd, 1954).

Ima riječi i iz slovenskoga jezika (*sopuh* — dim, para, dah; *sraga* — kapljica), a uzima riječi i iz kajkavskoga narječja (*zaobstun* — gratis, *lēstor* — samo, *koznovati* — bdjeti, *pozabiti* — zaboraviti); dakako i iz čakavskoga.

Služi se riječima i iz slavenskih jezika, tako iz ruskog jezika uzima riječi: *rabota* — posao (S. 84), *utori* — drugi (r. XVII), *krom, okrom* — osim, *žizan* — život (V. 46), *nakasati* — kazniti; zatim *priklad* — primjer, *trvati* — trajati, postojati, opstojati, prema češkomu i poljskomu itd.

Upotrebljavao je riječi i iz starocrkvenoslavenskoga: *gobzovat* — povoljan, obilat (V. 4), prema stcsl. *gob'zovat'*, *pohotnik* — pohotnik, raskošnik, bludnik (V. 5), *blaze* — blago, *batog* — štap, batina (V. 29), *tlja* — pokvarenost (V. 34) i sl.

Tim brojnim zastarjelim riječima htio je Kurelac svoje čitaoce odgojiti da nauče bogato staro rječničko blago, pa ih upućuje čak i na priloženi rječnik kojim treba da se služe pri čitanju (npr. uz prijevod »Stopa Hristovih«). Taj broj prelazi mjeru te traži kao kakav strani jezik mnoga objašnjenja koja jezično neobrazovanog čitaoca stavljaju pred mučan zadatak da s teškoćom odgonetava značenje velikog obilja nepoznatih riječi. Tako npr. dodatni rječnik uz »Stope Hristove« broji 120 riječi,⁷² što ne obuhvaća ni manji dio teškoća koje se pojavljuju u tekstu.

Neke je riječi i sam stvarao, kako to misli i Iveković⁷³, npr.: *doznatljiv* — željan znanja, *krhlič*, *prosudnik*, *bogozor* i *bogosluh*, *vanašnji*, *dobrodarstvo*, *prvice* (elementa), *spasljiv*, *nutrašnjik*, *ožudljiv*, *minutljiv*, *poželjnica*, *trkotati*, *ugrijanik* i *vatrenik* (u značenju fantast, entuzijast), *gvozdenica* (željeznica), *kolostaj* (kolodvor)⁷⁴ i dr.

3

Ideološki pogledi očituju se i u Kurelčevim pravopisnim osobinama. Važan bi udio u zblizavanju slavenskih jezika imalo etimološko pisanje koje čuva u pismu korijen, značenje riječi. Ako se Slaveni ne mogu u razgovoru lako razumjeti, neka su im barem knjige što bliže, smatra Kurelac.⁷⁵ Razloge što ih iznose fonetičari pobija, jer smatra da postoji unutrašnja istina i sloga pisma i naše misli. Etimološko mu je pismo vjeran tumač sadržaja, vjerniji

⁷² Slično radi i Š. Budinić koji na kraju svojih »Pokornih psalama« ima dodatak u kojemu navodi riječi što ih nije smatrao običnima u svome djelu (Otvorenye, il tumacenye nicholijh rijcij, poloxenih u ouih psalmeh: choye nijsu usachomu opcchiene ni occitte), npr.: *bezachonya* — nepraude, *brassno* — gizbina, *cislo* — broy, *chroziscchie* — dom, staa, *gherdnij* — oholi, *ghgnef* — serxba, *higliad* — tissucch, *ischonni* — od pocela, *loxiscchie* — stan, *loxniza* — postiglia, *luchuav* — himbeni, *opluiti* — ocistiti, *otroci* — dicizza, *pan* — gospodin, *penye* — zacignanye, *perivoy* — vertal, *pult* — put, meso, *raunovati* — sliditi, *resnost* — gistina, *schonni* — od pocela i sl.

⁷³ F. Iveković, *Stope Hristove* i *Nasljeduj Hrista*, Katolički list, LIV/903, br. 49, str. 358—388.

⁷⁴ T. Maretić, *Jezični savjetnik*, str. 43, s. v. kolodvor.

⁷⁵ Rad, III, str. 105.

nego jezik i usta, pa zato pismo treba da u sebi prikaže vidljiv korijen s pomoću kojega riječi postaju razumljivije.^{75a}

Kurelcu se ne sviđa »glatkost, mehkota« jezika smatrajući kako je bolje da jezik očvrstne nego da bude »bablji krezub«. Jezik treba da je čvrst, da ga vrijeme »ne mrvi«, a upravo se to dešava ako se iz njega vade »zubi etimologički«, pa postaje posve »bezkičmen« i mekan. Kurelac naime smatra da je svaki suglasnik »koji ima silu otkriti korēn... kao svēća, koja gori i luč razproztire«. ⁷⁶

Iako poštuje Vuka, ne može priznati njegov autoritet u fonetici, ni pristati uz njegove odgovore Savi Tekeliji i Milošu Svetiću, a ni knjigu Đure Daničića »Rat za srpski jezik i pravopis«, »kđē se odista vse reklo, čto se ikad reći može, u obranu eufonie; a u Vuka još i načinom oslastnim, kako samo on napisati umē.«⁷⁷ Priznaje kako je prije i sam »živo pristao za eufoniu«, koja je slična načelu grčkoga pisma, na što je Vuka upozorio Kopitar, no Kurelac se uvjerio da je bolja etimologija te samo žali da Vuk ne napiše što god po korijenu, jer bi sigurno i na tome polju bio prvi.

Kako je bio svuda ekstreman, Kurelac smatra da valja biti dosljedan do konca i u pravopisu. Zato misli da je potrebno pisati: *čto, čtiti, počten, počta, čteta, učtrb, čkakljati* i sl., da bude sve dosljedno korijenski, pa makar se to kome činilo i neobično. Ako se uobičajio drugi način pisanja, Kurelac misli da to pisca ne smije zavesti, ako je jednom shvatio prednost dosljednog korijenskog pisanja.

Uopće, riječi postaju, po Kurelčevu mišljenju, sve više bez kostura, meke, bez korijena koji ih drži čvršćima i pomaže njihovu razumljivost. Zato bi Kurelac tome htio stati na kraj vojujući za korijensku čvrstinu, te tako nabraja cio niz primjera gdje se izgubio konsonant, koji daje riječima razumljivost.⁷⁸ Tim primjerima, u kojima je pokazao historijski razvoj riječi, Kurelac je htio upozoriti kako se one sve više »mrve«, pa bi valjalo paziti da se to ne širi i dalje, a u tome će pomoći upravo korijensko pisanje.

Kurelac se nije posebno bavio mišlju da stvori zajednički pravopis za sve Slavene, ali iz cjelokupnoga njegova pravopisnoga rada izbija jedno: on bi htio stvoriti takav pravopis koji bi bio što bliži drugim slavenskim jezicima. Za taj cilj, što ga žele postići i drugi slavenski rodoljubi, radi Kurelac, a smeta

^{75a} Zanimljivo je kako slikovito govori S. Ivšić o prednosti fonetskoga pravopisa za naš jezik: »I u pravopisu vrijedi pravilo: što je za jednoga dobro, ne mora biti za svakoga. Pismo je samo ruho riječi, pa kao što je za Eskimca toplo teško medvjede krzno, a za kojega ekvatorijalca sama pregača prikladnije ruho od odijela engleskoga džentlemana, tako će i jednoj riječi odgovarati bolje ovo, a drugoj ono pismeno ruho. — Ljudi se ne oblače različno samo prema različnoj klimi, nego i prema svojoj tjelesnoj konstituciji. Naše su riječi takve građe, da im možemo, kako je već i naprijed spomenuto, skinuti u pismu sve ono, što se u živoj besjedi od etimološkoga ruha ne čuje, i pokazati ih oku čitaočevu onakve, kakve mislimo da doista iz naših usta izlaze, pa ipak od njih ostaje toliko, da imamo što vidjeti. No drukčije je, kad isto učinimo npr. s francuskim riječima, koje su u takom ruhu iščiljele, pa ih često na oko nema šta ni vidjeti; naše su riječi, da se i opet poslužim grubom poredbom, jedre seljačke dundare, a francuske često kao nježne gradske gospodice« (Etimologija i fonetika u našem pravopisu, Hrvatski jezik, 1938—1939, br. 1, str. 10).

⁷⁶ Recimo koju, str. 91.

⁷⁷ O. c., str. 93. i 95.

⁷⁸ O. c., str. 95 (npr. *venuti* — mjesto *vednuti*).

ga sve što ne ide tom slavenskom jedinstvu u prilog.⁷⁹ Zato ne može da shvati ni da odobri što srpsko novinstvo piše bez *ě* (jata). Zar »iza tolikih pošastij ne omudrismo? ni s te boli ne ozdravismo: da je vsak rad uzpisati, kako se kod njega govori?«⁸⁰ — pita se široki Slaven. Zamjerava i Hrvatima koji su prije upotrebljavali ovaj znak, ali su ga napustili preuzevši pisanje *ie* i *je*, a time nakopali sebi na brigu još i razlikovanje dugoga i kratkoga jata. Slavensko jedinstvo međutim treba da bude na najvišem i najčasnijem mjestu, pa Kurelac jednostavno ne razumije kako naši ljudi mogu tu činjenicu mimoilaziti. Svojim kritičarima on odgovara: »Ako ta pravilca smetaju onomu koji je čemu drugomu naviknuo, nu ne smetaju razuměvanju, bratskoj slozi med plemenî slovinski, a to je meni, čto je knjige, najprvi zakon.«⁸¹

S ideološkim kao najvažnijim razlozima nije mogao Kurelac biti naučno dosljedan, pa se u njegovu načinu pisanja opažaju mnoge nedosljednosti i nepotpunosti. Ni na kakvim sigurnim načelima nije postavljen Kurelčev savjet da treba »kděkad slovo koje nečitati, kděkad je omeškat, kděkad oduljiti«⁸², preporučujući da se čita ne *lagko*, nego *lako*; ne *dvigne*, nego *digne*; ne *podnos*, nego *ponos*; ne *odstaviti*, nego *ostaviti*; ne *višje*, *nižje*, nego *više*, *niže* itd. Također ništa ne znači Kurelčeva preporuka čitaocu da »omekša« konsonante pa da čita mjesto *čto* — što, mjesto *čteta* — šteta, *čtiti* — štiti, *počtediti* — poštediti, *gdě* — gdje ili dje, a malo ima naučne preciznosti njegov savjet da čitalac »odulji« pa da čita mjesto *mne* — mnje, mjesto *vse* — sve, mjesto *vsatvo* — svašto i sl.

Tih je manjkavosti i nedosljednosti u pravopisu bio svjestan i sam Kurelac kada priznaje da je »odista kriv: nije mi pravopis proveden kako treba; te u to ime lěskovac u ruke, te po meni, kděgod zahvatiš.«⁸³ Pravopis kao naučni problem uopće mu je bio »dosadnikom i piscu i čtiocu.«⁸⁴ Smatrao je da je nemoguće u pravopisu naći dosljedna pravila, a nije to ni mogao kada je postavio ideološki princip prije elemenata nauke i prakse, pa je stoga shvatljivo da se tuži kako je pravopis »jarac vitorog te je muka s njim boriti se i natezati, ako si rad tvrdo po korěnu uzpisati, i vsaku besědu razstaviti.«⁸⁵ Zato ga pravopisna pitanja dosta muče i uznemiruju, ali im ne može stati na kraj.⁸⁶

Kurelac, kao uostalom i ilirci, bazira pravopis na etimološkom principu, ali je u tome pošao do krajnjega ekstrema, pa zato ispravno veli Jagić da je »upravo nesnosan, gdje stane svoj krivopis preporučati, ne jarca vitoroga, već staro kljuse, s kojim će... doskoro ugrenznuti u blato.«⁸⁷

Pravopis mu se dakle zasniva na sasvim labavim, da ne kažem ni na kakvim jezičnim načelima. Ako se koje slovo sada čita, a sada ne čita, sada oduljuje, a sada opet ne, tada ne može biti riječi ni o kakvoj pravopisnoj sistematičnosti

⁷⁹ Recimo koju, str. 101.

⁸⁰ O. c., str. 103.

⁸¹ Stope Hristove, str. XX.

⁸² O. c., str. XX.

⁸³ Fluminensia, str. V.

⁸⁴ Runje i pahuljice, str. LX.

⁸⁵ Fluminensia, str. V.

⁸⁶ »Da mi ta bušica po uhu ne skače: pravopis pod jedan zakon dotěrat, meni muke manje i od ljudi zazora manje« (Fluminensia, str. VI).

⁸⁷ V. Jagić: »Izabrani spisi«, izd. M. Kombat, str. 441.

ili naučnoj dosljednosti. I sam krši svoje stroge etimološke postavke pa piše: *nejma, ko, petnajst* i sl. I pravopis je dakle logičan rezultat njegova gledanja na jezik: ne zna naći ravnotežu, pa mu ne uspijeva ni pravopis postaviti na kakav-takav naučni osnov. Ako su takve misli možda i mogle biti zanimljive u prvim počecima ilirskoga pokreta iz želje za što većom slavenskom sveobuhvatnošću, godine 1860 — kada izlazi knjiga »Recimo koju«, a naročito i poslije, kada se 1864. javlja Jagić s člankom »Naš pravopis«⁸⁸ — takvi su pravopisni pogledi, kojih se Kurelac ni tada nije odricao, bili već potpuno anakronistički.

4

Jezik je Kurelčev, kako se vidi iz spomenutih morfoloških, sintatačkih, leksičkih, pa i pravopisnih osobina, nešto sasvim zasebno u jezičnim previranjima XIX stoljeća u Hrvatskoj. Ni jezik Zagrebačke škole, ni Vukov, kao ni jezična naziranja drugih jezikoslovaca u XIX stoljeću ne odvajaju se tako radikalno kao što iznad svih tih nastojanja strši neobičan, umjetan i krajnje arhaičan Kurelčev način pisanja. On je uvjeren da suvremeni književni jezik treba da bude zasnovan na starini, da bude izravan i što potpuniji nastavak staroga i da mora mimoći ono razdoblje u kojemu se počeo kvariti. Tek kada se suvremeni jezik nasloni na stari, nepokvareni i bogati jezik, dobit ćemo idealan jezik budućnosti. Naša je književnost od najstarijih pisanih spomenika do danas jedinstvena cjelina, pa sav bogati jezički zaklad iz nje treba da bude, po Kurelcu, osnova suvremenom književnom jeziku. Pri tom se ne obazire može li se sve to prenijeti u suvremeni izraz.

Arhaizam izbija iz svakog Kurelčeva rada, iz njegovih misli što ih je iznio u knjizi »Recimo koju«, iz bilježaka što ih je uzimao iz djela starih pisaca, pa na njihovu osnovu gradio i svoje arhaične rečenice.

Smatrao je kako je potreban povratak u starinu ne samo iz ideoloških nego i iz jezičnih razloga. Suvremeni je jezik, po njegovu mišljenju, s naše nebrige »dopanuio grdnih ran i teške bolézni«, pa treba da ga »izpravimo, povisimo, otrébimo i punâ sile bogatstva i lèpote na vidik iznesemo... te razvitku i naprédku ljudskoga uma i čudi ljudske u rodu Slovinskom što krèplje dopomožemo.«⁸⁹

Tu smo već na terenu jezičnih argumenata s kojih polazi u formiranju književnog jezika. Vraćanje u starinu potrebno je dakle i zato što suvremeni jezik nije ni izdaleka tako pravilan, bogat, čist i lijep kao stari. U starom zakladu valja tražiti lijek oboljelu jeziku, bolesniku što ga treba obnoviti, izliječiti, dati mu novih sokova kako bi mogao vršiti važnu zadaću. Jezik nam je naime posve osiromašio: »Mogu reći, ne porekuć onoga što rečem: da danas ni trećinom onoga obilja jezika svoga ne govorimo, kojim govorasmo XV. nekmoli X. vèka, iza Čurila i Metoda. Ako i jesu pisci novljih vèkov jezik nam obogatili, množtvom govornog blaga, za vèkov XVI i XVII, nu su poslé nastali mrazovi, zaduhnuti vètrovi, koji vse otresli, vse opurili, čim dub našega

⁸⁸ Književnik I/1964, str. 9.

⁸⁹ Rad, III, str. 205.

Slovinstva na jugu obroditi htaše.«⁹⁰ Zato je dakle potrebno vraćati se odmah na stariji tip jezika, jer se poslije već počeo kvariti, a ono »što danas u jezik unosimo, to je blato« — kratko odbacuje »starinar« suvremena jezična nastojanja.⁹¹

S velikom pažnjom bilježi Kurelac sve što je staro i nepoznato, piše posebne rasprave u kojima govori o takvim riječima što su odbjogle oku suvremenog čitaoca. S dragošću i ponosom konstatira kako je njima povratio u život pojedine zastarjele i manje poznate riječi, pa je »te nevrerne i odbjgle ptičice opet ugrio i u naš gaj zagnao.«

Promatrajući s tih gledišta književni jezik, ima posebne poglede i na arhaizam u jeziku. Iako je i sam teoretski ograničavao upotrebu riječi kojima ne možemo posve razabrati značenja, ipak je po arhaičnim riječima rado prekopavao nastojeći im razjasniti smisao. Ako bi pak koju arhaičnu riječ imao i koji slavenski jezik (a u našem jeziku nije bila dovoljno poznata), to je Kurelcu već dovoljan razlog da je ne proglasi arhaizmom, nego živom riječi zato što je u upotrebi u slavenske braće.

Svoje suvremenike naziva »bšnim neologistima« jer ga ne slijede u preuzimanju starijega jezičnoga blaga, nego se obaziru samo na suvremeni jezik.

Možda najpotpunije karakterizira svoje jezične osobine kada u raspravi »Silva« ističe bitne elemente svojih shvaćanja te veli da treba »izbirati reči, koje bi mogle biti umu razumljivije, uhu sladje i ugodnije, Slovinstvu i domaćoj čudi povoljnije a tudjinstvu nepokornije; koja njih kraća i jedrenija od nesgrovne telebasije kakve.«⁹²

Treba napokon reći koliko je Kurelac dosljedan u svojim jezičnim postupcima, kako je pomirio svoje ideološke koncepcije s onima stilskim i jezičnim. Arhaizirajući književni jezik nije imao pravoga sistema ni dosljednosti. Dovoljno je tek baciti pogled na nabrojene jezične osobine (V. III, 1.) pa da se jasno ukaže proizvoljnost i neopravdanost Kurelčevih jezičnih zahvata. Uzimajući pojedine starije oblike u svoj jezik, ne daje Kurelac dovoljno opravdanja zašto uzima baš jedne, a ne obazire se i na druge starije jezične crte. Naporedo uz koji stariji oblik stoji i noviji, suvremeni, pa ta mješavina djeluje neujednačeno, nesistematski, neopravdano. Nikako nije Kurelac mogao uvjeriti svoje suvremenike zašto bi bili bolji i potrebni upravo oni oblici što ih je uzimao, a ne drugi što ih je zabacivao. Slično je i sa sintaksom i s leksikom. Uzimajući npr. pojedine zastarjele riječi s posebnim značenjem, možda je u pojedinom slučaju i mogao u svojim umjetničkom doživljavanju jezika naći opravdanja. Ali, on uzima i takve riječi, posebno iz slavenskih jezika, koje su posve nepotrebne kada za njih imamo dobrih svojih zamjena (npr. ruska riječ *nakazat* — kada za nju imamo posve dobru svoju riječ kazniti!). S druge se strane pokazuje nelogičan i pretjerano strog, posebno on kao Slaven širokog jezičnog obzorja, što ne prima dopuštene dobre i potrebne slavenske posuđenice.⁹³

⁹⁰ Rad, XV, str. 129.

⁹¹ O. c., str. 129.

⁹² Rad, XX, str. 84.

⁹³ Tako Kurelac odbacuje riječ *posada*, preuzetu iz češkoga jezika, koja je dobro napravljena. I sam upotrebljava složenice: *blagoslov*, *vrtograd*, ali kada su u pitanju novije stvorene analognu prvima, odlučno ih otklanja jer ih nije posvetio autoritet prošlosti i duga upotreba

Upravo na činjenici što nije mogao logički izmiriti i uskladiti svoje jezične postavke s onim stilskim i ideološkim leži nedosljednost, proizvoljnost, pa i diletantizam Kurelčeva jezika. On se ne bazira ni na kakvu određenu jezičnom principu, nego na proizvoljnom, nedosljednom omjeru tih njegovih raznolikih pogleda na karakter književnoga jezika, dajući prednost čas jednom, čas drugom, a čas trećem gledanju. Stoga je pravo imao Veber kada je tvrdio da se Kurelčev jezik ne može »nikakvu sudu podvrći.«⁹⁴ Otuda razrožnost u Kurelčevim jezičnim osobinama.

Tako je dakle Kurelac, bez čvrstih i stalnih jezičnih pravila, nastojeći da se u jeziku očituju njegovi slavenski vidici i estetsko-stilistički pogledi, stvorio posve umjetan jezik. Uzimajući tek sve te elemente u obzir, možemo Kurelčev jezik shvatiti nalazeći u njemu nekog unutrašnjeg jedinstva. Gledajući ga naprotiv samo s jezičnim mjerilima, pričinja se proizvodom sasvim nesređenih i ekstremnih jezičnih nastojanja.

IV. DJELA

Razmotrivši jezične poglede i osobine u Kurelčevim djelima, korisno je i njih sada поближе ogledati. Taj se posao nameće to više što Kurelčeva djela — danas djelomično teže pristupačna — nitko još nije u potpunosti opisao i razložio. To nije učinio ni Veber u svom inače dobrom »Viekopisu Franje Kurelca«, a još manje M. Breyer u svojoj knjizi o Kurelcu u kojoj se osvrće više na njegov život i tek na neka djela, a to nisu pokušali ni drugi. Kada se o tom pitanju štogod i govori, to je često nepotpuno i s nedovoljnim poznavanjem stvari. Tako i iz tih najopsežnijih radova o Kurelcu jedva doznajemo i za naslov njegovih rasprava, pogotovu onih što su štampane u Radu JAZU. Još nas manje informiraju Kurelčevi biografi o njegovim rukopisnim djelima, tako da npr. o Kurelčevu rukopisnom rječniku doznajemo jedva da postoji.

Kako bih se u daljnjim poglavljima mogao osvrtni na Kurelčeva djela, te da bih ocijenio njegov cjelokupan jezikoslovni rad, smatrao sam potrebnim da u ovoj raspravi sistematski i ukratko izložim sve što je Kurelac napisao, a to je potrebno kao pripravnici posao za ocjenu Kurelčeva jezikoslovnog rada. Konačno, moram ukratko dati i sadržaje djela na kojima se temelji ova rasprava.

Mogao sam djela prikazati i po grupama, po njihovu unutrašnjem jedinstvu, podijelivši ih u nekoliko skupina, što bi se također moglo korisno izvršiti. Ipak sam Kurelčev rad podijelio s drugog stanovišta, kronološkog, u četiri razdoblja, od godine 1848, kada objavljuje svoj prvi štampani rad, pa do 1874, do Kurelčeve smrti. Smatrao sam naime da je potrebno prikazati kroz njegova djela i glavne karakteristike njegova života što ga u ovoj radnji ne opisujem posebno. Ovakvo će doći do izražaja i glavni momenti njegova života, ali gledani ne kao suhe biografske činjenice, nego kao materijal koji osvjetljuje Kurelčeva djela.

⁹⁴ Viekopis, str. 193.

S takvom svrhom opisat ću sav Kurelčev rad podijelivši ga u četiri razdoblja koja karakteriziraju njegovo djelo, a ujedno i životne faze.

Prvo razdoblje: od 1848. do 1854.

Drugo razdoblje: od 1854. do 1860.

Treće razdoblje: od 1860. do 1867.

Četvrto razdoblje: od 1867. do 1874.

Prvo razdoblje

1. Prvi je svoj pismeni sastavak štampao Kurelac u zadarskoj »Zori dalmatinskoj«, u br. 16. od 17. V 1848. pod naslovom »Zori Dalmatinskoj. Rodu Dalmatinskom.« Posvećen je »peru slovinskom« Anti Kuzmaniću. Neobično je bilo što se Kurelac kao dobar poznavalac hrvatskoga jezika i književnosti nije već prije pojavio s kakvim radom. Zbog toga je doživio i dosta oštrih zamjeraka. Njegova prevelika samokritičnost oduzimala bi mu pero iz ruke, a uzrok toj činjenici valja djelomično tražiti u njegovim jadnim, nesređenim životnim prilikama i neprestanim promjenama mjesta boravka.

Značajno je što se prvi Kurelčev rad pojavljuje u Zadru, u »Zori dalmatinskoj«, a ne u zagrebačkoj »Danici«, listu što su ga uređivali i ispunjavali njegovi prijatelji i drugovi iz školskih dana i kojemu je urednik bio Gaj, s kojim se Kurelac i prije poznavao.

Nije slučajno što Kurelac zapostavlja zagrebački list i pojavljuje se u zadarskom časopisu. Dakako, spomenuti članak objavljen je u zadarskom listu u prvom redu zato što je upućen Dalmatincima. Ali, time Kurelac hoće naglasiti svoj rezervirani stav prema Zagrebačkoj školi, stav koji će se poslije pretvoriti u pravi neprijateljski odnos. On radije predaje suradnju u list što se, barem u prvim godinama, neprijateljski odnosio prema »Danici« u pitanjima jezika i pravopisa.^{94a}

Što je potaklo Kurelca da napiše spomenuti članak? Uoči 1848. boravi u Beču, gdje ga je zatekla bečka revolucija. Pozdravlja s oduševljenjem pad Metternichov, a raduje se tekovinama što ih donosi to doba: ustavu, slobodi štampe i narodnoj straži. Svi ti događaji nisu mogli proći mimo Kurelca a da mu ne pruže pero u ruku pa, potaknut svim spomenutim događajima, izriče svoje misli o aktualnim pitanjima tadanje hrvatske stvarnosti. Sugestivnim riječima i razdraganim slikovitim jezikom poziva u zanosu Kurelac braću Dalmatince na hrvatski sabor tražeći ujedinjenje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zove braću dalmatinsku, »tu čistu kerv hervatsku«, da stanu uz Hrvate, pa će njihova sloga biti od koristi i za Srbe i Slovence, jer će oni kada-tada uz nas ili mi uz njih. Gledajući u viziji jedinstvo Hrvatske s Dalmacijom, završava sav razdragan u nadi kako će se ostvariti ono što se u jakim

^{94a} Usp. Z. Vince, Stav »Zore dalmatinske« u Zadru prema težnjama iliraca za jedin^{stvenom} grafijom u hrvatskoj književnosti, Radovi Naučnog društva BiH, Knj. XVIII, Sarajevo, 1961, str. 149—172. Isti, Zadar kao središte raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovini 19. st. u Dalmaciji. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. XI—XII, 1965, str. 405—460.

htijenjima tek priželjkivalo: »Dosad su nam bila nanizana ta tri sladka imena hrvatska, slavonska i dalmatinska u knjigah i na hartiji, ali sada valja da budemo jedno serdce, jedna duša.«

Taj je članak odmah svratio na sebe pažnju ne samo aktualnim mislima nego i živim jezikom i sugestivnim stilom.

2. »Proglasi« 1848. drugi je Kurelčev javni pismeni nastup. Ima ih više, a naknadno ih je štampao u knjizi »Fluminensia« jer su oni nastali neposredno prije njegova polaska u Rijeku (njima je zaslužio nastavničko mjesto). Prije toga svaki je proglas bio štampan kao plakat. To su: 1. »Proglas na Krajičnike« (kad je bio pukao glas da bana Jelačića ne bude nazad iz Innsbrucka), 2. »Proglas na Njémce (kad je htio buknuti rat med Hrvati i Magjari)«, 3. »Proglas na Ugarske Hrvate« — nastao istom prilikom kada i onaj upućen Nijemcima, a napisan je jezikom kojim se služe gradišćanski Hrvati, 4. »Proglas na Rumunje (u Beogradu na njihov jezik preveden i odonud po narodu razaslan)«, 5. »Proglas na Slavonce (iza nesreće pri Ozeru)« 6. »Odgovor na one Magjarske hartije, što ih tužna Rothova vojska kući poniele« (označeno 25. listopada 1848).

S tim je proglasima Kurelac putovao po domovini, čitao ih i tumačio pučanstvu njihov smisao. U mržnji prema Madžarima oduševio se za Jelačića, što sam sebi u knjizi »Fluminensia« poslije ironično predbacuje⁹⁵. Ali Kurelac već 1849.⁹⁶ u pismu upućenom Bogoslavu Šuleku 4. rujna 1849. jasno pokazuje svoje razočaranje s banom Jelačićem i s Austrijom.

Važno je istaknuti da je jezik u njima lijep, pravilan, živ, bez arhaičnosti u rječniku i u oblicima, tako da su ti govori najbolje što je Kurelac napisao. Posebno se od tih govora odlikuje slikovitošću, dinamikom i živošću, uvjerljivošću prikazivanja »Odgovor na one Magjarske hartije.« Taj govor sav vrijee od osjećaja mržnje prema neprijatelju, a pun je i lijepih, nježnih, pitomih i slikovito izrečenih osjećaja prema domovini. Kako nije bio napisan načinom kojim se obično takvi proglassi pišu, sastavio je drugi što ga je banski namjesnik Mirko Lentulaj 26. X 1848. i potpisao, ali je i prvi, neslužbeni, bio odštampan.⁹⁷ Kurelac je u njima, po sudu Veberovu, umio »zujiti narodnom žicom« i izricati jednostavno najapstraktnije misli i uspio kao nitko u ono doba jednostavno i razumljivo napisati narodne zahtjeve.⁹⁸ Kurelcu se poslije tih govora ori slava »kano vještaku u čisto narodnom slogu.« Priznajući mu zasluge i vještinu u jeziku, bansko ga je vijeće imenovalo 8. I 1849. privremenim učiteljem hrvatskoga jezika na gimnaziji u Rijeci koja je upravo bila oslobođena od Madžara i pripala Hrvatskoj.

⁹⁵ Na str. V veli: »Godine 1848.-e kažu da sam bio vās žut i crn, i da sam se tako i odzivao. Bilo što bilo, evo joj i od mene uspomene. Neka zna vrème kakvi smo bili, mal da ne vsi. A moglo bi se i to svjedočanstvo počtena nu nemudrâ srdca Hrvatskoga zatrt, te zato i svoje *proglase* k onoj drugoj vsačtici pridružih.«

⁹⁶ »Odpokle je Bunjevac iz Beča natrag strašno je schwarz-gelb — ja sam već od direktora bio opomenut da na octroi zube ne otvaram, no ta direktorska admonicija bila je po svoji prilici Bunjevčevo i Hrvatičevo jedinstvo. Moji rodoljubni prijatelji u Rijeci umjedu mučati pred Bunjvcem — ali ja neumiem i sve se bojim da me vrag ne odnese.« Pismo jasno pokazuje kako se Kurelac prevario u Jelačiću.

⁹⁷ Fluminensia, str. 209.

⁹⁸ Viekopis, str. 168.

3. Godine 1849. u štampariji »bratje Karleckih« u Rijeci štampana je Kurelčeva knjižica prijevoda: »Govori iz Rimskih pisac.« Uz njih je dodao i svoj govor »Pozdrav učitelja svojim učenicom« i »Mladost zanešenost, alegorija.« To je svešćić od 22. strane. Kako nije štampao rukopis prijevoda »Pripovjesti iz svetoga pisma« (vidi pogl. V, 1), »Govori iz rimskih pisac« prvi je Kurelčev štampani prijevod.⁹⁹

Jezik mu je i tu još posve čist, bez arhaizama, iako se, dakako, nazrijevaju u njemu Kurelčeve osobine koje će u punoj mjeri razviti u drugim svojim djelima.

Kurelac je svoje govore objavio s posebnom svrhom. Htio je naime pokazati, u doba kada je prestala u hrvatskom javnom životu dominacija latinskog, kako hrvatski jezik po adekvatnosti izraza nimalo ne zaostaje za latinskim.

4. U riječkoj »Školskoj izviesti za godinu 1851—1852« štampan je prvi Kurelčev teoretski rad iz područja jezika: »Kako da sklanjamo imena ili greške Hrvatskih pisac gledè sklonovanja osobito 2— A. padeža množine«, a poslije je preštampan u knjizi »Fluminensia«, na str. 155—180. To je prvi javni glas Kurelčeve Riječke škole. Najprije ističe kako se hrvatski jezik uvodi u škole, sudove, u javni život, knjige se prevode i pišu o stvarima »Hrvatskom peru dosad tudjih«, a pišu ih, po Kurelčevu mišljenju, oni koji uopće ne poznaju hrvatsku gramatiku: »a sve to biva bez ičijega suda, rešeta, ukora, poprave, dogovora i naputka.«¹⁰⁰ Stoga se jezik udaljio od svoje čistoće, piše se na brzu ruku, pa ćemo uskoro »jezik velike krasote pretvoriti u jezik velike grdobe.«

Kurelac nastoji da te negativnosti ukloni, te za početak piše raspravu o sklonidbi, u čemu se, po njegovu mišljenju, mnogo griješi.

S pravom osuđuje krivi nominativ singulara imenica tipa *vladaoc*, *žeteoc* (mjesto ispravnoga *vladalac*, *žetelac*) upućujući svoje čitaoce na Vukovo Pismo Platonu Atanackoviću, na str. 38 i 39. Također prigovara pogrešnoj genitivnoj konstrukciji u koju se uvlači sve to više prijedlog *od*, koja se pojavljuje već nekoliko stoljeća kod dalmatinskih pisaca, talijanskih susjeda, a prodire već i u srpske knjige. Upozorava na pogrešnu upotrebu akuzativa sg. neživih imenica muškoga roda, traži da se lokativ pridjeva razlikuje po obliku od dativa,¹⁰¹ a u pluralu da se razlikuje dativ, lokativ i instrumental, iako »u *današnjih* Srbalj tri su padeža jednaka...«¹⁰²

Govoreći o genitivu plurala, osuđuje ga¹⁰³ i tvrdi da se »ta nepodoba laži genitiva« raširila preko »Narodnih novina« u ljudi književno neobrazovanih.

⁹⁹ Zato u predgovoru i veli: »Svakako treba da sudac bar jednim okom zažme, jer mi je ovo prvi prěvod: a prvi se štenci u vodu hitaju.«

¹⁰⁰ Fluminensia, str. 155.

¹⁰¹ Npr.: »Jahao sam na dobrom konju, na ridjem pastuhu, a ne na dobromu konju, na ridjemu pastuhu«, smatrajući da su ti nastavci karakteristični za dativ.

¹⁰² Hrvati ih »razlikuju te govore u 3-ćem: jelenom, kraljem, selom . . ., u 6-om jelenmi, kraljmi, selmi . . . ili se skraćuju izpušćujući onaj m: jeleni, kralji, seli . . .« (Fluminensia, str. 158).

¹⁰³ »Tuj je Sodoma, tuj je Gomora. Tuj se uveo, bog ti ga sam zna po čijem nagovoru, po čijem li duhu, al' dapače neduhu, nekakov genitiv na *ah*« (Fluminensia, str. 159). Smatra

Na prigovore svojih neprijatelja Kurelac redom odgovara šaljući »čete« dokaza što ih vadi iz starih pisaca. Crna Gora, koju spominju protivnici, nije mu mjerodavna u gramatici, ona je »slavnija junačtvom nego gramatikom.« Najjači su idejni razlozi što ih Kurelac iznosi osuđujući krivu upotrebu genitiva plurala — želja za slavenskim zbliženjem! »Glasu tolikih i tolikih milijunov Slovinskoga roda, koji svi osim jedinieh Srbalj (i to ne svih) govore genitive na *ov-jelenov*; ili na *ev*, n.p. *kraljev*; ili samoglasno na koncu odbacuju, n.p. *žen, sel, polj*; ili ih s prvim (ako su mužka) jednine izjednačuju (proiznašenjem razliku označujući); glasu rekoh tolikih milijunov vi se podpunoma oglušiste, istieh mater vaših, rođjakov i prijatelj vaših zvukove prečuste, nu taj zviždak Crnogorski pričuste, te vam ob uhu zapè, po svoj prilici u lubanju zadriè i možgane pomuti: jer inače teško bi tumačiti bilo, kako vi možete buncati o jedinstvu jezika slovinskoga, s one ga strane razmećući i razdirući, kdè je on po sebi složan i srasao; čim tobože obojim rukama tomu jedinstvu dopomažete, a obojim nogama taj vaš neslovinski genitiv tako čvrsto pričepiste, da bi svaki živ sudio: ili je tuj sakriven kamen mudrosti ili najveći poklad zemaljski...«¹⁰⁴

Osim toga Kurelca i fiziološki smeta taj oblik s *-ah*, s kojim »se...mučite kao da kakov mèh nadimljete.«

Dokazuje opširno da ni slavonski, ni bosanski, ni hrvatski, ni dalmatinski pisci ne upotrebljavaju taj *-h* u genitivu plurala i pokazuje kako se taj *-h* u genitivu plurala u njihovim djelima ne nalazi, ali izabire tek one pisce i primjere koji potvrđuju njegovu tezu.

Poznato je da se *a* u gen. plurala javlja već od XIV stoljeća u štokavskom dijalektu, pa otada dobiva sve širu rasprostranjenost tako da je već u XVI stoljeću gen. plurala s nastavkom *-a* češći nego bez njega, a u XVII stoljeću to je već rasprostranjeni genitivni oblik.

Kurelac međutim to ne priznaje, ili bolje: ne želi da prizna, nego iznosi takve primjere koji odgovaraju njegovoj teoriji o genitivu plurala.

Učenjaci imaju različita mišljenja o tom kako je nastao genitivni nastavak *-a*, to je pitanje bilo predmet mnogih raspravljanja do danas, te je o njemu izneseno desetak teorija. Ono je »jedan od najinteresantnijih problema istoriske gramatike našega jezika.«¹⁰⁵

Prof. Rešetar i drugi neki učenjaci¹⁰⁶ (Ivšić), misle da je nastavak *-a* u genitivu plurala postao od poluglasa, pa u prilog svome mišljenju ističu pisanje genitiva plurala s dva poluglasa u starim hrvatskim i srpskim crkvenim spomenicima. Drugi stručnjaci smatraju da je upotreba dvaju znakova sasvim ortografska crta koja se uzimala radi razlikovanja genitiva plurala od nominativa. Poznato je u nauci i mišljenje švedskog učenjaka Karlgrena koji su-

da se ta »nepodoba laži genitiva« raširila preko »Narodnih novina« kod onih ljudi koji ništa drugo u rukama nisu imali po Zagrebu i okolici, po Dalmaciji, a djelomično i po Sloveniji: »Otaj slovnički kumir u Zagrebu sedi, tamo puše, tamo žazlom maše.«

¹⁰⁴ Fluminensia, str. 162.

¹⁰⁵ A. Belić, Istorija srpskohrvatskog jezika, knj. II, sv. I, Reči s deklinacijom, Beograd, Naučna knjiga, 1950, str. 128.

¹⁰⁶ O. c., str. 128.

protro tvrdi da nije poluglas na kraju riječi u genitivu plurala dao *-a*¹⁰⁷. Prof. Belić ističući kako taj nastavak dolazi više na istoku nego na zapadu, više u ekavskim govorima i ijekavskim nego u ikavskim, a nikako u čakavskom dijalektu, dovodi ga u vezu s nastavcima za dvojinu, koji su dobili pluralno značenje.¹⁰⁸

U Kurelčevo je doba to pitanje pokušao riješiti mladi Vatroslav Jagić u raspravi »Podmladjena vokalizacija u hrvatskom jeziku«¹⁰⁹. Kurelac međutim ne prodire u problem naučnim argumentima, nego genitiv bez nastavka preporučuje kao jedini ispravan u želji za što jačom vezom s ostalim slavenskim jezicima, ne priznajući nove osobine hrvatskosrpskog jezika u genitivu plurala, osobine koja je sasvim prodrila u štokavštinu kao hrvatskosrpska novotvorina najprije u imenica muškoga, a kasnije i u imenica ženskoga i srednjega roda. U vremenu od XV i XVI stoljeća naći će se i genitivni nastavak *-ah* u pluralu, gdje je *-h* došlo iz pronominalne deklinacije. S tim su nastavkom pisali genitiv plurala predstavnici Zagrebačke škole. Kurelac je pokazao svoj diletantizam kada je sasvim nelingvistički tvrdio da je nastavak *-ah* u genitivu plurala ostatak turskog utjecaja! Uopće su mu argumenti u prilog kratkog genitiva previše jednostrano usmjereni, bez dovoljno obaziranja na realno stanje prirodnog razvitka hrvatskosrpskog jezika.

5. Govorom »O preporodu knjige slovinske na Jugu«¹¹⁰ prestaje prvo razdoblje Kurelčeva rada. Slijedeće je godine otpušten iz službe. Taj je naime govor tiskan godine 1853. u Trstu, a godine 1854. ravnatelj Gašpar Kombol uručio mu je otpusnicu.

Jedan od osobitih Kurelčevih načina nacionalnog djelovanja na riječkoj gimnaziji bili su govori što bi ih on sastavio, a daci ih na početku ili na kraju godine recitali. Tom je svojom djelatnošću Kurelac budio nacionalnu svijest kod učenika — čega će se kasnije sjećati s priznanjem mnogi njegovi daci iz riječke gimnazije (Fiamin, Karabajić i dr.). Na taj je način opet došla do izražaja Kurelčeva retorska žica koju je neobično njegovao.

Godine 1848/49. sastavio je »Govor o nauku« što ga je izgovorio Ivan Fiamin. Zatim slijedi »Pozdrav, kojim sam pozdravio učenike svoje početkom godine školske 1849/50«, pa »Pozdrav na razstanku« 1849/50«, »Govor o dobrom običaju« 1849/50., »Govor o pověsti izgovoren na koncu godine školske 1850/51. Antunom Karabaićem« i napokom već spomenuti »O preporodu knjige slovinske na Jugu« 1852/53. Bilo ih je i nedovršenih, također štampanih u knjizi »Fluminensia«.

Svi su ti sastavci pisani govorničkom tehnikom¹¹¹ što ju je Kurelac učio od klasičnih pisaca, a poznavao je i teoretske upute o govorništvu¹¹² (Ciceron,

¹⁰⁷ Sur la formation du génitif plur. en serbe, Uppsala, 1911.

¹⁰⁸ Belić, O. c., str. 132. i d.

¹⁰⁹ Rad, knj. IX, str. 65—155.

¹¹⁰ »O preporodu knjige Slovinske na Jugu. Govor, što ga je složio Frane Kurelac, učitelj narodnoga jezika na latinskih školah u Rěci a na koncu školske godine izgovorio Věnceslav Urpáni, učenik sedmoga razreda na istieh školah.«

¹¹¹ »Ako žitar žitnice puni . . . ako prelja svilu prede . . . , ako mostar preko vode mostove gradi . . . , ako književnik mudrih narodov knjige prebire, te vās dobar nauk kadkad u jednu knjižicu smetne, to i pčela sve livade obleti, te sladak med u košnicu spravi« (Fluminensia, str. 7).

Kvintilijan i dr.). Kurelčevi su govori retorični, puni rečeničnih perioda, primjera iz klasične povijesti, slikoviti su i kičeni¹¹³.

Posljednji njegov govor »O preporodu knjige slovinske na Jugu« zapravo je izvadak iz široko zasnovanog djela »Pregled knjige slovinske na Jugu« što ga Kurelac nije nikada izradio, a sačuvali su se tek neki fragmentarni dijelovi u obliku pitanja i odgovora koji su služili Kurelcu za školsku nastavu.¹¹⁴

Kurelac se ne ustručava da se u doba apsolutizma direktno založi za narodni jezik koji je narod pazio »kao proroka slave svoje; za koji oružja se hvatao, vojevao i umirao,¹¹⁵ kao poklad, koji, kad jednom stračen, ne bude povraćen. Zatareš li narodu jezik, zatr'o si narod.«¹¹⁶

Upravo godine 1848, dakle pred Kurelčev dolazak, Rijeka je združena s Hrvatskom. Dana 31. kolovoza te godine hrvatska vojska pod vodstvom Josipa Bunjevca zaposjela je Rijeku. Posebnim proglasom zajamčena je upotreba talijanskoga jezika. Od 13. studenoga uz gradsku zastavu vijori se i hrvatska trobojnica, a pri kraju godine Jelačić je imenovan riječkim gubernatorom. No na tom položaju nije ostao dugo. Hrvatsko-ugarskom nagodbom god. 1868. prestaje Rijeka biti sastavnim dijelom Hrvatske.

Istra, Hrvatsko primorje i Rijeka bili su odnarođivani i bez življe narodne svijesti (osim Bakra), a taj strani duh učvršćivala je osobito riječka gimnazija. U pravi čas u taj grad dolazi poletni Kurelac, daje se svim žarom na proučavanje mladeži putujući tim krajevima i dižući narodnu svijest. Nadalo se široko polje rada za vatrenoga i neustrašivoga rodoljuba. »Taj rođeni idealist došao je u Rijeku i rijetko bi tko bolje svoju misiju izvršio, nitko nije bio prikladniji za taj posao« ističe Breyer¹¹⁷, a Veber kaže: »Nikad nije nijedna oblast bolje pogodila, što je bansko vieće tim imenovanjem.«¹¹⁸

Riječka gimnazija u koju Kurelac dolazi osnovana je još godine 1627. prošavši raznolike sisteme i nastavne jezike. Kada Kurelac stupa u nastavničku dužnost, u Rijeci je hrvatski jezik tek nedavno uveden u osnovne škole, a u gimnazije uz talijanski kao obavezan predmet.

Ne mora se puno dokazivati da je revni sakupljač narodnih pjesama među ugarskim Hrvatima, koji je tom prilikom gotovo glavu izgubio¹¹⁹, i u gimnaziji počeo raditi u narodnom duhu oduševljavajući svoje učenike za narodni jezik, za hrvatstvo i slavenstvo.

¹¹² »Nismo li prijatelji? pak to prijateljstvo da ga zatremo? da ga venut pustimo? Ima li što lepšeg' od prijateljstva? Ko svétuje, ko pomaže, ko brani? Prijatelj. Ili kdě je taj koji reći može: što hće mi prijatelj? Upitajte stare ljude, što im je na svétu još najmilije? reći hće vam: moj stari prijatelj. Ako ih vidite plakati sve onako starokose: za kim plaču? za starim prijateljem; bez prijatelja ni život im se ne hće« (Fluminensia, str. 12).

¹¹³ »Govore za mladost da je cvětjem okićena. Ako je tako, doista u tom včncu, dragi učitelji, i vašega cvětja ima: jer koji miris mladú srdcu može bit ugodniji ili milodušniji od besede mudre . . . kad se spuste u čisto dno mladice duše« (Fluminensia, str. 11). Usp. pogl. VIII.

¹¹⁴ Objavio ih dr B. Vodnik, Građa, knj. 8.

¹¹⁵ Potcrtao Z. V.

¹¹⁶ Fluminensia, str. 35.

¹¹⁷ M. Breyer, Tragom života i rada Frana Kurelca, str. 60.

¹¹⁸ Vickopis, str. 118.

¹¹⁹ Vidi predgovor Jačkama.

No apostol slavenstva nije mogao dugo raditi u spomenutom duhu. Došli su dani apsolutizma. Godine 1853. izdana je naredba da se riječka gimnazija ima pretvoriti u njemačko-talijansku, ali Kurelac za to ne mari i sastavlja odrešit i zanosan govor »O preporodu...« pa ga još i štampa u Trstu 1853! Sve peripetije što ih je doživio u vezi s tim govorom prikazao je u djelu »Fluminensia«¹²⁰. Kurelac je bio zazoran njemačkoj vladi što je budio hrvatski duh u Hrvatskom primorju i Rijeci. Ali, po Veberu, prevršio je mjeru i oprez kad se usudio »tergnuti i na samu carsku naredbu«, to više što je za Kurelčev otpust iz službe bilo i formalnih razloga (nikada nije položio nastavnički ispit, te je bio samo privremeno namješten¹²¹). Za promišljenoga Vebera Kurelac nije smio nastupiti tako odrešito, nego je »uz malo više razbora, a da se i nije odrekao samosviesti, mogao... duže spasavati onaj narod od tudjinstva«¹²². No Kurelac nije znao postupati diplomatski i zato je Dekretom ravnateljstva gimnazije od 24. I. 1854. otpušten iz službe.

Ima nešto istine u riječima Veberovim, koji je stajao na principu zakonitosti, makar je i on bio neprijatelj apsolutizma. Ipak taj Kurelčev čin treba pozitivno ocijeniti kao rijetko muževan i dosljedan u doba apsolutizma.

6. Prvo razdoblje Kurelčeva rada usmjereno je prema važnim događajima u hrvatskom narodnom životu oko godine 1848. Tu su najprije Proglasi, kao i članak u »Zori dalmatinskoj«, uopće rad oko buđenja narodne svijesti omladine iz Primorja i Rijeke. U isti čas htio je Kurelac tim svojim radovima pokazati kako bi trebalo da se piše čistim narodnim jezikom u doba kada se hrvatski jezik počeo uvoditi u javni život Hrvatske. K tome su cilju usmjereni Kurelčevi prijevodi »Govori rimskih pisac« i neizdan prijevod »Pripovēsti iz sv. pisma«.

U prvome razdoblju njegova rada dominiraju govori. Nije tek slučajno što iz klasične književnosti prevodi baš tu književnu granu, jer cjelokupan njegov rad karakterizira retorika¹²³ (v. pogl. VIII, 3). Djela ovoga razdoblja napisana su najčistijim i najrazumljivijim jezikom od svega što je Kurelac objavio.

Drugo razdoblje

1. Drugo razdoblje Kurelčeve djelatnosti ispunjeno je samo pripremama. To je doba kada on ne izdaje ni jedno djelo iako ih nekoliko započinje. Tada zamišlja i veće radove, ali u bijednim prilikama, često bez kruha, ne dovršuje ni manju zamisao. U to vrijeme započinje tri govora, ali ih ne dovršuje, pa ih u djelu »Fluminensia« štampa kao »Tri kusa govorov, negotovih er prekipełih i radi težkote vremena tad sužnjevitâ dokončati se ne moglih«¹²⁴. To je doba apsolutizma koje i njega duboko pogađa.

¹²⁰ Fluminensia, str. 180—201.

¹²¹ Viekopis, str. 175.

¹²² O. c., str. 175.

¹²³ Godine 1863. piše Kurelac Budisavljeviću kako će se dati na posao da na godinu progovori »o slovu govorenom, nu govorenu ne samo u crkvi« (Grada, knj. IV).

¹²⁴ Fluminensia, str. 37.

Dakako, u takvim prilikama Kurelcu koji se nije htio pokoriti režimu, koji nije »hajio ni za cara ni za vezira, do za svoj narod«, nije bilo pogodno vrijeme za rad. Tada, jadno životareći, kao uostalom i inače u životu, Kurelac piše brojna opširna pisma u kojima svoje učenike potiče na učenje hrvatskoga jezika u duhu svoje škole. Ništa ne štampa iako ga učenici na to nagovaraju, jer će — vele — tek pismenim sastavcima moći proširiti svoje jezične poglede. Kurelac sada ima vremena da putuje po Istri i Hrvatskom primorju, svuda ima znanaca i prijatelja. S torbom na leđima, s bilježnicom i olovkom u ruci, pješači po tim krajevima, bilježi, prikuplja riječi za svoj naširoko zasnovan rječnik. Posjećuje gotovo sva mjesta u Istri i Primorju, te polazeći od kuće do kuće »svagdje bi zapodio razgovor, pa vrebao na svaku rječ i frazu, koju bi odmah zabilježio«. ¹²⁵

Tada počinje prevoditi Platonova »Fedona« i »Disticha moralia Catonis«, ali ni jedan ni drugi prijevod ne dovršuje. Ipak je dogotovio razmjerno veliki tekst — prijevod Tacitova »Agrikole«. ¹²⁶

U tom drugom razdoblju osobito intenzivno radi na konačnom formiranju svojih jezičnih pogleda. Radovi što ih izrađuje u to doba, iako ih odmah ne izdaje, nose u sebi glavne Kurelčeve jezične osobine. Nakon »Agrikole« započinje s prijevodom »Stopa Hristovih«, a u isto vrijeme radi i na bogatom tumaču »Pokornih psalama Davidovih« Šime Budinića.

Udubljujući se u svoje misli o jeziku, koje odmah želi pokazati u svojim prijevodima, vršeci podrobne pripreme za svoja djela, skupljajući građu za veliki rječnik i trošeći mnogo vremena na dopisivanje, Kurelac nije stizavao

¹²⁵ »Kad bi se vratio natrag, pripoviedao bi nam, koliko je čuo novih rieči i fraza. U tom je uživao.« (Grada, knj. IV, str. 39).

¹²⁶ Zanimljivo je spomenuti koji su razlozi Kurelca potakli da dovrši prijevod Agrikole. Posrijedi je bila nada da će za Tacitov prijevod dobiti dosta velik honorar. Časopis »Neven« naime donosi god. 1857, u sv. 1. ovu obavijest: »Neki rodoljubivi Dubrovčanin, stanujući u Rimu, pripravan je dati onome 100 fr., koji najbolje na naš jezik prevede iz latinskog »Život Julia Agrikole« (Julii Agricolaie vita) od K. Tacita. Rok prěvoda ustanovljen je do konca mēseca svibnja, a prěvodi imadu se poslat odboru društva za povjestnicu Jugosla-venah, da ih prosudi.« U svom drugom svesku iste godine uredništvo »Nevena« utvrđuje da je »povodom razpisa nagrade za prěvod »Život J. Agrikole« od Tacita nadošlo . . . 7 prěvodah, i to iz Zagreba, Rieke, Beča, Zadra, Spljeta, Budve, između kojih pisani su dva kirilicom, a ostali latinicom. Za razsuditelje tih prěvodah izabrani su gg. Vj. Babukić, A. Veber i Vl. Vežić« (Neven, VI/1857, sv. II, omotna str.). U »Književnom vjestniku« Nevena, VII/1858, br. 15, str. 239. objavljeno je ime autora koji je dobio nagradu za najbolji prijevod: »G. St. Pavlović, što dobi nagradu, razpisanu od g. grofa Lukše Gučetića Ovčarevića u Rimu za najbolji prievod s latinskoga (Život Agrikole od Tacita) kani tiskati otaj prievod. Mi želimo gnu. Pavloviću što više predplatnika, jer smo sbilja radi čitati dobar prievod s latinskoga, a najpače Agrikolu Tacitovog, najbolje djelo njegovo. Tacit je propisan za čitanje u gimnazijah, te bi se tako doista gg. učitelji i učenici vježbali i u dobroj stvari i u dobru jeziku.« Pavlovićev je prijevod doista štampan u Zagrebu god. 1859. pod naslovom: »Život Kn. Julija Agrikole. Od Kaja Kornelija Tacita. Prev. s lat. Stiepan Pavlović, a o svom trošku na svet izdao K. Stojšić. (Ovaj je prievod po presudi »Društva za poviestnicu i starine jugoslavenske« obdaren). U Zagrebu, Brzotiskom Karla Albrechta, 1859.« U posveti knjige stoji: »Plemenitom gospodinu knezu Lukši Gučetiću-Ovčareviću Dubrovčaninu kao dobrotvoru ove knjige.«

Svoj prijevod Kurelac nije nikad objavio. Dr Milovoj Šrepel štampano ga je prema Kurelčevu rukopisu u Gradi, knj. II, str. 245—269, dok ga je Vodnik preštampano u svojim »Runjama i pahuljicama«, Zagreb, 1916, str. 68—114. Odlomak iz tega prijevoda (pogl. 30—34) tiskan je i u Petračićevoj »Hrvatskoj čitanci«, Zagreb 1880, knj. II, str. 470—473.

da se pojavi i u javnosti. Osjećaj teške more apsolutizma, more koja ga je pritiskala i opominjala na oprez i suzdržljivost — osobine koje su Kurelčevoj prirodi bile daleke, a s druge strane njegova poznata sporost — uzrokom su što se sve do 1860. nije javljao nikakvim djelom. Ne sudjeluje ni u riječkim listovima »Nevenu«, časopisu koji je preseljen godine 1858. iz Zagreba u Rijeku, a uređuju ga Kurelčevi prijatelji Pacel i Vraniczani, a ni u »Jadranskoj vili«, što se pojavljuje 1859. u Rijeci, koja je bila doduše vrlo kratka vijeka.

Tek je s povratkom konstitucije i Kurelac oživio kao javni radnik, pa dovršava najprije »Tumač Budiniću«, a onda knjigu »Recimo koju«, no ta djelatnost ide već u treće, plodnije razdoblje Kurelčeva rada.

Treće razdoblje

1. Već 1860, pošto je vraćena konstitucija, pojavljuje se Kurelac tiskanim djelom. Te godine izlazi iz Karlovcu poznata knjiga »Recimo koju«, prvi put s karakterističnom, opširnom naznakom: »Progovorio Frane Kurelac starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi«, naznakom koja će otada stajati na svakome djelu uz Kurelčevo ime. Smatra kako je nakon apsolutizma došao čas kada valja reći odlučno i glasno u kojem se smjeru ima razvijati naš književni jezik.

Knjiga je podijeljena na osam poglavlja. Prva polovina donosi ideološke poglede o bratstvu Srba i Slovenaca s Hrvatima, kao i o slavenskoj slozi uopće, o starocrkvenoslavenskom kao prvom slavenskom književnom jeziku, a u drugoj polovini raspravlja o određenim jezičnim pitanjima. U prvom poglavlju vrlo pozitivno govori o Slovincima, njihovu karakteru i snažnoj volji da se svim silama uzdignu iz jezične nemarnosti i tuđinstva.¹²⁷

Kako sam o glavnim idejama te knjige već govorio (v. pogl. II i III, 3), iznijet ću sada kako su je u nas primili. Knjiga je izazvala prilično žive diskusije. Dok ju je karlovački dopisnik bez mnogo komentara sasvim osudio, a slično i zagrebačka »Danica«, Jagić je o njoj napisao opširan prikaz u »Narodnim novinama« 1860 (br. 216—222) prikazujući njezine pozitivne i negativne strane. Kurelac je stekao veliku popularnost i među Slovincima. Na djelo se opširno osvrnuo u Slovenskom glasniku 1. rujna 1860. Anton Janežič, koji je bio uvjeren ilirac, iako je svojim časopisom učvršćivao individualnost slovenskoga književnog jezika. Kurelčevu knjigu uzeo je kao priliku da se založi za ilirizam i jezično miješanje, što je tražio i njegov rođak Matija Majar-Ziljski. Janežič ogorčeno tvrdi kako je na oltar slavenske uzajamnosti do sada žrtvovao samo Slovenac, a Hrvat i Srbin ništa, no Kurelčeva mu je knjiga dokaz da se i u tom pogledu ide nabolje. Kako se opet probudila nova zora slavenskoga života, opet oživljuje krasna ideja pjesnika Slávy dcere — slavenska uzajamnost, ističe Janežič. To potvrđuju glasovi o slozi i jedin-

¹²⁷ Tu se s priznanjem govori o Dežmanu, Cigaletu, Tomanu, Kozlaru, Vodniku, Prešernu, o »dva cara slovinska« Kopitaru i Miklošiču, zatim o Čopu, Jarniku i Metelku, o Zoisu, o »prekrasnoj trojici«: Slomšeku, Verneu i Vrtovcu, pa o Valvasoru, o Janezu Bleiweisu koga uzvisuje kasnije toliko popularnom rečenicom: »Stup ti do neba živú, a ne daj mi te bože dočuti mrtvá!« (Recimo koju, str. 13).

stvu u hrvatskim i slovenskim novinama, a također i Kurelčeva knjiga koja poziva i Slovence da u bratskoj slozi pruže jedan drugome ruku i zajedničkim snagama čiste svoja »narječja« »da se sliju u jedno korito, da se sbiju u jedno tĕlo«. Neka se nadahne iz te knjige ne samo Slovenac, koji teži jedinstvu južnoslavenskoga jezika, nego i Hrvat i Srbin, kojima je bila do najnovijega vremena sloga i jedinstvo potpuno nepoznata. Neka svaki drži u ruci, preporučuje Janežič, tu zlatnu Kurelčevu knjigu da bi mu pokazala put do narodne časti i slave.

Pošto je tako opširno prikazao sadržaj Kurelčeve knjige i istakao Kurelčev zaključak o nastojanju Slovenaca za zbliženjem s Hrvatima, Janežič konstatira kako se hrvatski jezik udaljio od slovenskoga upravo onako kako mu se slovenski približavao. No kada se Slovenci uvjere da njihova braća napuštaju svoje nepravilne oblike pa da počinju svoj jezik graditi na osnovu starocrkvenoslavenskoga, bit će prvi na bojištu. Kurelčev mu je jezik bliži i staroj i novoj slovenštini nego druge hrvatske ili srpske suvremene knjige. Na koncu ga hvali kako je svojom knjigom učinio velik korak k južnoslavenskom jedinstvu; treba učiniti još nekoliko koraka pa ćemo imati jezik razumljiv svima Jugoslavenima.¹²⁸

O toj Kurelčevoj knjizi htio je pisati i F. Levstik, ali kako je Bleiweis najavio da će uskoro izaći druga kritika, odustao je od svoje namjere.¹²⁹

Djelo je pisano živo, zanimljivo, s upletenim doživljajima iz života, stilski dotjerano, tako da se čita s interesom pa ga može primiti u ruke svaki »literarni gurman.« Pojedine dijelove čitamo kao prave, zanimljive i literarno pisane novele (str. 23, 21, 27. i dr.).

2. Godine 1860. izlaze iz štampe Kurelčevi »Pokorni psalmi Davidovi«.¹³⁰ Već u proljeće 1859. bio je doštampan tekst Budinićevih psalama, no Kurelac se dugo spremao, već od godine 1853, da napiše literarno-historijski tumač djelu, otkako je od popa Ivana Berčića u Zadru dobio Budinićev tekst koji je bio velika rijetkost.

Opsežan predgovor od trideset i pet stranica ima četrdeset poglavlja. U njemu Kurelac najprije opisuje kako je došlo do toga da izda to Budinićevo djelo, zatim opširno opisuje njegov život i djela, i napokom raspravlja o Budinićevu pravopisu i jeziku posebno ističući jezičnu čistoću, ali i utjecaj talijanizama u njegovu djelu.¹³¹

Kako se Kurelac prvi u našoj nauci o književnosti pozabavio zadarskim književnikom napisavši o njemu opsežan životopis, to su se uvukle i neke netočnosti koje se vuku sve do naših dana. Tako su sve do najnovijega vremena naše povijesti književnosti prenosile Kurelčevu tvrdnju da je Šime Budinić

¹²⁸ J. Logar, Fran Kurelac in Slovenci, str. 253—254.

¹²⁹ Pismo F. Levstika Volčiču od 1. XI 1860; Erjavec, Levstikova pisma, str. 331, citir. po Logaru, Fran Kurelac in Slovenci, str. 225.

¹³⁰ »Pokorni psalmi Davidovi. Složeni u slovinski jazik na čislo i miru po Šimunu Budineu, popu Zadraninu. Pësma o mucu Gospodinovoj od Iva Tomka Mrnavića Spličanina. Iznovice na vidik ih iznesè i o popu zadarskom progovori Fran Kurelac, starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi.« Na Rěci, troškom pišćevim, 1861.

¹³¹ »Pokorni psalmi Davidovi«, predgovor.

bio na tridentskom koncilu u pratnji svoga zadarskoga nadbiskupa Muzia Calina. Budući da je na spomenutom crkvenom saboru bio i ugledni Petar Kanzije, autor djela »Summa doctrinae christianae«, povlače se iz toga i neki daljnji zaključci¹³².

3. Dok je boravio u Đakovu, izdao je Kurelac knjigu »Fluminensia« u kojoj je sakupio svoje radove iz riječkoga razdoblja: govore što ih je držao u riječkoj gimnaziji, prijevode (Peboan i Sidžvan, Dogodjaj, Gjoka), zatim pjesme (Vrste bez sroke i na sroke, kakvom prilikom komu namjenjene). U nju je uvrstio Proglase, pisane godine 1848, a svemu tome priložio je i raspravu »Kako da sklanjamo imena...« što ju je štampao još 1852. u izvještaju riječke gimnazije. Opširnim »Primětbama« (od 45 stranica) završava djelo. U primjedbama komentira pojedine riječi iz teksta, upotpunjuje, pa donekle i mijenja neke ranije poglede i navodi opširno cijelu historiju svog otpusta iz službe. Dakako, ni ovdje nisu izostali oštri prigovori Zagrebačkoj školi.

Jagiću, koji se u Pozoru 1862. osvrnuo na knjigu, Kurelčev način pisanja »pravo je čudovište«, ali ga nije teško protumačiti: »On žive na svoju, pak i piše onako; ne može jaje jajetu da bude naličnije nego što su njegovu jeziku zanimive crtice iz života, kakovih u knjizi imade.«¹³³ Izrazima: »sitničar«, »dosadan do zla boga«, »nesnosan«, karakterizira Jagić Kurelčeve jezične osobine pa zaključuje kako i učen čovjek može strahovito tumarati ako zabije sebi u glavu krive misli o jeziku. Jedino brani Kurelčev stil »kano znamenit pojav u našoj knjizi«.

Knjiga je donekle razočarala Kurelčeve slovenske prijatelje jer u njoj nisu našli ono što su očekivali. Smatrali su da će Kurelac dati koje jače djelo i od knjige »Recimo koju«, ali u njoj nije dao ništa novo.

Djelo je svjedočanstvo Kurelčeva predanoga i plodnoga nacionalnoga rada u Rijeci, čega je s pravom i s ponosom svjestan, kako to u predgovoru i sâm spominje obraćajući se svojim bivšim učenicima: »Vi ste mi svēdoci, da sam ja prvi Slovinsku knjigu međ vas unosio, srdce vam ža nju razgrijavao« te prikazuje kako su ga napadale talijanske i njemačke novine, ali je zadovoljan što je njegovim djelovanjem »drugi duh zavladao omladinom našom po Primorju, po otocih i susēdnoj Istri«. To je dakle zakašnjela knjiga još iz prvoga razdoblja Kurelčeva djelovanja, pa je u njoj jezik još razmjerno čist i razumljiv.¹³⁴

4. Godine 1865. u II godištu »Književnika« objavio je Kurelac dio iz svoga široko zasnovanog »Tumača« pod naslovom »Čast i čest na ukaz iz »Tumača«, na str. 161—175. Dugo je spremao i najavljivao svoj zamišljen veći rad, što ga naziva »Tumačem«. Nije ga nikada dovršio, ali je jedan dio štampao u

¹³² Vidi Vjekoslav Štefanić: »Šime Budinić nije bio na Tridentskom koncilu«, Nastavni vjesnik, L/1941—1942, str. 358—360. Uspor. i: Z. Vince, Fran Kurelac u Zadru, Zadarska revija 1957, br. 4, str. 357—364.

¹³³ V. Jagić »Izabrani spisi«, ured. M. Kombol, str. 438. »Pored liepih prednosti, što ih Kurelac ima, ne može se odobriti jedna velika bolest: to je sliepo obožavanje sitnarija gramatičkih« (str. 438).

¹³⁴ Upravo se ta Kurelčeva knjiga od svih njegovih djela ekscerpira za rječnik suvremenoga hrvatskoga ili srpskoga jezika što će ga izdati Matica hrvatska u Zagrebu i Matica srpska u Novom Sadu.

špomenutom časopisu. Uredništvo popraćuje taj rad uredničkom bilješkom kako se na želju Kurelčevu štampa jedan dio iz njegova rada »sasvim onako, kako će biti čitavo djelo«.

U raspravi se govori o korijenima *čast* i *čest* pa autor citira niz primjera iz starih pisaca da bi njima potkrijepio svoja gledanja na raznolike riječi nastale od njih. Djelo je zasnovano prilično široko i izvedeno iscrpno, samo — kako to Jagić ističe — zašao je predaleko kada je uz značenja što ih je izvodio iz korijena *čast* i *čest* dometnuo i korijen *čeh - nuti*¹³⁵ I ovdje dolazi do izražaja nedovoljna Kurelčeva naobrazba, te u toj činjenici možemo tražiti razlog što nikada nije dovršio široko zasnovanu, ali i pretešku zadaću.

5. Radi potpunosti trebalo bi spomenuti još jedan manji Kurelčev prilog štampan 1865. što ga ne spominje ni Veber ni Breyer. To je člančić »Mladićem k domu pohodećim« koji se pojavio u »Naše gore listu«, br. 21, na str. 170. U tome pozivu Kurelac apelira na učenike koji polaze na ljetne praznike neka bilježe neobične riječi i fraze te da njemu poslije predaju takvu zbirčicu. U člančiću se vidi Kurelčevo poznavanje naše leksikografije. On tu spominje ne samo Vrančića, Dellabellu, Habelića, Voltiggija, Stulića, Belostenca, Jambrešića i Vuka nego zna za Vitezovićev, Zanottijev i Patačićev rječnik, koji su«... još... mrakom zastrti«, iz čega se vidi Kurelčevo poznavanje hrvatske i slovenske leksikografije. Spominje još i rječnike: Megiserov, Gutsmannov, Jarnikov, Vodnikov — za koji veli da će ga uskoro izdati Zalokar. Kurelac je dakle i u Zagrebu, pošto je bio otpušten iz Đakova, još mislio na svoj u Rijeci započeti rječnik.

6. Godine 1867. objavljuje knjižicu »Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj«. Građu za tu raspravu počeo je skupljati još 1848, kada se vozio po Slavoniji kao banov opunomoćenik. Kočijaš »uši mu zaglušavo prozivanjem svojih konjicev imeni Němačkimi«. Već se kod toga kočijaša interesirao imaju li Slavonci svojih imena za konje, pa je u obližnjoj krčmi u Oriovcu popisao »kolicinu samo«. Tako se spomenuta knjižica »tuj zavrsla, er kamo sam posle dospio, a bilo me je po svojoj mal da ne domovini našoj, uz druge reči za koje sam propitkivao, nikdē nisam propustio razpitat i za imena naše domaće živine.«¹³⁶

U knjižici je sakupio razne nazive za domaće životinje: konja, govedo, ovcu, kozu, svinju, psa, mačku i kokoš. Nije obradio magarca i perad. U uvodu naročito ističe kako je Crkva unijela u ljudska imena mnogo tuđinstva, dok su životinjska imena većinom narodna (osim za konja i psa). Zato je Kurelčev interes jači upravo za ta imena pokazujući i na tome polju svoju sklonost prema jezičnoj čistoći. O svakoj životinji govori ovim redom:

¹³⁵ Kada međutim Kurelac pored spomenutih stavlja i korijen čehnuti, koji bi po njegovu mišljenju bio bliz značenjima što ih imaju korijeni *čast* i *čest*, urednik se ne može s njime složiti te je prisiljen da stavi bilješku u kojoj izražava neslaganje s Kurelčevom namjerom da »posvema za sebe stojeće rieči čěsčtě i čest želi spojiti s trećom rieči čehnuti.« Usp. i: F. Miklošič, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Beč 1886, str. 32, 38. M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1957, str. 2, 305; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1926, str. 77, 78, 89. R. Trautmann, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Göttingen, 1923, str. 135; E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908, str. 155, 367—371.

¹³⁶ Uvod, nepaginiran.

živinče čitavo, t. j. nepovrđeno, naravno
 živinče nečitavo, t. j. povrđeno, oklaštreno
 majka živinska
 živinče mlado ili maleno
 živinče staro ili veliko
 živinče uz osobitost kakvu
 sastanak živinski
 živinče brede, rađajuće
 udo živinsko (ako se moglo doznat)
 pogan živinska (excrementa)
 meso živinsko
 koža živinska
 staja živinska
 čuvar živine
 živina okupke
 divlje živinče (prema pitomû, ako ga jest).

Čitalac bi očekivao da će možda zabilježiti i životinjske bolesti, što bi bilo od interesa za našu veterinarsku terminologiju (vidi Kurelčev udio u Dežmanovu Rječniku lječničkog nazivlja, pogl. VII), ali to Kurelac nije uradio: »Imena bolestij živinskih premalo u tome vešt, nisam pisati htio« (Uvod).

Kurelac nije unosio u popis ni onomatopejske riječi kojima se životinje oglašuju, možda zato što je imao premalo materijala ili što je jednostavno to izmaklo njegovoj pažnji.¹³⁷

S poštovanjem za sve što se može sabrati, Kurelac marno bilježi mnoge životinjske nazive, a to čini zato što »usta su oruđe tako sveto, da, što je god njihova imetka, do mrve pobrati treba.« Pri tom postupaju pažljivo, kritički te na kraju spominje kako je mogao naredati mnoštvo imena, ali nije htio ni jedno zabilježiti što ga nije ili sam čuo ili primio iz pouzdana izvora. U toj knjizi nalazimo doista mnogo i pomno sabranog materijala. To je i najvrednije u njoj. Sam autor u predgovoru kaže da nije prikazao građu uvijek sasvim vjerno, i to zato što mu nije bilo toliko stalo do dijalektološke preciznosti, nego više od toga da jezičnim blagom obogati književni jezik. Tako sâm veli da je gdje koji zagorski -ek i -ec »navrnuo« na -ak i -ac, pa nas te činjenice upozoravaju na oprez pri preuzimanju i drugih riječi što ih je Kurelac bilježio.

¹³⁷ Valja reći i to da u naučnoj literaturi ni kod drugih naroda nema govora o onomatopejskim nazivima za životinje u to doba. Upravo godine 1867, kada se već pojavljuje i Kurelčeva knjiga, obradio je onomatopejske riječi Wackernagel i objavio svoj rad u Baselu pod naslovom »Voces variae animantium. Ein Beitrag zur Naturkunde und zur Geschichte der Sprache« obrađujući riječi iz grčkoga, latinskoga i njemačkoga jezika. Nakon 1892. J. Winteler izdaje knjigu »Naturlaute und Sprache. Ausführungen zu Wackernagels Voces variae animantium« (Aarau, 1892 — samo za ptice!). — Od naših je učenjaka dr Gjurašin obradio u svojim »Pticama I«, Zagreb 1899. i »Pticama II« 1901. ptičje glasove, a tek je Maretić u svojoj velikoj Gramatici 1899. sustavnije progovorio o onomatopejskim riječima u paragrafu 51. Kako vidimo, interes se za onomatopejske riječi javlja u nauci tek poslije, pa ne možemo zamjeriti Kurelcu što je to propustio zabilježiti. Opširnu studiju »Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima« izradio je dr D. Boranić i štampao u Radu, knj. 178.

Pozitivan prikaz daje zagrebački »Agramer Zeitung«, XLIII, 1867, u br. 108. Nedostatak je Kurelčeva rada i to što ne označuje gdje je koju riječ čuo, je li ona općenita ili lokalna, što sve donekle umanjuje vrijednost radnje, a ni njegove etimologije nemaju uvijek naučne osnove. Ipak je Kurelac sabrao tolik broj riječi da je i ta radnja koristan izvor i za Akademijin rječnik.¹³⁸ I po Jagiću je upravo to djelo divan dokaz njegova dubokog poznavanja hrvatskoga jezika.¹³⁹

6. Kurelac je ocrtao ideal stila u svom nastupnom govoru u sjemeništu u Đakovu, kamo je došao 1862: »Kakvu je biti slovu« ili, kako ga sam zove »O pisanom slovu«. Sadržaj i probleme što ih je obradio u tom govoru iznio sam opširnije u poglavlju o Kurelčevu stilu (vidi VIII, 1).

U svojoj »Bibliografiji književnog rada Frana Kurelca« Breyer je izostavio taj Kurelčev rad.

Na ovom mjestu mogu spomenuti da je Kurelac objavio još jedno djelce što ga dosada ne spominju njegovi obrađivači: »Rěči progovorene dne 15. V 1868. prilikom zasnovanja narodne glumnice u Pragu« (Zagreb, 1868). Naknadno je Breyer doznao za taj Kurelčev govor te ga je prikazao u članku »Fran Kurelac braći Česima prilikom posvete temelja Narodnog Divadla u Pragu«, štampanom u Novostima, Zagreb XXXIII, 1939. (u božićnom prilogu).^{139a}

7. Treće razdoblje Kurelčeva djelovanja karakterizira oduševljeni rad na početku konstitucionoga doba, kada štampa dugo spremana djela (Budinića) ili preštampana manje stvari iz prvoga razdoblja (Fluminensia), a objavljuje tada i dijelove pripremanog »Tumača« (Čast i čest na ukaz i »Tumača«). Najbrže je dovršio knjigu »Recimo koju« koja izlazi na početku trećega razdoblja Kurelčeva djelovanja i znači kamen temeljac njegovih pogleda na književni jezik. Tim se djelom Kurelac uspinje na najviši stupanj svoje popularnosti, ali odmah poslije njegova objavljivanja pomalo silazi sa svoga zenita. Mlada hrvatska književnost, kojoj je za vrijeme ilirizma bila preča domoljubna zadaća, sve se više usavršuje i umjetnički i jezično tako da Kurelac uzalud nastoji da svoje jezične koncepcije proširi u hrvatsku javnost.

Djelima što ih je objavio u tom razdoblju afirmirao se Kurelac kao odličan stilist, dobar poznavalac jezika starije književnosti, dok će više opsežnih radova dati tek u posljednjem, četvrtom periodu svoga rada.

Četvrto razdoblje

1. Nakon puta po Dalmaciji do Kotora, Budve i Cetinja, kamo je 1867. potporom Jugoslavenske akademije pošao u društvu s F. Ks. Kuhačem, izdao je Kurelac knjigu: »Runje i pahuljice. Pěsni porugljive i pastirske ponajveć Dubrovačke...«, u Zagrebu, 1866. do 1868. Vrativši se u Zagreb, odlučio je

¹³⁸ Vidi ARj., sv. VI, str. 943.

¹³⁹ Istorija slavjanskoj filologiji, Petrograd, 1910.

^{139a} S druge strane, Breyer u svojoj knjizi o Kurelcu navodi u bibliografiji Kurelčevih radova i »Slavjansko narječje« koje je navodno štampano u »Izvešču gimnazije zagrebačke 1866/67«. Međutim, u toj knjižici nema toga rada. Zabunom je taj netočan podatak prenio i M. Ujević u Enciklopediju Jugoslavije (s. v. Kurelac).

izdati »ove poniže sirotice« koje bi tkogod mogao i prezreti, dok će se uzvišeniji i veći plodovi ionako objaviti. Iako po prvotnoj namjeri, bolje reći po stilu knjige, ne bi tu pripadale i lirske pjesme uz porugljive i »kosmate«, ipak je Kurelac uvrstio i neke lirske, pa ih je zbog nježnosti nazvao pahuljicama i cjelokupnoj zbirci dao naslov »Runje i pahuljice«. Sve pjesme nisu s jednoga područja: njihovi su autori s otoka Krka, iz Koločepa (V. Skvadri), iz Rijeke (fra Celigoj), a svi su drugi Dubrovčani (F. Sorkočević, VI. Menčetić, I. Đorđić, Primoević-Latinić, F. Š. Ghetaldus). U zbirku je uvrstio šestnaest pjesama, od kojih su posebno vrijedne: »Radmilova tužba« VI. Menčetića i njegov »Radonja«, zatim »Mačuš i Čavalica« Vlaha Skvadrija, lijepa idila što ju je Kurelac prvi put objavio štampom iz rukopisa Altestićeva, a dobio je od biskupa Strossmayera. Na kraju knjige, ali tek u manjem broju primjeraka posebno paginiranih, dodao je nekoliko lascivnih, erotskih pjesama namijenjenih samo prijateljima (Pěsni Paše Primoevića, »Pěsan od gonetaka« i »Začinke«.)

U opširnom uvodu, »Pripomenku« (I—LXI), autor daje podatke o pojedinim pjesnicima citirajući svu literaturu do koje je u ono doba mogao doći, a zatim obrađuje jezik pjesama. Tumačeći prilike vremena u kojima su one nastale znade zaći u velike i nepotrebne digresije (Rat uskočki, Rat radi Monte Ferrata), što čini stvarni komentar nerazmjernim i neujednačenim.

Iako je objavio i vrijednih djela (Mačuš i Čavalica), u svojoj je strastvenoj ljubavi prema svemu što je iz Dubrovnika priopćio i takve pjesme koje nisu od većeg literarnog značenja (Suze P..., Dve dęvojke postarije, a pogotovu Pěsan od gonetaka). Po svojoj ljubavi prema rukopisima koji se mogu nazvati erotiĉnima bio je sliĉan sredovjeĉnim humanistima, kako to zgodno primjećuje V. Jagić.¹⁴⁰

2. O svome putovanju po Dalmaciji Kurelac je podnio izvještaj Jugoslaven-skoj akademiji (štampan u Radu, knj. XII za god. 1870) te saopćuje da je prošao Dalmaciju do Kotora, Budvu i Crnu Goru do Cetinja, razgledavši gradove što ih prije nije vidio: Nin, Knin, Drniš i Skradin. Posebno ističe kako je u samostanu sv. Lovre u Šibeniku kod Male braće prekopao svu knjižnicu i istražio sve znatnije rukopise iz XV i XVI stoljeća. Popisao je također sve knjige što ih nije našao u Kukuljevićevoj Bibliografiji, a u Dubrovniku prepisao djela Nikole Dimitrovića, pisca iz XV st. i Mažibradića, Maroja i Horacija, iz XVI st.¹⁴¹ U izvještaju posebno poziva upravu J. A. da pribavi rukopis rječnika o. Jurina koji se nalazi u samostanu sv. Lovre u Šibeniku.¹⁴²

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Kurelčev boravak u Dubrovniku, šaljive zgode iz njegova tadašnjega života što ga je provodio često u društvu s Ivanom Stojanovićem, Lukom Zore i Jozom Bunićem opisao je Ivan Stojanović u članku »Frano Kurelac. Poslanica svome znancu Luki Zori«, Slovinac IV/1881, str. 211—315.

¹⁴² Opsežne studije o o. Jurinu s popisom riječi iz Jurinova rječnika što ih nema ARJ. napisao je Marko Kosor pod naslovom »Zaboravljeni trojeziĉni rjeĉnici Josipa Jurina«, Rad, knj. 303, str. 119—210; »Izvori, pravopis i jezik Jurinovih rjeĉnika«, Rad JAZU, knj. 315, str. 77—232; »Trojeziĉna gramatika fra Josipa Jurina«, Rad JAZU, knj. 295, str. 41—65.

3. Još je u Rijeci započeo s prijevodom poznatoga djela Tome Hammerkena »De imitatione Christi« što su ga preveli mnogi naši stariji književnici. Djelo je štampano godine 1868. potporom biskupa Strossmayera pod naslovom: »Stope Hristove, što ih nekad napisao na jeziku Latinskom Toma Hammerken koludar s. Augustina iz Kempna, a sad ih na hrvatski jezik preveo Fran Kurelac, starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi.«

Dugo se bavio prevođenjem i utrošio ne samo mnogo vremena i ljubavi nego je i »svu silu jezika Hrvatskoga na njega ... uložio« i koliko je mogao »toliko ga okitio i uresio«. ¹⁴³ To je najveće Kurelčevo prevodilačko djelo, a i sam ga je smatrao svojim najboljim jezičnim dostignućem. Poznajući Kurelčeva jezična načela, nećemo se začuditi ako ustanovimo i u ovom prijevodu kako mu je preči lijep, slikovit i živ jezik nego preciznost prijevoda i vjernost originalu. Nijanse mimoilazi ako mu se pruži prilika da rekne štogod ljepše, makar to išlo na štetu preciznosti originala. Zato katkada štogod ispušta, a i domeće čega u izvorniku nema. I Veber hvali Kurelčevu umješnost kojom uspijeva latinsku izreku tako prekrojiti te se čini upravo hrvatskom. No općenit je sud Veberov o Kurelčevu prevodilačkom radu negativan i to zato što se u Kurelca ne možemo sa sigurnošću pouzdati: »kanda slobodan mu duh nije mogao služiti tudjoj misli«. ¹⁴⁴

Rečenice su mu koncizne, a misao redovito izrečena maksimalnom kratkoćom. Stoga se ne bih mogao složiti s Veberovim mišljenjem kako Kurelac prevodi preopširno, tj. cijelim izrekama ono što je u originalu izraženo kraće. Veber to pokazuje samo na jednom primjeru, no u prijevodu Hammerkena Kurelac je upravo neobično zbit, pa i u naslovima pojedinih poglavlja (v. pogl. VIII i III, 1.)

Kurelac je sâm iznio glavna načela pri prevođenju, pa iz njih izlaze njegove prevodilačke osobine. Njemu je mnogo više stalo do toga da izraz bude plastičan, živ, »naški« nego da bude sasvim vjeran originalu. Obrazlaže to i time što još nemamo puno svojih originalnih knjiga, pa što manje pišemo svoje knjige, »to prevodiocu dužnost tim veća tako prevesti, da čitajući tuđu knjigu svoju pomišljamo«. ¹⁴⁵ U toj Kurelčevoj misli ima istine ako se ona shvati u modernom smislu: da prijevod mora odražavati duh jezika na koji se prevodi, a ne držati se ropski originala. No Kurelac je tu misao i previše proširio, pa je njoj za volju odstupao i od točnog smisla originala, čime je prevršio mjeru.

Sam kaže kako su prijašnji prevodioci spomenutoga djela »doslovno prevađali, a ja svobodno«. ¹⁴⁶ Njemu je doslovni prijevod »i najvrstnijemu jeziku težak, nekmoli našemu«, a potrebno je držati ga se tek pri prijevodu sv. Pisma ili zakona. Ali posve je drugo, misli Kurelac, kada se prevode koja druga djela. Tada, ako je potrebno koga nagovoriti, na svoju »navrnuti«, kada valja srce ganuti, »tj ga nije mēsta jeziku ni oporū ni sanljivū, takvū, koji se plaši i zateže; nu jeziku sdravū i hrabrū iz dna srdca zahićenū, iz duše ti ukresanū.« ¹⁴⁷

¹⁴³ Stope Hristove, str. VI.

¹⁴⁴ Viekopis, str. 198.

¹⁴⁵ Stope Hristove, str. XIX.

¹⁴⁶ O. c., str. XVIII.

¹⁴⁷ O. c., str. XIX.

Tu pretjeranost u načelu dobrih, ali u praksi pretjeranih pogleda uočio je i dr F. Iveković u svome članku »Stope Hristove« i »Nasljeduj Hrista«¹⁴⁸ kada kaže da se čudio čitajući Kurelčev prijevod kako je »Toma iz Kempena iskićen, kao da ide u svatove, a opet izgrđen, da se bog smilovao.« Djelo je doista prevedeno preumjetnim, nerazumljivim jezikom da bi se njime mogao koristiti širi krug čitalaca¹⁴⁹ (vidi pogl. III). Ali, gledajući prijevod u cjelini, ipak će biti bliži istini Veber. Ako ga gledamo sa stanovišta Vukove škole i današnjega književnog jezika, posve je zastario, čita se s mukom i teško se razumije. Ali i danas se s opravdanjem možemo zajedno s Veberom čuditi »bujnosti i krasoti jezika«, ponajviše slikovitom i individualnom stilu koji izbija iz svake rečenice, dakako samo u tom slučaju ako s njega oljuštimo tvrdu ljusku staroga i nerazumljivoga jezika (v. i pogl. VII).

4. Pošto je godine 1867. izabran akademikom tek osnovane Jugoslavenske akademije u Zagrebu, Kurelac piše više rasprava u Radu JAZU. Tako već 1868. izlazi u III knjizi te edicije njegova rasprava »Placere ili kako je tu misal izgovarao narod Slovinski na Jugu vsimi vjekovi knjige mu i života?« Kako ću o toj purističkoj raspravi govoriti u poglavlju o purizmu, a isto tako i o drugim njegovim izrazito purističkim raspravama (*Vlaške reči u jeziku našem, O glagolu objicere, Mulj govora nespretna i nepodobna nanešen na obale našega jezika ili o barbarismih*), na njih ću se tamo opširnije osvrnuti (v. pogl. VII).

5. Jedna je od bitnih karakteristika Kurelčeva rada nastojanje oko jezične čistoće. Zato rado uzima u ruke trnokop te hoće »ono iz naše ograde iskorēnit, što Slovinskomu sinu ne dahne, što na njegovu kućistu ne niklo, što je sušedova ruka preko noći u njega zasadila,«¹⁵⁰ a raspravljajući »O korēnu teg i njegovih žilicah«, štampan u Radu, knj. IX, tvrdi kako je jedva »ikoja tuđinka tako drzovito u dvore se naše zaletila, po našoj kući razpremala, naše ognjište razpretavala, kako zlokobna Nēmica Vaga i njezina blagovita svojta.«¹⁵¹

Strana riječ *vaga* tako se rasprostranila, zabrinuto Kurelac konstatira, da se ukorijenila i u Rusa i u Poljaka. Iz mora tuđinstine što predstavlja riječ *vaga*, važan i izvedenice Kurelac vidi spas u slavenskoj riječi *teg*, kojom se mogu odbaciti tuđinske riječi s neslavenskim korijenom. Na gotovo pedesetak stranica raspravlja što sve znači *teg* u raznolikim riječima (tegovati, tegara, teginja, tegoba, tegoća, tegotan, tegotiv, tegotiti, tegliti, tegnuti, teć ili tezati, zatim pridjev *težak* sa svim značenjima (schwer, grvida, schwerfällig, schwer-mütig, sumptuosus i sl.) kao i riječi *teško*, *težkost*, *teškota*, *otežkalo* i dr.

¹⁴⁸ Katolički list, LIV/1903, br. 49, str. 583—588.

¹⁴⁹ Tim je postupkom Kurelac proturječio sam sebi. On naime u knjizi »Recimo koju«, na str. 150, sam osuđuje što neki pisci upotrebljavaju strane riječi, prilažući rječnik svojim djelima. »Drugi se opet ne uztežu nepoznatijih besēd, nu knjizi svojoj rēčnik pridavaju. Ta to je sramota i nekorist: er ili mi književnici odbiremo besēde nenarodne, nerazumljive i ostarēle; ili nam se narod pohabio, osušio i omrknuo. Nekorist: er osven kdēkōjega filologa in herbis slabo ko te slovarce i prizire. Bolje učinimo, ako nepoznatoj besēdi pridamo i prilučimo poznatiju.« No kao da pomalo i opravdava takav postupak kada na kraju kaže: »A dobro je čtioca kdēkad i prisilit, da ob ovoj ili onoj besēdi pomišlja: er čtogod mukom dobudemo, to tvrdo držimo.«

¹⁵⁰ O korēnu teg, Rad, knj. IX, str. 18.

¹⁵¹ O. c., str. 18.

Da bismo istjerali iz našega jezika *vagu* i *vaganje*, *kantar*, *terazije*, *balancun*, *stodiru* i *pezanje*, Kurelac pri kraju svoje rasprave navodi i druge slavenske riječi kojima bi se mogle zamijeniti tuđe, spominjući kako mjesto današnjega *uvažavanja* Acta Croatica dobro pišu *smišljati*, a u staroj glagoljici nalazi riječ *prevēs* (za mjerila). Slično, mjesto pridjeva *važan* preporučuje riječ *zamašan* (*pozamašna stvar* mjesto *važna stvar*) i sl. Kada su truli stupovi, naš purist slikovito traži da se pribavi građa, da se staro i dotrajalo zamijeni novim i zdravim, a to je upravo i htio pokazati raspravom koja je ujedno svjedočanstvo »da su jedne majke sinovi vsa bratja Slovinska, čim se u tolikom i velikom slažu.«¹⁵²

Kurelac je doista rasprio »sve žilice« korijena teg, iznio mnoge primjere s fino uhvaćenim značenjima,¹⁵³ pa njegova radnja svjedoči o velikom poznavanju stare literature kojoj je dobro proučio jezik.¹⁵⁴ Ipak u svojim purističkim zahtjevima i tu dakako pretjeruje.¹⁵⁵

6. Kurelac voli nizati raznolike riječi o sličnim pojmovima. Tako se u XII knjizi Rada JAZU latio da obradi što sve znači latinski pojam »silva« u našem jeziku. Uvod je toj raspravi pravi panegirik šumi, raspravi što se svojim uvodom puno ne udaljuje od poznate Kozarčeve pripovijesti o sličnoj temi¹⁵⁶

Rasprava je podijeljena na više dijelova; navodi najprije što znači: *dub* sam ili »množastvo dubov, tj. dubrava«, te »ne ominuv... ni dētinstva dubova... onu dobu, kad se on istom busao i zagnjivao«. U prvom dijelu obrađuje riječ *dub* i sinonime: *bilj* (*bilje*, *biljina*, *biljica*, *bilja*, *biljevina*, *biljar*, *biljan*, *bilj*), *struk*, *bus*, *hreb*, *hrek*, *trup*, *panj*, *hrast*, *drvo*, *stub*, *stablo*, *stabar*. U drugom dijelu raspravlja o riječima: *grm*, *drača*, *hvorast*, *trnjak*, *patljika*, *živica*, *krov*, *šibljak*, *prutnjak*, *kukrika*, *šikara*, *ševarik*, *čum*, *husta*, *gustiš*, a u trećem govori o riječima: *loza*, *lug*, *planina*, *gvozd*, *gaj*, *lės*, *šuma*, *gora*¹⁵⁷

Pošto je eliminirao neke nazive, kao npr. *lozu*, koja je karakteristična za »vinovo trsjeak, *lug*, koji »hoće paše i vode«; *gvozd*, što označuje staru zaraslu, gudurastu liticu; *gaj*, koji »hoće da je prigledan i zagajen«, *lės*, koji je »pristao uz drvenu gradju«; *goru*, koja označuje visinu i strminu; *šumu*, što označuje niže drveće, Kurelac smatra da je najpogodnija riječ *dubrava* za latinski

¹⁵² O. c., str. 64.

¹⁵³ Učenik Črncić javlja se Kurelcu igrajući se u pismu s korijenom teg: »I ja sam pročitao Vaš *teški teg* o *tegu*. Kako ste, nevolje! utegnulo onoliko uztežati? i to tako da vam je ostao lěp teg, brez nijedne grude, kako za vrgnjem ili za ralom na zemlji koja se da orati: a ja znam kakvim oranjem ostane teg, er sam čudo putij orao... Ali da expetere poteže s exigere, tota bi Vaša preteгла. Ali tako ona moja prva još više poteže. Sada ne možete više reći: da težko Vam po meni!« (Arhiv JA XV 8/D 1—138).

¹⁵⁴ U raspravi ispravlja i Vuka. Tako npr. na str. 50. tvrdi kako Vuk priznaje samo infinitive téžiti, i težiti, a on dokazuje da postoje i likovi: téžati i težati, koji su stariji.

¹⁵⁵ Rad, knj. IX, str. 50.

¹⁵⁶ Rad, knj. XII, str. 31—32.

¹⁵⁷ Karakterizirajući pojedina imena za riječ *bilj* veli da se drži trave, *struk* zelja i povrća, *bus* mladoga drveća, *hreb* i *hrek* mahovine, *trup* je »pobratim klade«, *hrast* živi posebno, *drvo* dobilo posebno značenje (lignum), *stub* i *stup* upotrebljavaju graditelji, *stabar*, *stablo* dobre su riječi ali su više puta u našoj svijesti bez lišća, a slično i *panj*, pri čemu se misli na samo deblo. Najprikladnija riječ za latinsku arbor jest, po Kurelčevu mišljenju, riječ *dub*.

pojam »silva«. Ima u takvu njegovu odabiranju i nijansiranju značenja neke osjetljive, tanahne razlike što ju je stekao čitajući i proučavajući sve te riječi u njihovu kontekstu, ali se odviše obazire na starinu a manje na suvremeni jezični osjećaj kada daje značenja ponekim riječima, pa su neke distinkcije ipak neprihvatljive za suvremenoga čitaoca.

Promatrajući tako opsežno znanje što ga pokazuje Kurelac i u ovoj svojoj raspravi, možemo požaliti što takav čovjek s mnogo ljubavi prema jeziku, s obiljem znanja iz naše frazeologije nije pošao konstruktivnijim putovima.

7. U spomenutoj »Silvi« poziva Kurelac čitaoca da upotrijebe onu riječ koja je »kraća i jedrenija«¹⁵⁸, a na str. 35. žali se što preotimlju »okončki na samoglasno«, zalaže se za kraće riječi što svršavaju na suglasnik, koje su mu ljepše i kraće. Već je tada obećao da će posebno o tome pisati, a u XX knjizi Rada doista je i objavio raspravu »Stariji oblici samostavni«. Razdijelio ju je na tri skupine »kako se po svojem vidu vanjskoj pameti nanudjaju«¹⁵⁹. Pokazujući riječi sa sufiksom *a* ili *e*, Kurelac ne krije svoju sklonost prema onim kraćima, dok mu mnoštvo samoglasnika u riječi, kao kod ovih duljih, čini jezik mekušnim i feminiziranim.

Tako se on između imenica *bijed*, *bijedi* (danas *bijeda*, *bijede*), *hval*, *hvali* (danas *hvala*, *hvale*), *klup*, *i* (danas *klupa*, *e*), *obklad*, *-i* (danas *oklada*, *-e*), *postav*, *-i* (postava, *-e*), *postelj*, *-i* (postelja, *-e*), *pohlep*, *-i* (pohlepa, *-e*), *prëvar*, *-i* (prijevarena, *-e*), *slobod*, *-i* (sloboda, *-e*), *stran*, *-i* (strana, *-e*), *strël*, *-i* (strijela, *-e*), *zaklad*, *-a* (zaklada, *-e*), *kril*, *-a* (danas *krilo*, *-a*), *ruh*, *-a* (danas *ruho*, *-a*), *run*, *-a* (danas *runo*, *-a*), odlučuje za prvu, kraću.

Ima po »hrvatskih stranah naroda Slovinskoga na Jugu... samostavnih imen, koja se okončavaju na *m* i na *i*, a po današnjem izgovoru okončak im na *-en*«¹⁶⁰, npr. *kam-kamy*, odnosno *kamik*, za koju riječ veli da je »u roda Hrvatskoga još vičniji nego *kamy*«. Slično se govore, veli Kurelac, i riječi *plami* — *plam* — *plamik*, *prami-pram-pramik-pramičak*, a na otoku Krku imenice završavaju na *i* (*y*), koje se »provrglo na *v*, a po jeziku današnjem još mu *a* nadoraslo«¹⁶¹, npr. *crki*, poslije *crk'v*, danas *crkva*, pa *loki-lokva*, *žuki-žukva*, *tiki-tikva*, *smoki-smokva*, *raki-rakva*, *buki-bukva*. Budući ča su oni oblici na *i* stariji, a rasprostranjeni i u nekim drugim slavenskim jezicima, smatra ih Kurelac boljima.

Već je V. Jagić u studiji »Podmladena vokalizacija u hrvatskom jeziku«¹⁶² pokazao kako se u hrvatskom jeziku vršila pojava vokalizacije, pa je Kurelčeva rasprava pozitivna tek utoliko koliko konstatira staro stanje naših imenica, ali i zakašnjela i anakronična koliko želi da vrati stare, tobože bolje i jedrije riječi sa suglasničkim završecima.

8. U Viencu godine 1870.¹⁶³ objavio je prijevod književne studije Leona Kaplińskoga pod naslovom »Sofia Węgierska«. Uz taj prijevod uredništvo lista donosi bilješku u kojoj se kaže: »... za volju g. akademika štampali smo

¹⁵⁸ Rad, knj. XII, str. 84.

¹⁵⁹ Rad, knj. XX, str. 138.

¹⁶⁰ O. c., str. 145.

¹⁶¹ O. c., str. 149.

¹⁶² Rad, knj. IX, str. 65—155.

¹⁶³ U br. 30, 31, str. 475—477. i 491—493.

ovaj veoma zanimljiv članak onako, kako je potekao iz pera gosp. prevodioca.« Osnovne karakteristike Kurelčeva jezika nalaze se i u tom prijevodu. — Breyer precizno ne citira tu bibliografsku jedinicu jer mu je izbjeglo da je Kurelčev prijevod štampan u 30. i 31. broju »Vienca.«

9. »Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošunjskoj i želéznoj na Ugrih« izdao je Kurelac tek 1871. iako ih je počeo skupljati još prije godine 1848. Knjigu je izdao potporom Bartola Zmajića, ima 313 stranica. To je po opsegu najveće Kurelčevo djelo. Podijeljena je na XV dijelova: 1. Pjesme ljubavne, 2. Sgodbice ljubavne, 3. Pohodi ljubavni, 4. Tuge ljubavne, sirotinjske, novačke, nevoljničke, 5. Razstanci na vojsku, od mile, pri udaji, pri smrti, 6. Priče svétovne, 7. Priče crkovne, 8. Priče o ratovih, gradovih, junacih, 9. Opisivanje živine, naravi i života koječijega, 10. Pjesme šaljive, domišljate, uštipljive, 11. Pjesme na směh, 12. Pjesme o svetinji i dobroti, 13. Pjesme starodobne i starotajne, 14. Koječega: vino, vojnik, i t. d., a onda posebno 15. Pjesme Hrastjanske (blizu Karlovca), koje zapravo ne idu u cjelinu. Na kraju knjige dodao je »Imena onim selom, u kojim se ove pjesme ili napisale ili prepisale, ter uz vsako selo čislo pjesam, koje su odonud.« Pojedinih pjesmama iz ovih paragrafa nije davao posebna imena, nego ih je tek numerirao stavivši površ svake broj i naziv mjesta gdje ih je zabilježio.

Još u »Nevenu« godine 1855 (na str. 158) priopćio je Jure Frankolin neke narodne pjesme hrvatske iz šoprunske županije u Ugarskoj: »Zelenu se gore, loze, trave, travniki« i »Viditi je figulice«. Kurelac je pak izdao tolik broj pjesama iz tih krajeva da se njegova zbirka smatra do danas najpotpunijom. O tome govore i Kurelčevi suvremenici ističući vrijedan sadržaj »riedke i narodne knjige slavno poznatoga učenjaka hrvatskogaa.¹⁶⁴

U vrlo živo pisanom uvodu prikazuje Kurelac kako je s velikom teškoćom skupljao pjesme, pogotovu kada je među ugarskim Hrvatima bio 1848, za vrijeme mađarske revolucije, gdje je gotovo izgubio glavu. Kada se jedva spasio iz zatvora, htio je ponovno nastaviti svojim radom, no tek na ozbiljnu preporuku drugih napušta Mađarsku i polazi u Hrvatsku. Zato je »svojimi putovanji stekao zaslugah za narod, koje neumiru.«¹⁶⁵ Kurelac je dakle uz životnu opasnost zabilježio velik broj pjesama koje bi djelomično bile propale da ih nije na vrijeme sakupio. Ekscerpiraju se, odnosno upotrebljavaju za Rječnik J. A.¹⁶⁶

Šteta je tek što nije bio kritičniji, manje svojeglav, pa bi sav taj rad bio pouzdaniji. Leksik je, vjerojatno, zabilježio onako kako ga je čuo, ali nije sigurno da ipak nije štogod mijenjao udešavajući po svojim jezičnim pogledima. Ipak, po skupljanju narodnoga blaga »bio je drugi Vuk, druga riznica narodnoga

¹⁶⁴ Pozor, II/1872, br. 21. i 22. Pisac se služio pri izradi svoje radnje vjerojatno knjigom Benetzkoga »Topografski prilozii za Magjarske Hrvate«, god. 1805. i onom Ivana Čaplovića »Hrvati i Slovenci u Magjarskoj«, 1829, a čin i se da je naročito Čaplovićevo djelo bilo Kurelcu poznato. Usp. Makanec, F. Kurelac i Gradišćanski Hrvati, Obzor, LXXV/1934, br. 137.

¹⁶⁵ Viekopis, str. 184.

¹⁶⁶ V. ARj., knj. VI: Popis prinosnika

blaga¹⁶⁷, pa »da Kurelac nije ništa drugo napisao od ovoga monumentalnoga djela, zaslužio bi da ga ne samo mi, nego i Gradišćanski Hrvati vječno i sa zahvalnošću spominju.«¹⁶⁸

S literarne strane naročito je vrijedan predgovor zbirci: »Iz mojega života i putovanja po Ugrskih Hrvatih« (str. IX—XLIX). Na mnogim mjestima to je zanimljiva i uspjeta putopisna proza, osobito kada živo opisuje kako je začuo prvu hrvatsku riječ »ča«, kada svježim jutarnjim osvitom prolazi kraj rosnoga drveća te začuje hrvatsku pjesmu djevojaka, pa kada dramatskim načinom pripovijeda kako je bio zatvoren i, uz opasnost da bude kao politički nepoćudan obješen, konačno pušten na slobodu, ili kada opisuje kako je skupljao riječi, fraze i pjesme u tom kraju. Taj se predgovor i danas čita s interesom, a vrijedan je da se objavi i u antologiji hrvatskih putopisa prošloga stoljeća.¹⁶⁹

10. Godine 1872, 22. travnja, izrekao je Kurelac u svojoj 61. godini nadgrobni govor Ljudevitu Gaju, onome koji ga je prvi poticao na ilirizam. Iako Gaj potkraj života nije bio više popularan kao na početku svoga narodnog djelovanja, Kurelac — izdižući se iznad svega toga — u svom govoru karakterizira ono u čemu je najvažnija, najbitnija i trajna Gajeva zasluga za hrvatski narod, književnost, jezik i kulturu uopće. Iako je Gaj imao i pogrešaka, nije na nama da sudimo, ističe Kurelac pri kraju svoga objektivnoga govora, nego da pomilujemo, oprostimo, zaboravimo slabost, a priznamo pošten trud i učinjeno dobro te da »oplačemo čovjeka, koji knjigu nam obnovio, jeziku putove otvorio, slogu medj plemeni uveo, zakone izmirio, narod osvjestio... te na velik put narodnjega nauka i napredka odpremio.«¹⁷⁰

Tako superiorno, objektivno i blago govori čovjek koji u životu nije pravio kompromise, ali je znao razlučiti ono bitno, trajnu Gajevu zaslugu za hrvatski narod, od slabosti čovjeka. U tom nadgrobnom govoru zrcali se i Kurelčeva pravednost i prirodna retorička sposobnost, opraštajući se dvije godine prije svoje smrti kao dosljedni gorljivi ilirac s vođom ilirskoga pokreta i svojim prijateljem.

Govor je tiskan pod naslovom »Slova nad grobom Ljudevita Gaja, izgovorena Franom Kurelcem«, u Zagrebu godine 1872, a preštampao ga je Vodnik u svom izboru Kurelčevih djela »Runje i pahuljice«.

11. U XV, XVI, XX i XXV knjizi Rada objavio je Kurelac niz rasprava o pojedinim rjedim i već zaboravljenim riječima što ih želi razmotriti, oživiti i preporučiti za književnu upotrebu. Ta je svoja razmatranja o problemima jezika nazvao slikovito: »Brojanica ili deset glagolskih zrnac«. Zamislio je izbrojiti cijelu brojanicu, tj. objaviti pet rasprava po deset razmatranja o raznolikim jezičnim pitanjima, ali je stigao objaviti tek dva »koljenca«.

U prvom »koljencu« te filološke krunice, koja nije »do duše vidjela grada Jerusolima, sveta je vodica nije pokropila, usta nad njom molitve ne prosula,«

¹⁶⁷ Viekopis, str. 184.

¹⁶⁸ Mikanec, F. Kurelac i Gradišćanski Hrvati, Obzor 1934, br. 137.

¹⁶⁹ Šteta je što nije uvršten u nedavno objavljenu Ježičevu Antologiju hrvatskih putopisaca u izd. Zore.

¹⁷⁰ Vodnik, Runje i pahuljice, Zagreb, 1916, str. 1 i d.

niže autor svoja opažanja o deset (u XV knjizi Rada zapravo o devet) zabavljenih glagola »pravo nepoznatih ili nerabotnih, lastujućih, ili ostarčlih i ovetšalih«. To su ovi glagoli: 1. *skisti*, 2. *bahnuti*, 3. *variti*, 4. *zenuti*, 5. *vuhliiti*, 6. *ličiti*, 7. *skrasiti*, 8. *stinuti*, 9. *děti*, a u XVI knjizi dodao je još i deseti glagol: *jati i jeti*.

Potvrde o njima vadi iz naše stare literature, starih rječnika, a učvršćuje ih primjerima iz narodnih govora. Tako npr. veli kako se rijetko čuje *skisti* i u drugih Slavena, pa i u južnih, a poznaju ga tek češki i stari hrvatski, što potvrđuje brojnim citatima, naročito iz djela Ivana Zadranina, Barakovića, Marulića, Hektorovića, Budinića i dr. Slično raspravlja i o drugim glagolima razmatrajući sve njihove »odvjetke«, pa uz glagol *bahnuti* navodi npr. ove izvedenice: *bahati*, *bahatiti*, *bahtati*, *zabahtati*, *zab'siti*, *bah*, *u bah*, *udariti u bah*, *bahat*, *bahot*, *bahatost*, *bahavac*, *odbatati*, *batavac (batavica)*, a sve potvrđeno raznolikim primjerima iz starih pisaca, pa i iz pojedinih slavenskih jezika. Uz glagol *variti* nabraja i: *varovati (varati, varkati)*, *obariti*, *obarati*, *obarovati*, *zavarčiti*, *var*, *varnost*, *varh*, *obar*, *obara*, *obarčin*, *obaritelj*, *obaritelnik*, *obarovanje*, *varan*, *obarski*, *iznevar*, *iznevarce (iznevarke)*, *izprenevarke* itd.

Deseti glagol prvog »kolēnca« objavio je posebno u XVI knjizi »Rada« vrlo opširno, jer »glagol *jati* ide med najbogatije u našem jeziku, nu po ne-svėsti i neumětljivosti našoj i po nećitanju spomenikov starih... sile mu vsaki dan vse to manje idu, a po njegovoj oblasti travurine sadanjega neuma rastu.«¹⁷¹ U Radu XX započeo je drugi dio Brojanice, najprije o dvama sličnim glagolima koje ipak smatra različitima: *plinuti i plihnuti* i svim riječima što se naslanjaju na jedan ili drugi glagol, a tih je vrlo mnogo. Pošto je obradio i glagol *kititi* u XXV knj. Rada, nastavlja s raspravljanjem o riječima: *rvati*, *rabiti*, *bljusti*, *blagodariti*, *gojiti*, *gruběti*, *hajati*. Te dvije skupine broje u Radu preko 200 strana s mnogobrojnim izvedenicama pojedinih glagola, s mnoštvom raznolikih pisaca što se citiraju. U raspravi ima i mnogo digresija, jedna asocijacija vuče drugu tako da se tek nakon velikih udaljavanja vraća na određenu temu.

Da bih pokazao koliko raznolikih izvedenica znade biti u Kurelčevim raspravama, nabrojiti ću koje sve riječi spominje govoreći o korijenima: *jati i jeti*. Evo ih:

1. *jeti*, *jamiti*, *jemati*, *jimati*; *rukovet (rukojet)*, *rukojimlja*, *jematva*, *jemač*, *jemačica*, *jemački*, *jamac*, *jamac*, *jamstvo*, *jemstvo*, *jatan*, *pa onda*: 2. *dojati*, *dojmiti (se)*, 3. *izjati se*, *izjeti*, *izeti*, *izneti*, *iznimiti*, *izemati*, *izjemati*, *iznemati*, *izimiti*, *izjimati*, *iznimati*, *izeti*, *izam*, *iznetak*, *izetje ili iznetje*, 4. *izuzeti*, *izuzimati*, 5. *najati*, *najeti*, *najmiti*, *najemati*, *najimati*, *najimavati*, *najamiti*, *zatim*: *najam (najem)*, *najmitelj*, *najmilac*, *najmac*, *najmica*, *najamnik*, *najemnik*, *najmenik*, *najamac*, *najaman i najeman*, *najmiv*, *najmljiv*, 6. *objati*, *objeti*, *objamiti*, *obnimiti*, *objemati*, *obimati*, *objimati*, *objamiti*, *obnimati*; *zatim imenice*: *objamanje (berba, jematva)*, *obimanje*, 7. *obujati*, *obujeti*, *obujmiti*, *obuzeti*, *obujimati*, *obujmljivati*, *obuzimati*, 8. *obprimiti*, 9. *odjati*, *odjeti*, *odneti (odniti, odnieti)*, *odnimiti*, *odjemati ili odjimati*, *odimati*, *odnimati*, *pa*: *odnetje (ablatio)*,

¹⁷¹ Rad, knj. XVI, str. 76.

odnimanje (substractio), 10 riječi s dva prijedloga: *odujati i odujeti, odujmiti i oduzeti, odujmati, oduzimati, oduzimanje, oduzimljiv, 11. otjati (se), otjeti, oteti, otimati, otjemati, otjimati, pa: otimač, otmica, otmičar, otimačina, otimanje, 12. podjati (se), podjeti, podnimiti, podjemati, podnimati, podnimanje, podnimača, podjatan, 13. pojati (se), pojati, pojmiti i ponimiti, pojimati, ponimati, poimljivati, ponimljivati, zatim: pojata, pojatak, pojatrin, pojatrica, pojam, poimnanje, poimljivanje, pomnjivo, 14. poprijeti, poprimiti (se), poprimati, 15. prejeti, prejemati, prejimati, prejem, 16. preoteti, preotimati, 17. (preujeti), preuzeti (se), preujemati, preujimati, preuzimati; preuzam, preuzma, preuzetje, preuzetnost, preuzetan, 18. prijati i prijeti, primiti, primati, prijemati, prijimati, prijemljivati i prijimljivati.*

Govoreći o pojedinim riječima iz Brojanice, Kurelac je pokazao veliko poznavanje jezika stare naše pismenosti i književnosti, smisao za tanahno razlikovanje nijansa u značenju mnogobrojnih primjera što ih citira. Katkad uzima značenje prema kojem starijem rječniku, ali ga više puta i sam određuje. Uopće nitko nije do pojave A. Rj. naveo toliki broj raznih primjera za pojedini pojam kao što je to učinio Kurelac svojom Brojanicom!

I tu dolaze do izražaja Kurelčevi puristički principi. Tako npr. za riječ *paziti* dodaje da je »tudjinka« jer za nju nema potvrda starijih od XVI stoljeća, pa s naročitim priznanjem spominje Bugare i Srbe koji mjesto nje upotrebljavaju za taj pojam glagol: dogledati. Glagol *paziti*, po svjedočanstvu ARJ.¹⁷², nalazi se pored hrvatskosrpskoga samo u slovenskom i bugarskom jeziku, a ni u drugima indoevropskim jezicima nema riječi koje bi bile korijenom ili značenjem njemu srodne. Najstarije potvrde imamo za nj iz XVI stoljeća, običniji postaje u XVII, a poslije je u čestoj upotrebi. Ali za Kurelca sve je to malo, on nema puno povjerenja prema riječi koju nije posvetila duga tradicija i najšira upotreba u slavenskim jezicima!

Ne priznaje riječi *revan, revnost, revnovati*, te »u zao čas ter tolikom hitnjom poprmljene reči, u onom obliku, u kojem su, našem jeziku ni malo« dolične. A te riječi ne pristaju u naš jezik, po Kurelčevu mišljenju, zato što su »doseljenice iz Rusie, jer je na jeziku Moskovskom revnovat'...« Kod nas toga nema »van da po nutrnjoj sili jezika i po tudjem uzoru nove reči utvorimo: rvan, rvatan, rvatljiv...«¹⁷³ U Brojanici posebno se okomljuje na krivu upotrebu glagola *rabiti*. Po Kurelčevu mišljenju tomu je glagolu »sgręšio« i književnik i narod: »Prvi sintatički, er govori: ja to rabim (męsto: meni to rabi), a drugi ortoepički, er je počeo (ima tomu do duęe mal da ne dvę sta godin) izgovarati *rad* i *raditi* męsto *rab* i *rabiti*.« S osudom potvrđuje kako se riječ *rad*, ukoliko ne znači radostan, odvręla »vsem Slovinstvu i vsim vękovom njegovu obstanka, te joj ne ima zaętite nego u dvęstogodišnjem običaju Srbskom a ponekle i Hrvatskom!« Zato ustaje energično protiv toga glagola tumačęći njegovo značenje samo i isključivo u smislu *rad- radostan*. Sma-

¹⁷² ARj, sv. 42, str. 721. Usp. i: F. Miklošič, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Beč, 1886, str. 234; S. Mladenov, Etimologičeski i pravopisen' rečnik na b'garskija knižoven' ezik', Sofija, 1941, str. 408; A. Walde- J. Pokorný, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, Berlin — Leipzig, 1927, II dio, str. 660.

¹⁷³ Rad, knj, XXV, str. 1.

tra da je i naziv Akademijine edicije (Rad) krivo nazvan jer ga ne mogu u tom značenju shvatiti ostali slavenski narodi. To govori Kurelac u drugoj polovini XIX stoljeća!^{173a}

Kurelac se upušta u takve etimologije koje nije poslije prihvatio ARJ. (npr. tumačenje riječi *jaz* — Rad XV, str. 107, glagola *ličiti* — Rad XV, str. 119), iako se primjerima iz te Kurelčeve rasprave ARJ dosta često služi.¹⁷⁴ Više je plod domišljanja nego naučne fundiranosti kada se daje na kombinacije u tumačenju imena *Like*, »sladke domovine« Kurelčeve, u vezi s pojmom »planities, die Fläche, jer se kaže: ravna Lika i Krbava.«¹⁷⁵ Raspravljajući o glagolu *děti*, što ga je mislio obraditi koliko je »dug i širok«, također se upušta u nesigurna tumačenja glagola *nauděti* iako je i sam toga pomalo svjestan.¹⁷⁶ Govoreći o *jati* i *jeti* uz podosta vjerojatnih tumačenja dovodi taj korijen i u vezu s riječju *pojata* (stabulum), dok Akademijin rječnik¹⁷⁷ nije siguran za etimologiju te riječi iznoseći da je »postanje tamno«, a navodi tek to da u mađarskom jeziku ima riječ *pajta*, ali se ne može reći je li naš narod riječ pojata, uzeo iz mađarskog jezika ili su Mađari pajta uzeli od nas. Riječ se pojata nalazi samo još u slovenskom i bugarskom jeziku, dok je drugi slavenski jezici ne poznaju. Kurelac dakle dosta olako izvodi etimološko tumačenje pojedinih riječi.

Ali zato pojedine pojmove ispravno tumači. Tako npr. riječ *pojам*, što dolazi također od korijena *jeti*, novijega je datuma, uzeta u novije doba iz češkoga (pojem), a češki su je književnici stvorili prema glagolu u značenju uhvatiti, shvatiti, dokučiti, prema njem. Begriff. Iako to Kurelac zna, ne bilježi primjere za tu riječ jer je bilježe od naših leksikografa samo Šulek i Popović. (ARJ. ima više primjera na svojim stranicama iz te Kurelčeve rasprave (npr. *pljuska* — u značenju: buka, lupa, npr. od dažda, mora, s naznakom, da se govori u Hrvatskom primorju.)¹⁷⁸

Ali spomenuti Rječnik, dakako, ne prihvaća mnoga Kurelčeva tumačenja, pa dok Kurelac glagol *izhlapiti* tumači metatezom glagola *plahnuti* (verrauchen, verdampfen)¹⁷⁹, toga ARJ. nema. Raspravljajući o glagolu *roviti*¹⁸⁰ Kurelac

^{173a} Usp. F. Miklošič, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Beč, 1886, str. 225, 271; J. Holub- F. Kopečný, Etimologický slovník jazyka českého, Prag, 1952, str. 313; S. Mladenov, Etimologičeski i pravopisni rečnik na b'lgarskija knižoven' ezik', Sofija 1941, str. 525, 684.

¹⁷⁴ V. npr. dio VI, str. 51.

¹⁷⁵ Rad, knj. XV, str. 128.

^{176a} Usp. A. Mayer, Staroilirske studije (13. Lika), Nastavni vjesnik, 1934—35, str. 37; isti: Die Sprache der alten Illyrier, Beč, 1957, str. 71.

¹⁷⁶ »Lasno da se varam, nu ne mogu napasti odolět te ne spomenut, da mi se vidi kao da glagol nauděti - škoditi . . . simo pričítati třeba, prem da se on ionako spreže i svoj frequentativum inako tvori (naudjati)«. Dozivajući u pomoć ličku pričicu »Čověk udí a bog sudí«, Kurelac se priklanja tumačenju koje smo spomenili iako ni sam nije u to uvjeren. Usp. Rad XV, str. 151.

¹⁷⁷ ARJ., sv. 44, str. 475.

¹⁷⁸ ARJ., sv. 43, str. 103.

¹⁷⁹ Rad, knj. XXV. Usp. i: F. Miklošič, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Beč, 1886, str. 87; E. Berneker Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908, str. 387, 390; J. Holub- F. Kopečný, Etimologický slovník jazyka českého, Prag, 1952, str. 140.

¹⁸⁰ Rad, knj. XXV, str. 10.

šmatra da se možda nekoć govorilo ne groblje, nego rovlje, makar i sam priznaje da se može riječ grob izvesti od grebsti, kako to potvrđuje i ARJ. Riječ je praslavenska, a postala je od korijena *greb* — (u prijevodu *o*).

Svakako se mora pozitivno ocijeniti Kurelčevo poznavanje naše starije literature, ali nedovoljna sprema nije mu omogućivala da uvijek ostane na znanstvenoj visini, pa su mu tumačenja katkada više plod fantazije i domišljanja nego naučnog i preciznog dokazivanja.

12. Rasprava »Koje su u nas reči za vuhvenike i vuhvenice« našla je mjesta u XXIV. knj. Rada, u kojoj Kurelac raspravlja kako bi valjalo riječi: *coprati*, *coprija*, *coprnik* i *coprnica*, što smo ih uzeli iz njemačkoga (zaubern, Zauberei, Zauberer, Zaubererin), zamijeniti domaćima. Naš je narod, veli Kurelac, preko Velebita i uz donju Savu, pored svojih domaćih, primio i stranu riječ *hamalije* za taj pojam. Iako smo je uzeli preko Turaka, ona nije turska, nego romanska^{180a} (*ammaliamento*, *amuletum*, *amulette*), dok su Hrvati govorili *zapis*, što Nijemci kažu *Zauberzettel* (Tko mu je povladio zapise davati i svēt varati? — Jukić).

Prije same rasprave o raznolikim nazivima za vuhvenike, vuhvenice, ili »po naški... vęštanje i vukovanje« Kurelac opširno prikazuje povijest te pojave u svijetu, naročito u Indiji, kod Grka i kršćana, da bi došao i do kemije i pojave nauke nazvane »theosofičko-chemiatričkima«, što ih je osnovao Theophrastus Paracelsus. Na osamnaest dijelova s mnoštvom skupina i podskupina podijelio je autor svoju raspravu o tom pitanju, pa niže razne riječi potvrđujući ih pojavom na terenu (Krčani, Primorci, i sl.), i primjerima iz starijih i novijih pisaca (Marulić, Vetranović, Gundulić, Gjurgjević, Budinić, Nalješković, Palmotić, Čubranović, zatim: Vodopić, Jukić, Filipović, Kuzmanić), starijim i novijim rječnicima. Evo primjera radi nekih takvih riječi: *bahati*, *bahalica*, *bahoriti*, *bahoriti se*, *bahor* (magus), *bahorac* i *bahorica* (incantatrix), *bahorit*; *bajati*, *zabajati*, *obajati*, *bajac*, *bajalac*, *bajalica*; *čarati* (*hexen*), *načarati*, *začarati*, *čara* (Zauberei), *čarnik* i *čarnica* (Zauberer), *čarolija*, *čarke*; *činiti* (*čini*, *činila*), *občiniti* (bezaubern), *počiniti*, *učiniti se*, *počin* (Zauberei); *gonenuti*, *gonetati* (divinare), *gonetan*, *odgonetati*, *ugonenuti*, *goneta*, *gonetalica*, *ganati*, *ganati se* (divinare), *gan*, *gatati*, *ugatati*, *zagatati*, *gata*, *gatar*, *gataru*, *gatarina*, *gatnja*; *metaljka* (incantatrix); *otvarati*; *priuzeti*; *šatriti*; *pšatriti*, *šatrenik*; *traviti*, *zatraviti*, *zatraviti se*, *stravičan*; *učitati* (*superstitiosa agere*) *učitanje*; *ukleti*, *okleti se*, *zakleti se*, *ukletva*, *okletva*; *upirina*, *vampir*, *povampiriti se*; *ureći*, *urok*, *urokljiv*, *uročiti*, *izročiti*; *vędeti*, *ponevęditi se* (*učiniti se nevęšt*), *vęd*, *vsevędec*, *vęštak*, *vęštka*, *vęšća*, *izvędęti*, *povędęti*, *povędęti se*, *izpovędęti*, *izpovędęti se*, *izpovędęti*; *vila*, *vilnik*, *vilovati*, *izviliti*, *povilęti*, *povilęti se*; *vračati*, *vračęti*, *izvračęti*; *vragoduh*, *vragodušan*, *vražęno*, *vražęti* (*čarati*).

U tu raspravu nije htio uvrstiti i *vraga* i slične riječi, iako je i vrag »velik vuhlenik, i navlaš srednjega vęka puno ga je i prizivalo, mitilo i zaklinjalo.« Razlog toj činjenici treba tražiti u tome što u *vragu* sadašnjemu »ništa Slo-

^{180a} Ipak riječ dolazi iz turskoga, odn. arapskoga (A. Škaljić, Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1957, I dio, str. 318.)

vinskoga ne ima: mi smo ga povse Mojsievom haljinom obašili, i židovsku mu čud u srdce ulėpili.«¹⁸¹ Opet govori strogi purist!

13. Četvrto razdoblje Kurelčeva djelovanja karakteriziraju naučne rasprave štampane većinom u Radu JAZU. One ne rješavaju neka osobito velika naučna pitanja. Većinom su to u osnovi purističke radnje kojima je krajnji cilj da ukažu na domaći izraz, a onda i da pokažu kako je slavenski jezik bogat, kako obiluje lijepim izrazima za mnogobrojne pojmove, pa nije potrebno da kujemo riječi ili ih uzimamo iz stranih jezika. Raspravi »Stariji oblici samostavni« cilj je da pokaže kako su starije imenice na suglasnik ljepše od novijih na samoglasnik. Nekim raspravama je svrha izrazito puristička (Mulj govora, Vlaške reči i dr.). Osim toga vidimo da izdaje neka djela što ih je već prije započeo (npr. Stope Hristove koje je počeo prevoditi još u Rijeci, zatim Jačke, sakupljene još godine 1848). Osim rasprava u Radu tu je još i zbirka »Runje i pahuljice« i »Slovo nad grobom Ljudevita Gaja«. Ni u ovom razdoblju ne dovršuje svoj Tumač, za koji se mnogo spremao, češće ga najavljivao i obećavao. Kurelac, nadalje, nije izdao ni Marulićeva djela iako mu je to Akademija dopustila, ali se na jezičnim sitnicama i taj koristan posao slomio tako da Kurelac nije izdao ni jedno djelo iz starije naše književnosti u Akademijinim izdanjima. Šteta je što čovjek koji je u srž poznavao stari jezik i književnost i pasionirano u tome uživao nije dio svoga predanoga i značajkoga rada posvetio izdavanju tih djela koja u ono doba nisu bila pristupačna javnosti. Samo bi u tom slučaju ipak postojala opasnost da ne bi vjerno i kritički prenio tekst originala ukoliko što ne bi bilo u skladu s njegovim jezičnim pogledima.

Preostaje još da se ukratko prikažu i Kurelčevi neizdani spisi, pa da se na kraju cjelokupan Kurelčev filološki rad ocijeni.

V. NEOBJAVLJENI SPISI OSOBINE KURELČEVA FILOLOŠKOG RADA

1

Kurelčeva književna ostavština postala je vlasništvo Jugoslavenske akademije. Njome se Veber služio za izradbu svoga »Viekopisa«, ali tek djelomično. Tako on tvrdi da Kurelac nije ostavio ništa u rukopisu osim prijevoda Tacitova Agrikole. Već je dr Ivan Broz godine 1879. u Vijencu¹⁸² pokazao da je Kurelac preveo »Pripovėsti iz sv. Pisma staroga i novoga zakona« od L. Bande¹⁸³, i to svakako 1848, jer je predgovor datiran »u Zagrebu 24. sėčnja 1849.« Francuski je original štampan godine 1847, dakle jednu godinu ranije.

Jezik je u tom rukopisnom Kurelčevom djelu jednak onome u Proglasima. Već se u njemu obara na lošu »pisariju svojih suvremenika« pa s negodo-

¹⁸¹ Rad, knj. XXIV, str. 79.

¹⁸² »Prva Kurelčeva knjiga«, Vienac, 1879, str. 607—608.

¹⁸³ Rukopis se danas čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (iz Gajeve knjižnice).

vanjem konstatira kako »i onako jezik hrvatski, kojim su naše školske knjige pisane s veće strane ništa ne valja, jer se drže jezika nĕmačkoga kao pijan plota, a ti ako i jesi veći dio života tvoga u tudjinstvu proveo, hrvatski jezik zanemario nisi, nego ti je više bio na srcu, nego što drugo«. ¹⁸⁴ Izmućio se prevodeći tu knjižicu, triput je prerađujući, »a to sve, nebi li Francuza u njoj zatr'o, a Hrvata iznio« — ističe sa svijeću o odgovornosti prevodioca. Lakše bi mu — veli — bilo prevesti tu knjigu s francuskoga na njemački jezik nego na hrvatski, jer hrvatski književnici tuđe jezike »bolje umĕdu nego svoj«, jer »u nas niti je učenosti niti je učenoga jezika«. Ipak — naš jezik, ako i nije »izobražen, a on je lĕp i mio, a izobraziti se daje, da je Bogu milo, ali ne tako naglo niti onim putem, kojim su mnogi pošli... u trku za Nĕmcem i Francuzom«. ¹⁸⁵

Branko Vodnik izdao je u VIII knj. Građe za povijest književnosti hrvatske (god. 1915, str. 63—142) materijal »Iz Ostavštine Frana Kurelca« i objavio tri njegova neštampana književna rada: 1. Pregled knjige Slovinke na jugu, 2. Polemiku s brusijom i 3. Kus govora »O vĕsti i svĕsti«. Prvi je prilog kao »neki katekizam povijesti književnosti u obliku pitanja i odgovora«. ¹⁸⁶ Vodnik pomalo pretjerava kada tvrdi kako preporodni književnici nisu o povijesti Južnih Slavena ni izdaleka znali koliko Kurelac te mu nisu bili »ni do pasaa«. Taj Pregled Kurelcu je naime služio kao pomoćna školska knjiga po kojoj je predavao u riječkoj gimnaziji. Osim navedenih triju Kurelĕevih rukopisnih radnja Vodnik drugo nije objavio, nego im je dodao mnoštvo pisama upućenih Kurelcu i pisama što ih je on pisao drugima.

U Arhivu Jugoslavenske akademije postoje ĕetiri velika fascikla Kurelĕevih rukopisa s mnoštvom bilježaka, zapoĕetih radova, rukopisa štampanih djela. Nalazi se ondje i više u ĕisto prepisanih bilježnica naših starih pisaca što ih je Kurelac namjeravao izdati. Tako pod signaturom XV-/E 1—a do XV-/E 4 nalazimo ove bilježnice: Marko Marulović fratar (tri bilježnice), Marin Držić (Tirena i dr. — 7 bilj.), Nalješković: Konac komedije druge i ĕĕla treća, komedija ĕetvrta i peta, ĕesta, sedma; Baraković. Jugoslavenska akademija već je 1867. odlučila da ĕe izdavati stare hrvatske književnike pa je i objavila 1869. »Pjesme Marka Marulića, skupio ih Kukuljević Saksinski«, a zatim su redom izlazila djela drugih starih pisaca, no uzalud ĕemo u tim izdanjima tražiti uredniĕko ime Kurelĕevo. Isprva je doista trebalo da on izda Marulićeva djela, ali se ugovor izmeĕu Akademije i njega razbio jer se nije htio pokoriti zahtjevima Akademijina Odbora (Jagića i Daniĕića).

U spomenutoj ostavštini nalazi se i rukopis »Sveti dogaĕjaji ili historija zakona« (XV 8/E 5), zatim jedna bilježnica sentenca (XV 8/E 6 a, b), Mirakuli iz senjskog izdanja 1507 (prepisao F. Kurelac Mirakul 1. i 10 — XV 8/G II 1), Poslovice iz Ferića, starih slovnika i dr. (10 listova — XV 8/G II 2), odlomak iz Plaĕa Gospina (4 lista XV 8/G II 3), jedna bilježnica u koju je zabilježio: vrste životinja posebno riba, stabala i stabalca, cvietje i bilje, žito

¹⁸⁴ »Pripovesti iz svetoga pisma«, predgovor.

¹⁸⁵ O. c., predgovor.

¹⁸⁶ Grada, knj. 8, str. 63.

i zelenje, rodbinski odnosi, dieľovi kuhinje i kuhinjske potrebštine, razno kamenje (XV 8/F 6), zatim bilježnica Philologia in itinere anni 1869, Syntactica — bilješke sa posve sitnim papirićima, 42 komada (XV 8 F 3), a posebno cijeli skup sintaktičkih bilježaka iz stare književnosti pod naslovom Syntactica-Zbirka bilježaka (809 listića).

Pod signaturom XV 8/E 7 u jednoj većoj bilježnici nalazi se ova Kureľčeva napomena: »Izkomica. Bogu čast! Godine 1855-e, prve nedilje mesopusta stavih se na pisanje peterih knjižić koih prve progovore o »zakonu«, druge »o narodu«, tretje »o knjizi«, četrtje »o slovu«. U knjige pete umetnu čto sam ili sam vidio ili od dobre čeljadi čuo. Nebudu govorit čelovito, nego krhatno: nije mi dosta zdravlja, onemogoh, nije mi dosta vėsti, neuzmudrih.« Zatim dolazi prijevod Fedona »Čeljad u razgovoru.«

Rukopisna građa sadrži i mnogo bilježaka koje nisu posebno srede, a odnose se na razne riječi i poslovice što ih je čuo i u brzini zabilježio. Najveći su dio ostavštine mnogobrojna pisma što ih je Kureľac pisao raznim ljudima (Budisavljeviću, Fiaminu, Krestiću, Vukeliću, Dobrili, Vežiću, Šuleku i sl.) ili ona što su njemu uputili znanci i prijatelji (Accurti, Berčić, Cegnar, Dybovski, Fabković, Jakšić, Jambrišak, Mahnić, Pacel, Rački, Smičiklas i dr.).

Kada je Kureľac od 1849. boravio u Rijeci, intenzivno se bavio proučavanjem starih pisaca, o čemu je ostavio traga u posebnim bilježnicama u koje je popisao knjige pojedinih biblioteka iz Rijeke i okolice, a vjerojatno ih je, barem većinu, i pročitao, kako se može pretpostavljati po znakovima uz taj popis. Još je zanimljiviji popis Kureľčeve biblioteke što je na poziv dra Franje Račkoga, Kureľčeva prijatelja, nakon Kureľčeve smrti učinjen na temelju cjelokupne njegove ostavštine. Te je knjige otkupila knjižnica Jugoslavenske akademije.

Koliko god se može naći u spomenutoj Kureľčevoj ostavštini detalja što osvjetľuju njegovo djelovanje, ipak svi oni ne predstavljaju neke veće radove koji bi korigirali dosadašnje naše mišljenje o Kureľcu kao jezikoslovcu, nego ga tek upotpunjuju. Izuzetak čini jedino njegov rukopisni rječnik svojom opsežnošću i značenjem.

„Barbarismi, idiotismi”.

U Arhivu J.A. u Zagrebu čuva se pod signaturom XV 8/H među ostalom rukopisnom Kureľčevom građom poveliki rukopisni rječnik s naslovom: *Barbarismi, Idiotismi*. Rječnik se sastoji od 114 bilježnica sa sivim, odnosno plavim koricama, veličine 14 × 10 cm ili 15 × 10 cm, a imaju 32 str., odnosno 60 stranica, ispisane vrlo sitnim i gustim rukopisom. Mnoge su riječi umetane naknadno između već prije unesenih tako da su mjestimično teško čitljive. Tumače se njemačkim jezikom (pisane goticom), a kadkada i latinskim, talijanskim, francuskim i hrvatskim.

lo
 lojaga: gruba gori kad oruje jedna, a druga h. njorom das lojaga. N. St.
 lojaja (?): jivica kura rina i ralye, zbirica para i
 lita: krasa, lojaja, para, kulturese. Slujan.
 loha: ni makove lohe mu re dam (Mafudori). Hwas
 lojaca: tri laska zajedno. Zumbari.
 loier: da Oeffgrosse. Nij. - Voli. (V. loj)
 loia (?): coria? pjuat u yuffrinbu) Sira Otkarste
 da Oeffgrosse. Nij. - Voli. (A' kot učka ml)
 lot = jupa du! So anno dan bis, Olovich kartio,
 da De k meni iz grada. Rkp. Luhnem Fond
 tomolac: kufna. Voli. - G. Nij. (Lina. A. St.)
 loitki pl.: izjedki, izjedki. Voli. - Nij. (Lina. A. St.)
 topolka: veliki topol. Voli. - Nij. (Lina. A. St.)
 toliko: ma (om du iudt. Dull). Ab da lo bog vorci, to toliko
 tovala: -ica = pami gaus ad form anahit... a h rebog no mozari to.
 rala kaha kufid N. St. - Hbl.

 lojib. od lojaga: a. Gufarunijf manja. D. meao lojib: A. St.
 lojajab: uuffluffon. Voli. Nij.
 lamo: fjuag mahant, nitloma lamo uka (?), ipile. M. St.
 lojajiga: kramblama. Hlorana (Hagetes patula)
 lojovs: elletovs nigar. Belov. (V. ijaga. Kulkovok)

Rječnik je podijeljen ovako:

22	bilježnice	—	samoglasnici: a, e, i, o, u
3	bilježnice	(a)	slovo b
6	„	„	c, č, ć
6	„	„	d
5	„	„	g
5	„	„	h, j
8	„	„	k
2	„	„	l
5	„	„	m
8	„	„	n, nj
22	„	„	p
6	„	„	r
16	„	„	s, š
5	„	„	t
6	„	„	v
9	„	„	z, ž
1	„	„	razno

Riječi nisu složene po strogo abecednom redoslijedu, a one što se počinju samoglasnicima složene su u 22 bilježnice bez reda. Namjeravao je rječnik protumačiti ruskim jezikom (njemačka značenja u rječniku tek su privremena). Kurelac to i obrazlaže u pismu V. Hanki od 19. I 1856: »Čto više zapadnjaci Moskova odtiskuju i odbijaju, to ga je nam sve to bliže privlačit i pritezat. Po takvu slovaru i bolje Moskovi s nami se upoznaše i bolje o tome se uvjeriše, da smo im bratja najbliža te da ih čekamo i staze im taptjemo«. Da svoje planove i ostvari, Kurelac moli »Hankana Čehovića« neka promisli »ne bi li se s vremenom našao ruski književnik, koji bi š njime u kojem gradu austrijske carevine taj slovar uređivao, ili da se on na Moskovskoj zemlji prilike i krušca dotekne dok to dĕlo odbavi(m).«

Zanimljivo je spomenuti kako su još prije neki naši ljudi pokušavali da napišu hrvatskosrpsko-ruski rječnik, ali im ga nije bilo moguće štampati. Takav pokušaj iznosi prof. Mirko Deanović u svojoj studiji »Talijansko-hrvatsko-ruski rječnik iz god. 1751«. Uspoređujući taj pokušaj s kasnijim Kurelčevim, veli prof. Deanović: »Tek oko stotinu godina nakon ovog pokušaja u drugim prilikama i s drugim ciljevima smjeli Kurelac dolazi na misao da se kod nas izradi Srpskohrvatsko-ruski rječnik...«¹⁸⁷ Ali prvi »Horvatsko-ruskij slovar« od A.V.R.V. (Suvorova) izaći će konačno u Zagrebu tek 1894, tj. šest godina nakon prve Gramatike ruskoga jezika prof. P. Budmanija (Zagreb 1878). Ni Kurelčev pokušaj nije dakle urodio uspjehom. Njegov rječnik ne samo što nije štampan nego nije ni dovršen, iako je smatrao kako »nam Slavjanom na jugu dan je i noć o tome domišljat kako da nam grobove bar i unuke obšine svĕtlo žezlo cara istočnoga«, pa da će ostvarenju te misli pridonijeti i njegov rječnik što ga je želio protumačiti ruskim jezikom. No muka čitava njegova života ostala je gotovo uzaludna. Rječnik nije izdan a ni dovoljno proučen.

¹⁸⁷ Zbornik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1951, knj. I, str. 577.

Kada je godine 1849. imenovan nastavnikom u Rijeci, daje se Kurelac na velik posao prikupljanja građe za rječnik. Živio je tada u kraju čakavskoga narječja, koje je neobično cijenio. Zato je u rječnik unio mnogo riječi upravo iz čakavskog područja. Prof. Milčetić u raspravi »Čakavština Kvarnerskih otoka«, navodeći naše učenjake koji su proučavali čakavštinu, poimence uz A. Mažuranića, Jagića, Potebnju i Brandta spominje i Frana Kurelca.¹⁸⁸ Dosta je riječi sakupio i na putovanjima po štokavskom terenu (Lika, Slavonija, Dalmacija). Uz riječi često stavlja oznake: Primorci, Istrij., Boduli, Črešani, Šlavonci, Slovenci, Ličani, Krčani, Kostrenjani, Grobničani, Kastavci, Jezerani, Ogulinci, Brajci, Fužinjani, Lušinjani, Banovci, Hreljinci, Bunjevci, Bezjaci, Dražani i sl., a ima i općenitih naziva: Srbljani, Hrvati, Kranjci i sl.

Osim riječi što ih je čuo na terenu ekscerpirao je za rječnik i riječi iz starih pisaca i iz starih rječnika. Taj je rad za ono doba bio koristan, ali kako su danas većinom gotovo svi autori što ih Kurelac navodi ekscerpirani za ARJ., nije taj dio danas od osobita interesa. Proučavajući Kurelčev rukopisni rječnik, nisam se na takve riječi posebno obazirao. Koliko je pak Kurelac uzimao primjere iz djela mnogih starih pisaca, neka svjedoči bar jedan dio kratica (Abkürzungen), što ih je sam Kurelac sastavio. Uz kraticu označio sam i puno ime ukoliko sam bio siguran.

Habd.	Habdelić	Rus (Rosa)	Rosa Rusić
Belost.	Belostenec	V. Menč.	Vladislav Menčetić
Jambr.	Jambrešić	V. Guč.	V. Gučetić
Vitez.	Vitezović	s. Sava	Sv. Sava
Vranč.	Vrančić	Srb. (Srbulja)	srbulja
Mik.	Mikalja	Zak. Duš.	Zakonik Dušanov
Vuk	Vuk Karadžić	Mon. serb.	Monumenta Serbica
Nar. pės. Srb.	Narodne pjesme srpske	Grad.	Gradić
Poslov.	Poslovice	Divk.	Divković
Mrn.	I. T. Mrnavić	Gund.	Gundulić
Juriš.	Jurišić	Palm.	Palmotić
Jos. Betond.	Josip Betondić	Fer.	Ferić
Čubr.	A. Čubranović	Hekt.	Hektorović
St. Ivič.	Stj. Ivičević	Ranj.	Ranjina
Filotea	Filotea	Brč. Chr.	Brčić. Chrestomatia
Nēm. slov.	Njemačka slovnica	Zak. Vinod.	Zakon Vinodolski
Gutsm.	Gutsmann	Dem. (Demarchi)	Demarchi
Stul.	Stulli	Ivaniš.	Ivanišević
Trd.	Trdina	Pelegr.	Pelegrinović
Črešani	Cresani	Zavr.	Završnik
Luč.	Lučić	Šunj.	Šunjić
Dellab.	Della Bella	Kanav.	Kanavelović
Vetr.	Vetranović	P. Petr. Njogoš	Petrović Njogoš
Stat. Krč.	Statut Krčki	Trans.	Transit sv. Jeronima
M. Drž.	Marin Držić	Vlač.	Matija Vlačić
Bud.	Budinić	Cith.	Cithara Octochorda
Greg. Kap.	Grgur Kapucin	Lastr.	F. Laštrić
Marul.	M. Marulić	Mirak.	Mirakuli slavne Dive Marije
Bun. Vuč.	I. Bunić Vučićević	Vitalj.	Vitaljić
Stojan.	Stojanović	Alb.	Alberti (Ivan, Matija?)
Mikl.	Mikloušić		

¹⁸⁸ Rad, knj. 121, str. 93.

Glav. Jak.	Glavinić. J.	Nar. pės. Kast.	Narodne pjesme
Betond.	Betondić		Kastavci
Kab.	»Kabala« Mihalja	Nar. pės. Slav.	Narodne pjesme
	Šiloboda Bolčića		Slavonci
Bisk. Brajk.	Brajković	Vinod.	Vinodolci
Matei	Matijašević	Grob.	Grobničani
Gjorgj.	Gjorgjić	Matul.	Matulić
Živ. s. Josaf.	Život sv. Josafata	G. Divn.	Juraj Divnić
Sok. knj.	Sokačka knjiga	Band.	Bandulavić
Res.	Resti	Krajač.	Krajačević
Lalangue	Lalangue I. Krst., belgij liječ. (Vraštv ladanjska)	Sund.	Jovan Sundečić
		Rus. (Rosa)	Stj. Rusić
		F. Ghet.	F. Getaldić
		Bab.	Ivan Banić
Hvark.	Hvarković		Babulinov (Tomo Babić?)
M. Hrelk.	Hrelković		Crnorizac Hrabar
Hiž. knj.	Hižna knjizica	Hrabar	Razvod Istrijanski
Juk.	Jukić	Razv. Istr.	Petar Petretić
Valj. nar. prip.	Valjevac	Petr.	Nar. pjes. o Svilojeviću
Kož.	Kožičić	Svil.	Suprasalski zbornik
Petret.	Petretić	Supr.	Jurjević
Kar. (Karaula)	Karaula	Jurj.	Jakov Betondić
Zak. Polj.	Zakon Poljički	Bett.	Josip Rukavina
Ličani	—	Rukav.	Brašno duhovno
Sinjani	—	Brašno duh.	S. Fuček
Podravci	—	Fuč.	Baščanska ploča
Vrč.	Vuk Vrčević	Baš.	St. Gučetić
Bezim.	Bezimeni	St. Guč.	Mulih
Cuc.	Zuzzeri B.	Mul.	A. T. Blagojević
Step. Buz.	Stjepan Buzečanin	Blag.	Charles Nodier
Komul.	Komulović	Nod.	A. Mažuranić
Lipovčić	—	A. Maž.	Metelko
Opiv. Čoln., biskup Djakov.	Antun Ivanišević, Opivanje sličnorično groba J. A. Čolnića	Met(elko)	Vodnik
		Vodn(ik)	Slade (Dolci)
Ark. Guč.	Gučetić	Slad.	—
Higja	Higja	Appendini	Salatić
P. Bošk.	P. Bošković	Sal(atić)	Rukopisi dubrovački
Posil.	Posilović	Rkp. Dubr.	Brtučević
Zan.	Zanotti	Brtuč.	O. Blašković
Mis. glagol.	Misale glagoliticum	Blažk.	I. Mršić
Mon. Friu.	Monumenta Friulana	Mrs.	I. Dražić
Dom(entian)	Domentijan	Dražić	Mažibradić
Zoran.	Zoranić	Mažibr.	Jurin
Berko	Berko	Gjur(in)	Matijević
Doš.	Došen	Fra Matij.	Gazarović M.
Prim.	Primorci	Gazar.	Acta Croatica
Zora Dalm.	Zora Dalmatinska	Acta Croat.	—
Jerk.	Jerković	Dom(entian)	Đuro Rapić
Filotea	Filotea	Rap. (Hrapić)	B. Milovec
Gj. Drž.	Gj. Držić	Milov.	Petar Bašić
Radovč.	Radovčić(?)	Baš(ić)	—
B. Kaš.	B. Kašić	L. Ljub(uški)	G. Jurjević
Novice	Novice	Jurj.	Ivan Smolanić
Mol. crkv.	Molitva crkvena	bisk. Smolj.	A. T. Blagojević
Kron. Hrv.	Kronika hrvatska	Blag.	Zmajević
Vulg.	Vulgata	Zmaj	Giuseppe Valentinelli
Sol.	Solarić	Valent.	P. Bogašinović
Nar. pės. Horv.	Narodne pjesme Hrvat.	Bogaš.	Zaninović
Nar. pės. Krč.	Narodne pjesme Krčani	Zani.	

Zak. Kapit.	Zakonski kapituli	Črnčić	—
M. Pavlin.	M. Pavlinović	M. Puc (Pucić)	Medo Pucić
Iv. Draž.	Iv. Dražić	Novak	—
Vodn.	V. Vodnik	Gund. unuk	Gundulić
Brtuč.	Hortenzije Brtučević	Ratk.	J. Ratkaj
Mirakuli	—	P. Divnić	Petar Divnić
Stat. krčki	Statut krčki	Vidali	J. Vidali
Krajač. Reš.	Krajačević		

Najvrednije su za nas u rječniku one riječi što ih je ili izravno ili neizravno čuo u narodu. Veliki dio riječi Kurelac je saznao sâm na svojim mnogobrojnim putovanjima. Nije doduše uvijek precizan pa ne navodi uvijek mjesto gdje je pojedinu riječ čuo (npr. Slavonci, Horvati i sl.), ali ih katkada određuje (npr. Jezerani, Kastavci i sl.). Još je uvjerljiviji kada donosi i kontekst u kojem je riječ upotrijebljena. One su sasvim pouzdane, njima možemo pokloniti punu pažnju jer nam za njih jamči sam Kurelac koji ih je čuo zabilježivši i situaciju u kojoj je riječ upotrijebljena. Ali u rječniku ima i takvih riječi što ih je dobio posredno preko drugih. Velik broj riječi iz Istre naznačuje oznakom: Istrij., Volč., što znači da ih je čuo od svoga prijatelja popa Jakova Volčića, Slovenca koji je bio za riječkog razdoblja Kurelčeva života upravitelj župe na Veprincu. S njim je Kurelac rado putovao po Istri, i inače je »miloga prijatelja Volčića Jakoba, popa Slovenca i vrstna glagolca, srдца otvorena za vsaku nam radost i žalost«¹⁸⁹ češće posjećivao i bio s njime u prijateljstvu.

Pitanje je koliko je Volčić pouzdano bilježio riječi što ih je zatim slao Kurelcu, i je li njegovo znanje bilo dovoljno za takav posao; napokon je li Kurelac mogao uvijek pročitati često nejasan rukopis svojih informatora. A da Kurelac nije uvijek mogao pročitati rukopis ljudi što bi mu slali popise narodnih riječi, pa tako ni Volčića, vidi se iz posebne Kurelčeve oznake uz takove riječi: npr. »ako dobro čitam« i sl. Kako je Kurelac bio oduševljen i strastven ljubitelj jezika, pa svoje veselje uz zanimljive riječi nije skrivao, nego javno davao bučnog oduška, još oštrije osuđujući nepravilne riječi, moglo se dogoditi i to da su mu neki neozbiljni znanci slali kakav rječnički materijal pa u njemu dodavali i pojedine izmišljene primjere što bi ih sami stvorili praveći time šalu s Kurelcem. To nije nevjerojatno jer je Kurelac često bio predmet šale svojim neobičnim životom i idejama. Na to upućuju Kurelčeve bilješke uz neke riječi, npr.: »Ako me X. Y. nije prevario« i sl. Da bih pokazao kakav je materijal u Kurelčevu rječniku, iznijet ću vjerno bez ikakvih ispravljanja riječi s početnim slovom *c*, dakako samo onaj dio što se odnosi na riječi iz naroda, ostavljajući po strani materijal što ga je vadio iz starih pisaca i rječnika.

Evo tih riječi:

cacinka (Glas?) Scherbe. Hrvati? Srbli?

cagalin u. cagalinka — der (die) mit Sehnsucht wartet. Volč. Istrij.

candra — cunja, canja, Krajišn.

candrati — flâner. Vinodolci.

candrati — schwatzen. Krajišn. V. u Vuka canjati.

¹⁸⁹ Š. Budinić, Pokorni psalmi Davidovi, str. 1.

canjkati se — vozati se, spazieren, fahren, u Djakovštini.
cap — vrst ribe. Prim. (zovu je i caf).
cap — castrato delle capre. Boduli.
capariti — sprudeln. Krv capari (tröpfeln). Hrvati.
capast — n. p. konj — mit Haaren um das Huf. Hrvati.
capin u. capić — n. Hundsname. Slavonci.
carilo — n. blaues Färbemittel, indigo. Boduli.
carištje — uzme se prašci trbuh, proli se te ona izcědina od soli i trbuha kapne u mlěko, da se skruti. Boduli.
ceketati — što cekečeš? (puno govoriš) ceka, — kuja lajavica.
ceketuša — blebetuša. Hrvati.
čel, a, o — n. p. vino: sauer Wein. Volč. Istrij.
celez — nekakav novac. Štatut senjski.
čelikov, a, o — n. p. dubenac...er je iz jednoga kusa. Hrvati.
čelo — n. Steil, Anhöhe, Boduli.
čeljuhan — unversehrt. Vinodolci.
cembati se — oscillare, cembanje — motus oscillatorius. Grobn. Vide gunčati.
cembut — podrapanac. Grobn.
čén, a, o — billig: nu fala bogu ur je sada kruh čén — jetzt ist doch das Brot billig. Prim.
čěna — pod mrton čěnu — Spottpreiss, bud za što. Prim.
cendrati — prtljati, cendra glamazača. Bezjaci.
centa — srednja kožica, biela od ovce za đěvojke, na postolih. Boduli.
čěp, i — Saatschlegel. Boduli.
cerizub — Zähnefletschen. Hrvati.
cerovača — neka nabrana đinja, kao cerova kora. Sremci.
cerovka — prunum cereum. Oko Karlovca (Belost. ju zove žuta sliva, po tom kao da je od cerinum postalo cerovka, er i jest žuta ko vosak, nu lasno da on može bit misli neke žute jajčarke slive, za koje ima drugo ime, nu su mi u Karlovcu za neke podrobne slive govorili da su cerovke, i te su oble, a ne duguljaste, a ima takvih i crljenkastih, nu iměna ne znam, ipak su razlike od kruglu, može bit su to hirurgunje?
čědilo — u poslovi (krava): nema ni mudila ni čědila. Podravci.
čělokup — aus einem Stück. Hrvati.
čěpac — batina od čěpa. Žumberč.
čěpak — spaltig. Hrvati.
čěpilnjak — Baumschule. Hrvati.
čěpotina — n. Speil. Prim. (Vgl. ciplja, čěpanica...)
čěvnica — Röhrbrunnen (cilnica) Senjani.
čěvnjak — skočci (na stranu ili statvah (Ličani), statt skočci hat Vuk skočki — Koloture als ragusaisch).
cibati — wanken. Prim. V. cebati.
cibora — neka sliva. Ličani.
ciborica — vela běla sliva. Hrvati.
cibure vele — bělice (sc. slive). Istrijanci.
cića — strenge Kälte. Grobn.
cicelj (cicalj) — caldura del meriggio. Hvarani?

- cidaljka* — Nudelseicher — Jgr. Hrv.
- cigalić* — Heber, Istrij. Volč. (von ziehen)
- cigan* — kukuruz crven. Hrvati.
- cigan* — neka riba. Boduli.
- cigansko zelje* — slez. Slavonci.
- cigla* — Zerstückelung beim Messen. Istrij. Volč.
- ciglati* — wenn eine Messerin nicht lang genug ist. Istrij. Volč. (sich das ganze klar zu machen zählt schwer, wenn die Angabe der Bedeutung nicht logisch gestellt ist.)
- ciglati* — n. p. ne ciglajte ter nij zlato — mässet nicht so genau. Rěčani.
- cigli* — kurz, genau. Rěčani.
- ciglo meriti* — accurato. Rěčani (gl. cigli).
- cika* — voli on ženinoj piki nego materinoj ciki. Hrvati.
- cika* — zora cika. Grobn.
- cikati* — saugen. Istrij. Volč.
- cikati na čto* — naginjati, nujkati na čto, cimentare. Boduli.
- ciktiti* — Nek mi šumi, cikti, šušti. Trnski.
- cikuti* — pete: jedva cikute vuče. Bezjaci.
- cindolja* — cvět žut i žutoga soka. Oko Ozlja.
- cindra* — leichtsinniges Wesen. Senjani.
- cindrati* — n. p. dažd: Schütter fallen. Kastavci.
- cindrica* — die Zither. Hrvati.
- cindrić* — n. Strauch. Dražani.
- cingati* — n. p. vino — zu sauern anfangen. Rěčani.
- cipelj* — golen, das Schienbein (fibula). Kekavci.
- cipija* — der Geizhals. Slavonci.
- cipov* — běl kruh; cipić, kolačić, Prim. ml. Stiglic...čuo kdě se o cipovu kao o gospodskom kruhu govori...V. u Vuku ciparka, čto je toj domisli u prilog.
- civilan* — empfindlich, delikat. Sada je britva civilna — das Rasiermesser taucht man besser in laues als in kaltes Wasser. Brijač u Grobn.
- omeziti se* — Kaj se ova peč cmezi t.j. puši, neće da gori.
Okolo Zagreba.
- cmiljak* — Tako zovu neki kupovan žuti pupkovit cvět Slavonkinje. Na Rěci ga zovu semperviva.
- cmindrati* — weinen (verächtlich)... Prim.
- cmrkati* — esugere, Habd. cmrknuti kap rakije. Podravci.
- cmrkati vino* — trinken. Hrvati. (V. smrcati altsl. ebibere, sorbere. Na jedan cmrk: bog nu ga one smrče, gdě joj god pod ruku dojde; nejma ga ni cmrke. Tropfen.
- cmrknuti* — cvrknuti, šmrknuti. 1. n.p. u zid da je čuti, 2. n.p. koga po glavi ili svinju sěkirom kad se kolje, 3. vielleicht čmrknuti (in Fiume) cmrknuti mit Verachtung weg werfen, n.p. u kut koju stvar, ka nije ni za čto. Boduli.
- cocati* — zezati? n.p. samo cocaju (sc. omiču guzovi), a noge šute — bleiben... sc. u kolu, kad su već trudni. Slavonci.

cok — truncus (ein Prügel, ein dummer Mensch (Grobn), lén kao cok — er rührt sich nicht.
cokalj — der Radschuh. Prim.
copati — im Kothe herumwaten. Bezjaci.
copati po blatu — im Kothe waten. Grobn. (zacopan).
crnjavka — schwarzer Wundfleck. Ličani.
crvaljiti se — unruhig sitzen. Slavonci.
cmuljak běli — trava. Ugr. Hrv.
crešnja — bilica, črnica, rana, hrstavka, lovranka, madrčinka. Kostrenjani.
crėvac — Hühnerdarm. Zagorci (U Slavonac cėvica kurja).
crėvast junac — što nije povit... te ima debelo crėvo. Kajkavci.
crgan — das Atrium bei Kapellen. Boduli. Verdach.
crgan — (auch cergan) — trijem pred crkvom, strim. Boduli.)
crikvica — neki puž morski. Boduli.
cripka — pod kom se kruh peče. Boduli.
crėmica — neka trava što se jede. Ličani.
crėmuša — n. näherende Pflanze Ličani.
crėvac — Hühnerdarm, (Vogelkraut) Hrvati. Belost. piše čverca — sing. od. plur.?)
crkvenština — Kircheneigenthum. Volč. Istrij. (ć)
crljenica -n, Strauch. Grobn. crljenke smokve.
crljevo grozdje — ivanjsko grozdje. Bezjaci.
crnac — gad crn. Boduli.
crnbel — nekakav kukac po vinogradih. Slavonci.
crnka — neka salata, Buttersalat. Oko Zagreba.
crnka — ime kokošje. Hrvati (i gušče).
crnoglav — crv što mu je glava crna. Z. G. ptica ... crnoglavka.
crnognjad — dunkelbraun... (Ne znam odkuda mi je).
crnouška — Sauname. Slavonci. Vgl. auch crnuška.
crnov — Hundsname. Slavonci.
crnotrik — zmija po kojoj izkrivljala se crna strika iliti pruja. Z. D.
crnjavka — schwarzer Fleck. Prim.
crnjomača — sepica, morska riba, Dalm.
crvivka — meka sliva već u začetku takva. Oko Jastreba.
cuckat vino — gut zechen, Rėčani (Vide luzgat i luckat).
cuclić — zum Saugen der Kinder im Munde. Istrij. Volč.
cucka — der Weberkamm. Krajišnici.
cuklati turkinju — prvi put kukuruz okopati. Istrij. Volč.
cukor zatvarati, a pivnicu odprtu držati — schlecht wirtschaften, Hrvati.
cungor — trava, Ugr. Hrvati.
cunjast — wirsch, ča su ti vlasi tako cunjaste, Istrijanci.
cunjav, a, o — zottelig.... Krajišn.
cunjkar — Lumpensammler, Bezjaci.
cupati se — sich mit Schnee Ballen bewerfen. Istrij. (si verum)
cur r. Urin, curati se komu — den Drang haben, Prim. Istrij. Zaprl mu se cur i s prida i s zada, rekla Rėčkinja, kad je na carev dan trebalo dućan zaprt.

cura, cuca — stid ženski, Zagorci (si verum dixerunt)
curačka — vulva. Vivodinjani.
curak — sehr kleiner Bach.
curat na koprive — biti srdit bez uzroka. Prim.
curla — vodena čev za vodu, Boduli.
curman — membrum. Brod na medji Kranjskoj. V. Finkica.
cuzlja — romizga, mišdji, Prim.
cvětčenica — smokva ka je imala cvětak. Erstlingsfeige. Prim (cvićenica).
cvětni corodjenac — ne cvate svakomu sreća ko jednom c-u. Oko Senja.
cvětulj — su mi tumačili mlěž, mlěživo (?), a kolač iz mlěza nazvali mlěživa-
 čom, Oko Ozlja.
cviča — ciča, Strenge Kälte. Senjani (ciča er drva ciču?)
cvika — gewisse Tierlaute..... cvičati. Grobn.
cvirćenica — povitica od ocvirak. Prim.
cvist — cvětati. Vinodolci.
cvit od vina — Spiritus. Senjani (V. prežig u. prežganica)
cvitak — v. balunjača. Boduli.
cvěta u. cvětava — n. Kuhname. Hrvati.
cvětak — prva smokva (iza nje cvetćenica) Prim.
cvětko u. cvětan — Pferd das in der Stirne eine Blässe hat. Slavonci.
cvětušica — die Kornblume. Slavonci.
cvrka — Ohrfeige. Ličani.
crtnjačac — Mali lonac. Oko Ozlja.
cvrljiti — n. p., maslo na tavi. Krajišn.

Kolika je vrijednost Kurelčeva rječnika, ima li u njemu riječi kojima bi se danas mogao okoristiti ARJ., kolika je uopće vjerodostojnost Kurelčeva rada na tome polju, ima li smisla proučavati taj rječnik, predmet je posebne radnje.

Za sada ću iznijeti tek nekoliko općih napomena. Na kraju VI knj. ARJ. u »Popisu prinosnika u narodu skupljenih riječi« spominje se i Kurelčev rukopisni rječnik. Na str. 957. uz Kurelčevo ime stoji: »Kurelac Fran, iz njegove velike zbirke uzimaju se samo o ne riječi, koje je čuo u narodu (najveći dio riječi u toj zbirci je ispisan iz starije književnosti)«. Tih riječi s terena ima u Kurelca dosta, a ipak ćemo u ARJ. naći malo prinosa iz Kurelčeva rječnika. Češće ćemo naići na citate iz njegovih »Jačka«, iz rasprave »Imena vlastita i splošna domaćih životin.« Razumljivo je što se obrađivači radije služe tiskanim djelima nego rukopisom koji je i nepraktičan (bilježnice s nesigurnim alfabetskim redom, slaba čitljivost (gotica), neredigiran tekst, ispravci i umeci). Rječnička građa nije ni akcentirana osim u rijetkim slučajevima, npr. »lukić — neka gliva Kastavci, lukić? Lukić?« To su možda opći tehnički razlozi zbog kojih se nisu riječi iz tog rukopisnog djela uzimale u većem broju i sustavno.

Zbog svih tih razloga Kurelčevi životopisci ne znaju o tom rječniku reći nešto više: Veber ga i ne spominje u inače savjesno pisanom »Viekopisu«, Vodnik u predgovoru »Runja i pahuljica« ima neku sliku o njemu, a i Breyer o njemu nešto zna, ali iz njegove knjige doznajemo o tome vrlo malo. A ipak

iz »Novica« već 10. I 1860. obaviješteni su Kurelčevi suvremenici kako on neumorno sakuplja u Rijeci gradu za svoj rječnik, »ki je v njegovih rokovih že na već sto pol narastel in bo brez dvombe, ko na dan pride, pravi biser cele slovanske literature.¹⁹⁰ Trdina je smatrao da će taj rječnik biti od velike koristi za našu leksikografiju. To je njegovo mišljenje šezdesetih godina prošloga stoljeća bilo dosta uvjerljivo. Akademijski Rječnik još se nije počeo štampati, a Kurelac je ipak sabrao velik broj riječi i iz starih pisaca, rječnika i iz naroda. Ali kada je Akademija počela s izdavanjem svoga Rječnika, pa se 1882. pojavio i prvi svezak, na čemu su radili mnogi ispisivači i prinosnici koji su sustavno ekscerpirali određene knjige i skupljali riječi u narodu, tada je Kurelčev rad pomalo već zastarijevaio te nije više bio toliko koristan, barem ne onim dijelom u kojem je navodio riječi iz stare naše književnosti i iz starih rječnika.

Kada dakle u novije vrijeme Vinko Premuda u članku »Jedno Kurelčevo pismo. K proslavi 200. godišnjice riječke, a sada sušačke hrvatske gimnazije«^{190a} spominje kako bi »trebalo izdati svu njegovu (Kurelčevu) ostavštinu, osobito »Slovar«, za koji je povadio gradju iz starih pisaca i milih mu drevnjaka: hrvatulja i srbulja«, tada na tome može biti neke opravdanosti samo ako se misli na proučavanje Kurelčeva rječnika s obzirom na rječničko blago sakupljeno u narodu. Ali ako se misli da bi valjalo izdati potpuni rječnik sa svim riječima, upravo iz »hrvatulja« i »srbulja«, dakle iz starih spisa, takav prijedlog nema više u sebi dovoljna opravdanja.

Već sada mogu reći da bi se u Kurelčevu rječniku našlo pouzdanih riječi što ih Kurelac bilježi a nema ih Akademijski rječnik ili ih uzima u drugom značenju. Kurelac bilježi dosta riječi koje su potvrđene primjerima ili čak detaljnim opisom situacije u kojoj je riječ čuo. Primjera radi spominjem riječ *hvirěti* što je bilježi s naznakom »n. p. žito, grozdje hviri — hat keinen Wachstum, verkümmern. Prim. V. svrti se Vgl. das slovakische hireti« i nešto dalje: »*hiriti* — hinwelken, vegetieren, verstimmt sein. Kako to hiri (sc. dite) rekla mi je neka pestinja za bolno dite, koje pošlo s materom na Kantridu da zrak mēnja.« ARJ. ima riječ *hviriti*, *hvirim* — s naznakom da je glagol imperfektivan te je upotrijebljen u jednoga pisca XVI st. i znači: teći, curiti? s dodatkom: »biće riječ onomatopejska.«¹⁹¹ Čini mi se da će značenje glagola *hvirěti* što ga bilježi Kurelac biti bliže korijenu riječi od koje je načinjen nego tumačenja ARJ. da bi riječ *hviriti* (*hvirěti*) bila onomatopejska.¹⁹² U prilog značenju što ga je iznio Kurelac govore i drugi slavenski jezici¹⁹³

¹⁹⁰ J. Logar, Fran Kurelac in Slovenci, Ljubljana, 1956, str. 244.

^{190a} Hrvatsko kolo, X/1929, str. 163—173.

¹⁹¹ Kao primjer uzima citat iz Zoranićevih »Planina«, str. 57a: »Zagrezli su viri malinski, tekuć po njih voda hviri u kolo bubajuć« (ARJ. III, str. 752). I V. Štefanić u svom izdanju »Planina«, Zagreb, HIBZ, 1942, tumači kao i ARJ glagol *hviriti*, riječima: teći, curiti.

¹⁹² Za to govori i kontekst uz citirani primjer iz Zoranićevih »Planina«.

¹⁹³ Slovenski hirati — iznemoci (hiralnica — dom za starce). Riječ dolazi od korijena *chyre*: skr. ksl. pro-*chyrel* »vilis«, dial. v. *hiryj* — »krank, siech«; hirsf Krankheit, Siechtum; *hiryts* »kränkeln, siechen, verkümmern, klr. *chýryj*, *chýra* bg. *hirěj* »bin krank«, skr. čak. (Tentor A. 30, 203) *zahirim*, *zahirět* »verkümmern« sl. *híram*, *híratí* »dahinsiechen, verkümmern«; *hirěti* ds.; *hir* »Schwindsucht« p. dial. *chyra* (chera) »Krankheit, Ge-

a isto tako i potvrde naših dijalektologa (npr. *hírati, híran, zahvíret* u značenju siechen, versiechen, što ih iznosi Ribarić¹⁹⁴ i dr.).

Radeći tako, došli bismo do korisnih rezultata za našu leksikografiju, iskupili bismo dug prema marljivom sakupljaču rječničkoga blaga i prema njegovoj velikoj zbirci riječi na koju je kapao — dok je dugo u noć na njoj radio sređujući gradivo — ne samo vosak svijeća (kako to i danas vidimo na koricama rječničkih bilježnica) nego i znoj dok je s mnogo napora marljivo obilazio razne naše krajeve uvijek s bilježnicom i olovkom u ruci. Šteta je ostaviti taj opsežan materijal neiskorišten pa makar i ne bio svuda jednako pouzdan. Tim svojim radom Kurelac je učinio koristan posao, pa bi bila šteta da mimo toga šutke i bez interesa prijedemo.¹⁹⁵

2

Ako na kraju sumiramo sve što je Kurelac objelodanio, mogli bismo zaključiti da njegov životni opus nije naročito velik, osobito ako ga usporedimo s Jagićevim ili Veberovim. On nije ni posve neznan po opsegu u omjeru s Babukićevim ili Mažuranićevim djelovanjem. Kurelac nije napisao kakvo veće djelo koje bi opravdavalo i okrunilo dugogodišnje intenzivno bavljenje jezičnim pitanjima. Takva je djela Kurelac tek zamišljao (Slovar, Povijest južnoslavenske književnosti, Tumač). Tako je bilansa njegova rada, iako po broju ne sasvim nezatna, ipak dosta ograničena. U njemu nema većih i trajnijih rezultata. Sâm se pod konac života tuži na svoju nedovoljnu i nesistematsku izobrazbu kojom nije mogao u potpunosti udovoljiti potrebama svoga vremena niti ispuniti svoje postavljene naučne planove.

Već se u Kurelčevim mladim danima opaža živi interes za jezike.¹⁹⁶ Naučio je dobro sedam jezika koje je govorio i pisao: pored hrvatskosrpskoga, njemački, poljski, češki, talijanski, francuski, a razumio je sve druge slavenske jezike, a isto tako mađarski, grčki i latinski.

brechen«; »Pest, Cholera«; chyrać, cherać »Kränkeln« i chyrek, chyрка »elender Mensch«. — Hierher auch p. charleć »kränkeln«; charlak »Kränkelnder, armer Teufel«. Vgl. Krček Grypy 54 f. — Ablautend schwundstufig zu chvorb sd. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, str. 380.

¹⁹⁴ »Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri«, SDZ knj. IX str. 151.

¹⁹⁵ Akademijim Rječnik rijetko se služi tom Kurelčevom zbirkom (prema saopćenju redaktora prof. S. Musulina). Vidi npr. riječ: prtljariti — prhljariti u ARJ. Ni »Nove crtice o Rječniku« S. Pavešića i Z. Reizer ne osvrću se na taj rječnik (Ljetopis, knj. 70).

¹⁹⁶ U Grazu počinje sistematski čitati »Journal des débats« pa ga prati 10 godina; od njemačkih listova stalno prati »Augsburger Allgemeine Zeitung«, glasilo tadanje njemačke inteligencije. Za francuski jezik imao je kao dak najviše interesa, te ga je i naučio tako solidno da ga »ni prekosal noben Hrvat tiste dobe«. Poznavanje francuskoga jezika i prehranjivalo ga je. Talijanski jezik počeo je učiti iz inata da pokaže znancu koji ga je zadirkivao i predbacivao mu neznanje toga jezika kako ga i on može naučiti. Isti dan kupuje Kurelac talijansku gramatiku, rječnik i Manzonijev roman »I promessi sposi« te dan i noć uči talijanski. Za kratko vrijeme toliko ga je svladao da su mu tadašnji stručnjaci priznali veliko znanje. U društvu s Poljacima naučio je u Beču poljski iako mu se taj slavenski jezik činio osobito težak, sumnjajući iz početka u uspjeh svoga nastojanja. No za godinu dana naučio ga je tako dobro »kakor da je rojen Poljak«. Kao dak učio je i mađarski da vidi »koje je čudo taj mađarski jezik.« — Usp. i V. Putanec, Francuska leksikografija na hrvatskom ili srpskom i slovenskom jeziku do 1914. g. Zagreb, 1952, str. 56. i 70.

Kako je boravio u raznim gradovima austrijske monarhije, osobno se sprijeteljio s mnogim vodećim slavistima, pa je poznao njihov naučni rad iz prve ruke, raspravljao s njima i dobivao mnoga djela na poklon (Hanka, Mikloušič, Kollár, Vuk, Daničić, Berčić, preko Bleiweisa dobio je Cigaletov rječnik). Tako se upoznao neposredno s dostignućima slavističke nauke određenoga područja. Ali budući da nije dovršio slavističke studije, nije mu ni rad bio sustavan, pa se u njegovu djelu opažaju i praznine. Sistematskiji je u radu bio njegov književni protivnik Adolfo Veber koji je za dvije godine završio studij u Beču. A kada se pojavio na jezičnom polju mladi V. Jagić, osjetilo se odmah da je tek to čovjek s dubljom lingvističkom naobrazbom, učenjak koji je studirao pune četiri godine u doba punog razvitka indoeuropeistike. U usporedbi s Veberom, a pogotovu s Jagićem, Kurelac nije imao tako solidnih osnova, pa to nije mogao potpuno nadoknaditi ni njegov neosporan talenat za jezike ni marljivost.

Jaka je strana Kurelčeva bila poznavanje naše stare književnosti, njezina jezika i frazeologije.¹⁹⁷ Proučavajući njegova djela ustanovio sam da citira i da se služi rječnicima: Vrančićevim, Mikaljinim, Dellabellinim, Belostenčevim, Jambrešičevim, Habledičevim, Stullijevim, Voltičevim i drugima: Vukovim, Jurinovim, Gutsmannovim, Cigaletovim, a bio mu je možda u rukama i rukopisni rječnik Vitezovićev, što ga dosta često citira, Zanottijev, koji se tada čuvao u Zadru, i Vodnikov. Na Jurinov rječnik naišao je za vrijeme svoga boravka u Šibeniku¹⁹⁸, od Vodnikova je mogao doći možda u Ljubljani. Kurelcu je krivo što su »mrakom zastrti: Vitezović u Zagrebu, Zanotti u Zadru, Patačić u Kaloči.«¹⁹⁹ Nigdje nisam naišao da bi spominjao Katančićev »Pravoslavnik« iako je boravio u Pešti gdje se to djelo čuvalo.²⁰⁰

Nisu mu dakako nepoznati ni rječnici njegova doba (Mažuranić-Užarevićev, Drobničev, pa Šulekovi rječnici). Spominje i rad Trnskoga, koji »reči pribire«, pri čemu očito misli na pomoć Trnskoga Šuleku²⁰¹, ali nije osobito cijenio napore suvremenih tadašnjih leksikografa. S interesom i poznavanjem prati rad slovenske leksikografije.²⁰²

Kako je posjedovao dosta znanja i materijala iz područja leksikografije, tražili su od njega pomoći i savjeta ne samo mnogobrojni njegovi učenici nego i drugi ugledniji ljudi. Tako ga Šulek moli da mu ustupi građu kada se spremao na izdavanje »Njemačko-hrvatskog rječnika«²⁰³, a obraćaju mu se za pomoć i savjet i Šporer, Mesić, Žagar, Dežman, Valjavec i dr.

¹⁹⁷ Vidi Popis kratica.

¹⁹⁸ Izvještaj o putovanju u Dalmaciju god. 1867, Rad, knj. VII, str. 233.

¹⁹⁹ Vitezovićev »Lexicon latino-illyricum« djelomično je proučio prof. T. Matić (Rad, knj. 303, str. 5—49) i prof. B. Jurišić »Pomorski izrazi u Vitezovićevu rječniku« (Anali Jadranskog instituta, sv. I, str. 297—403). Prvu redakciju Zanottijeva rječnika obradio je prof. T. Matić (Rad, knj. 293, str. 253—279), a »Dikcionar« Adama Patačića prof. Lj. Jonke (Rad, knj. 275, str. 5—115).

²⁰⁰ J. Hamm, Etymologicon illyricum, Nastavni vjesnik, LI/1942—43, br. 1—2.

²⁰¹ Vladoje Dukat, Ivan Trnski i Šulekovi rječnici, Rad, knj. 277.

²⁰² U svojim spisima navodi slovenske leksikografe: Megisera, Gutsmanna, Jarnika. S poznavanjem tadašnjih prilika u Slovenaca govori i o tome kako će Slovenci uskoro izdati »svojega Vodnika (ta bogu hvala i našega), kojemu do skora Zalokar trud pristavi te hranu besćednika Slovenskoga dogotovi.« U tome se Kurelac prevario jer Janez Zalokar (1792—1872), koji je i sam skupljao građu za rječnik, nikada nije dogotovio namjeravani posao.

²⁰³ Grada, knj. 8, str. 131.

U cjelini, Kurelac je ostao cijeloga života više samouk nego potpun stručnjak sa sustavnim i sredenim znanjem. Taj je nedostatak osjećao i sam, pogotovu kao stariji čovjek kada je uvidio da dolaze mladi i spremniji, s dubljom i temeljitijom naobrazbom. To i sam iskreno priznaje: »Nu je krivica moja, da ja truda i nastojanja svoga uredio, stisnuo, vse moje sile u jedno sveo i na jedno směřio nisam... Da naši mladenci znadu, kako me to grize, čto one učenosti postigao nisam, koja se hoće rodu Hrvatskomu u ovo težko vrěme i koju im željim... bio dan ili noć, bilo sunce ili mrak, oni se s knjigom ne rastadoše, oni ju do slovcia izsisaše, oni ju do duboke starosti svoje s grudiu ne snimiše.«²⁰⁴ Izjava vrijedna da se istakne zbog objektivne i dirljive iskrenosti!

To su sumnje što se javljaju u Kurelca već blizu smrti, u doba kad u slavističku nauku prodire mlađe pokoljenje naučnih radnika koji su spremniji, ustrajniji i sustavniji od Kurelca, ljudi koji idu ukorak s najmodernijim nastojanjima tadašnje slavistike i lingvistike uopće.

Živeći u vremenu kada je slavistička nauka uznapredovala, ali ne u istoj mjeri na svim poljima, Kurelac je u jednu ruku također morao plaćati danak vremenu. S druge strane, u njegovim djelima izbijaju nedostaci koji govore da je bio u zaostatku za indoevropskom lingvistikom, iako su njegove rasprave više frazeološke a ne lingvističke u užem smislu. U etimologiziranju je zalazio predaleko, laćao se presmionih kombinacija i tvrdnja. Detaljnija analiza Kurelčevih etimologija danas praktički ne bi imala znanstvenog opravdanja jer je cijelo to razdoblje već dobrim dijelom u tome zastarjelo, kao što su zastarjeli i Daničićevi »Korijenici«. Takva analiza ima smisla tek da demonstrira Kurelčeve sposobnosti u okviru njegova doba, zatim njegove naobrazbe, kako bi se utvrdilo što je svojim radom htio postići.

Već je Jagić primijetio kako je Kurelac predaleko zašao u svojoj raspravi »Čast i čest na ukaz iz Tumača« (Književnik II/1856). U spomenutom slučaju nije, naime, Kurelac dovoljno uvažavao fonetske zakone u etimološkom tumačenju riječi, nego ga je više privlačila vanjska sličnost u značenju. Bujna mašta karakterizira Kurelca kao etimologa pogl. (IV i V, 1). Iznoseći svoje etimološke kombinacije, u koje ni sam nije uvijek siguran, tješi se etimologijama Slovaka Herkela, »otca prvoga vseslovinskih slovnica«, koji se domišljao da su nekada suci na *sudu* (posudi) sjedjeli i s te visine umirivali ljude i izricali pravdu te da bi otud dobili ime suci (sudci).²⁰⁵

U raspravama češće citira Curtiusa i bugarskog leksikografa Cankova, operira s latinskim i grčkim jezikom, ponekad i sanskrtom, poznaje ne samo suvremeni češki i poljski jezik nego se upušta i u njihovu historiju. U knjizi »Imena splošna« dovodi u pomoć i turski jezik. Etimologijska tumačenja redovno su isprekidana purističkim zahtjevima. Uopće je Kurelcu važnije da se pozabavi purističkim problemima, da pokaže povezanost slavenskih jezika nego da rješava teoretska lingvistička pitanja, koja za njega imaju posve sporedno značenje.

²⁰⁴ Rad, knj. XVI, str. 156.

²⁰⁵ Rad, knj. XV, str. 151.

Mnogo je više truda i uspjeha pokazao u frazeološkim raspravama u kojima tumači raznolika značenja pojedinih riječi. Kada čovjek čita te radnje s mnoštvom fino zapaženih značenja i sinonima, mora Kurelcu priznati sposobnost da uhvati sve te suptilne razlike. Dovoljno je pročitati bilo koju Kurelčevu raspravu u »Radu« pa da čovjek stekne sud o njegovoj velikoj umješnosti u takvu poslu. To mu je ujedno i najmilija zabava, a i najjača strana njegove filološke djelatnosti. Tako na više mjesta ispravlja i dopunjuje Rječnik Karadžićev.²⁰⁶

Šteta je stoga što prvi obrađivači ARj. nisu u dovoljnoj mjeri uzimali u obzir te rasprave, tako da u njemu nisu zabilježene riječi što ih Kurelac spominje, npr. u raspravi »Vuhvenici i vuhvenice«: *bajac* — incantator (Istrij., str. 58), *čarnik*, *čarnica* — Zauberer (Istrij. 591), *ganati* — govoriti (npr. lipo ganaju Hrvatski — Krčani, str. 2), *ganati se* — pregovarati se (Krč. 61), *gan* — razgovor (npr. mi smo prišli va gan... Krčani), *povidaljka* — priča, Märchen (Prim. 74). Ipak su se Maretić, a i Budmani djelomično služili tim raspravama.

Razmatrajući značenja kakva pojma, znao je Kurelac zaći i u prevelike digresije tako da one katkada oduzimaju preglednost i uravnoteženost radnje (npr. u »Silvi«). Upravo želja za opširnošću i slijed raznih usputnih asocijacija uzrokom su što je katkada stradavala naučna fundiranost, a svakako cjelovitost djela.

Kao što se ne može govoriti o strogoj naučnosti Kurelčevih radova, tako nisu posve pouzdani ni njegovi prijepisi starih djela, a ni sabrane narodne pjesme. Zato ćemo u tuđim djelima što ih je izdavao naći pored piščevih i Kurelčeve vlastite jezične osobine koje nisu karakteristične za pojedinog pisca. Tako prof. Matić, navodeći na kraju Fancevljeva prijepisa »Mačuša i Čavalice« i Kurelčeva odstupanja od rukopisa, spominje pri tom Kurelčeve osebnosti pisanja »za koje se Kurelac borio u književnom jeziku i koje su mu bile srcu tako prirasle, da ih se nije hotio odreći niti u izdavanju starih pisaca (n. p. što, gdje, počten, bčela, srdačce, ě za dugi i kratki. glas jat i sl.).²⁰⁷ Uspoređujući tekst Budinićevih psalama što ih je Kurelac izdao s originalom, možemo također naići na odstupanja od izvornika.²⁰⁸

Kurelac nema trajnijeg teoretskog lingvističkog interesa za jezična pitanja te se ne zanima za kakav jezični problem teoretski, bez veze s osnovnim pogledima na naš književni jezik. Sav njegov rad, tumačenja riječi i usputna etimologiziranja imaju svrhu da bi potvrdio i proširio svoje osnovne postavke o književnom jeziku. Kurelac naime želi da i u naučnim raspravama pokaže i potvrdi najprije svoju omiljelu misao o bliskosti slavenskih jezika i o potrebi što tješnjega međusobnog zbližavanja. Brojnim frazeološkim raspravama svrha je također i ta da s purističkog aspekta pokaže kako su pojedine riječi što su se upotrebljavale u tadanjoj književnosti sasvim tuđe, nevaljale, daleko od duha slavenskih jezika, a da preporuči i rehabilitira druge, prave slavenske riječi potvrđujući ih mnogobrojnim primjerima iz naše starine.

²⁰⁶ Rad, knj. IX, str. 21.

²⁰⁷ Građa, knj. XXVII, str. 26.

²⁰⁸ Primjerak te rijetke Budinićeve knjige nalazi se u Naučnoj biblioteci u Zadru, a poklonio ju je prof. dr J. Hamm.

U svojim naučnim raspravama u »Radu« dotiče se i takvih problema kojima je dublji razlog iznošenje stilskih pitanja. Tako npr. u radnji »Stariji oblici samostavni« (Rad XX) ne iznosi to pitanje sasvim teoretski, samo historijski i informativno, nego s namjerom da pokaže kako je stariji tip jezika svojim kraćim imenicama imao mogućnosti da izrazi kratkoću i konciznost rečenice, čega, po Kurelčevu mišljenju, nije bilo u suvremenom jeziku. Opet dakle suvremeni, praktički aspekt gledan s pozicija upotrebe suvremenoga jezika i stilskog izraza. Veći dio Kurelčeva rada ima dakle određen, praktički karakter da njime produbi i potvrdi svoje jezične poglede na književni jezik.

Ako na taj način gledamo na cjelokupan Kurelčev rad, on nije toliko heterogen, nego jedinstven i zaokružen, sav usmjeren jednom jedinom cilju, centriran na jednu misao: brigu oko suvremenog književnog jezika što bi ga valjalo obogatiti, učvrstiti, osvježiti i očistiti. Glavni je dakle zadatak i ove moje radnje ispitivanje Kurelčevih najstojanja i brige za književni jezik. Stoga daljnja razmatranja treba usmjeriti toj glavnoj zadaći Kurelčeva djelovanja — proučavanju književnoga jezika, koji je dobio svoj konačni oblik u Riječkoj filološkoj školi.

VI. RIJEČKA FILOLOŠKA ŠKOLA

1

Riječka škola pojavila se u polovini XIX stoljeća, kada pitanja književnoga jezika nisu još bila raščišćena ni u Hrvata ni u Srba, a ni u Slovenaca. Iako u Srbiji ideje Vuka Stefanovića Karadžića krče sebi put i siguran uspjeh u sve šire krugove, one su u Srbiji službeno prihvaćene tek četiri godine nakon Vukove smrti, tj. 1868. U Hrvatskoj u to doba dominira Zagrebačka filološka škola, nastala iz koncepcija naših iliraca tridesetih i četrdesetih godina XIX stoljeća, ali u isto doba postoje i drugi pogledi na jezik i pravopis. Tako se npr. »Zora dalmatinska«, pokrenuta godine 1844. u Zadru, nikako ne slaže s jezikom i pravopisom ilirskim^{208a} ostajući pri ikavskom izgovoru i starom dalmatinskom pravopisu iz godine 1820. Ni drugi naši književnici nemaju još u to doba iste poglede na književni jezik. Tako u Brodu Ignjat Alojzije Brlić nije zadovoljan jezikom ilirskoga kruga, dakle jezikom Zagrebačke škole, osporavajući i Gaju i Babukiću i A. Mažuraniću sposobnosti i pravo da propisuju književni jezik za hrvatsku književnost²⁰⁹, dok bi Šime Starčević radije da mu spisi izgore nego da ih štampa pravopisom Zagrebačke škole. Ni

^{208a} Usp. Zlatko Vince, Rad Pravopisne komisije u Zadru godine 1820, Radovi Filozofskog fakulteta Zadar, 1960; isti: Stav »Zore dalmatinske u Zadru prema težnjama iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti, Radovi Naučnog društva BiH, XVIII, Sarajevo 1961; isti: Pravopisno-jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji prije 1860 god., Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru, sv. VIII, 1961.

²⁰⁹ Ignjat Alojzije Brlić, Pisma sinu Andriji Torkvatu, Zagreb, HIBZ, 1942, knj. I, Ftr. 164. — Usp. i Robert Auty, The linguistic Work of Ignjat Alojzije Brlić (1795—1855), Filologija, br. 3, Zagreb 1962.

Ante Starčević ne piše posve jezikom te škole, nego upotrebljava ekavski govor i služi se još nekim drugim osobinama, u čemu se razlikuje od nastojanja Zagrebačke škole.

Bilo je i pokušaja da kajkavski dijalekt ostane književni. Tako godinu dana nakon uvođenja štokavskoga narječja kao općeg književnog dijalekta hrvatske književnosti izlazi u Zagrebu gramatika hrvatskog kajkavskog književnog jezika (*Grammatik der kroatischen Mundart*) od Ignjata Kristijanovića²¹⁰, koji u predgovoru naziva reforme iliraca »zabludama«, »drskim napadajima« na hrvatski kajkavski književni jezik, koji je narodna svetinja. U doba kad su neki još snivali o općem zajedničkom književnom jeziku za sve Slavene (Matija Majar-Ziljski, R. Razlag, B. Rajič) vratio se Kurelac, nakon dugog boravka u stranim zemljama, u Hrvatsku smatrajući da je došao čas da pokaže na koji bi se način pitanje književnog jezika za Južne Slavene moglo riješiti da bude zadovoljena i slavenska ideja i težnja za jezičnom čistoćom.

Kako je u svojim jezičnim koncepcijama zalazio u krajnost stvarajući već umjetan jezik (v. pogl. III), teško je bilo pretpostaviti da će se naći veći broj ljudi koji bi ga u tome slijedili. Riječka je škola doista imala znatno manji broj pristaša nego Zagrebačka, koja je za sobom povukla cjelokupan kulturni život ne samo u Zagrebu nego gotovo u cijeloj Hrvatskoj. Za svoje egzotične jezične poglede na književni jezik nije Kurelac mogao pridobiti kakve priznanje književnike ili utjecajnije ljude svoga vremena (kratko vrijeme pristajao je uz njega V. Pacel), nego su se za nj oduševljavali najprije njegovi učenici iz riječke gimnazije, a poslije njihovi mladi prijatelji. Utjecaj što je na njih vršio Kurelac nije dakako mogao biti zasnovan na čvrstim argumentima, nego je više bio plod Kurelčeve sugestivne ličnosti, dara uvjeravanja, čime je uspio osvojiti mlade ljude koje je poslije brojnim i dugim pismima učvršćivao na započetom putu potpirujući u mladim dušama neprestani revolt prema Zagrebačkoj filološkoj školi.

Za širenje Kurelčevih jezikoslovnih pogleda bila je pogodna upravo Rijeka jer je njegov arhaični jezik bio bliži mladim njegovim pristašama iz Istre i Hrvatskog primorja. I karakteristični tzv. kratki slavenski genitiv plurala slagao se s jezičnim stanjem na čakavskom području.

Zanimljivo je pratiti rast Riječke škole od prilično brzog uspona — kada se njezini članovi za nju oduševljavaju i žestoko napadaju Zagrebačku školu, zatim njezin polagani spust, kada i sami počinju sumnjati u ispravnost svojih ideja, pa konačni završetak krivulje — polagani ali sigurni pad!

Zametke Riječke škole treba dakle tražiti u osobnom Kurelčevu kontaktu s učenicima u školi, a posebno u okupljanju ponajboljih i najdarovitijih đaka koji su, poneseni živom Kurelčevom riječju, oduševljeno počeli slijediti svoga učitelja. Oni, mladi i povodljivi, imaju za Kurelca samo superlativne pohvale, a uvredljive i oštre osude za neprijatelje — ahavce. Mogao bih nanizati velik broj hvalospjeva u pismima što se čuvaju u Arhivu J. A. u Zagrebu koja karakteriziraju naročito početak Riječke škole. Najdraži su i najvjerniji Kurelčevi učenici — Ivan Fiamin, Bude Budisavljević, Ivan Dežman, zatim Črnčić, Pilepić i dr., a oduševljavaju se njegovim pogledima i drugi (L. Vukelić, Marijan Derenčin pa kratko vrijeme V. Pacel i Franjo Rački).

²¹⁰ O. Šojat, *Život i rad Ignaca Kristijanovića*, Rad knj. 324, Zagreb, 1962.

Iz skromnih zametaka ideje se Riječke škole pomalo šire. Svršeni učenici iz Rijeke odlaze na studije u Beč i drugamo i u neprestanom pismenom kontaktu s učiteljem dobivaju od njega upute i bodrenja da ustraju i da ideje Riječke škole šire i dalje. Njima se priključuju i drugi, koji nisu bili direktni Kurelčevi učenici. Tako je za Kurelca pun oduševljenja i Franjo Marković koji mu upućuje pismo puno ekstatičnoga zanosa.²¹¹ I Lavoslav Vukelić — kako obavješćuje Budisavljević svoga učitelja — odavna je želio »upisat se u vašu vojsku²¹². Iz početka se, veli Budisavljević, opirao svome učitelju kurelčevcu Fiaminu, ali kada je proučio Kurelčeve govore s jedne strane, a s druge Babukićevu gramatiku, ustanovio je »da oni dugi genitiv Babukićev stoji u njegovu oblikoslovlju kao kost u grlu: ta primio je plural pravi a zaboravio u njemu genitiv dualni pa mu sad teško reći »moj grieh«. Mladi talentirani pjesnik osjetio je vjerojatno snagu Kurelčeva stila te se oduševio i za Kurelčeve jezične osobine. Zato Budisavljević rado bilježi i Vukelićevu izreku: »Kurelac ter Kurelčevci nadjoše put«²¹³, a isto tako i činjenicu da se i talentirani Fran Jelačić oduševio za Kurelčeve jezične poglede.

Javljaju se i drugi koji Kurelca upravo preklinju da ih izvede na »pravi put«, njih »ogrezle u kalu i blatu grdnje jezičnje«²¹⁴. Neki Pernar pita ga kako se piše genitiv plurala u imenica: *okružje, naručje, kraljevstvo, dobroćinstvo*, je li od imenica *naredba, uključba* genitiv *naredb* ili *naredab, uključb, uključeb* ili *uključab* i sl.²¹⁵ Uopće su njegovi učenici već toliko mladenački zaneseni i uvjereni u ispravnost ideja svoga učitelja, toliko su, rekao bih, afektivno uz njih prirasli da se upravo natječu tko će pogrdnijim izrazima ocrtati Zagrebačku školu, mrske im ahavce. Čovjek bi se upravo smijao čitajući takva zapjenjena pisma; koliko je tu gnjeva mladih i još nezrelih ljudi prema neprijatelju i žara prema vodi! Ona odišu utjecajem Kurelčeve magične ličnosti, traženim efektima i što biranijim izrazima pokude prema neprijatelju.²¹⁶ Kao da iz njih govori sam Kurelac!

U pismima se često spominje zastava, barjak koji treba razvijati, spominju se odmetnici, izdajice jezika. Neprijatelj se naziva najpogrdnijim imenom

²¹¹ Građa, knj. 8, str. 121. »Učitelju! Kad bi mi se duhu zamračilo, kad bi mi svjetla ponestalo, kad bi mi srce zadrhtalo od mučna boja za svetinju, kad bi mi nada gasnula, videć mlitavost, bezdušje, izdaju, progon . . . zaklonim se u hram otčinske Vaše ljubavi i, nadam se, ne odbijete me od sebe, već me pozdravite: sinko, što ti je? I vi me pričestite hljebom istine i zanešenosti svete, te mi budete sladiť srce miljem starina naših i vodit me na bojišta, grobnice slave naše, te mi se čarom besjede prometne duh gavranom i opoji se za slobodu proživene krvi.« (Pismo Franje Markovića Kurelcu.)

²¹² Arhiv JA XV 8/D 2—425.

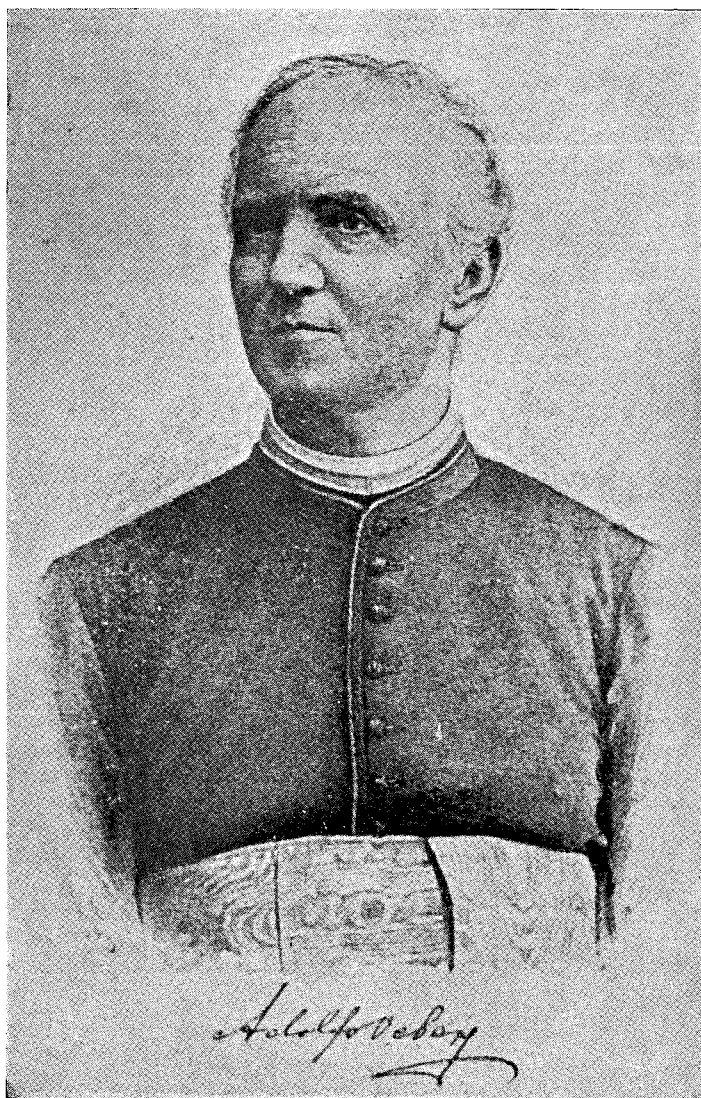
²¹³ Arhiv JA XV 8/D 1—112.

²¹⁴ Arhiv JA XV 8/D 2—418.

²¹⁵ Arhiv JA XV 8/D 1—237.

²¹⁶ »Odpora se hoće, i to žestoka, ako nam je stalo po gluposti i tuposti tužnih, jogunastih zvekanov ne vidjeti skoro groba iskopana jeziku, životu namijenjenu . . . jer viribus unitis lagko se iztriebi ova jadna sniet nu . . . žešće . . . se hoće udariti, dok čovjek . . . sablazni te gadne, sve ove forme gubave, tudjinke zlikovnice, koje na milione po našoj haljini plaze, korenito izčupati, sve konce, gnjile kidljivce izčihati i tom nagrdnom plašilu vratom zakrenuti . . . Nije li natražnjačtva do grkljana, dok se bezdušne hulje, tolike domaće izdajice, u našoj zemlji kúcaji i šmucaju, a gdje su crni čopori lopovskih podmuklacev? . . .« (Budisavljević Kurelcu, Građa, knj. 8, str. 94—95).

DR Z. VINCE, *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca*

Adolfo Ueber-Tkalčević (1825–1889)

što ga mogu zamisliti — »ahavcem«. Kako bi se Kurelčevi pristaše nekako formalno obvezali uz Riječku školu i kakvim vidljivim znakom imali o tome potvrdu, Kurelac bi im na korice svoje knjige napisao nekoliko riječi posvete. Tako npr. Budisavljević ponovno moli Kurelca da »eksemplar Vukelji mome odpravite te ga svojim slovom na korici posinovite (u svoju hrabru četu uvrstite)...«²¹⁷

U početku nije Riječka škola imala većeg odjeka u javnosti. Iz početka je Kurelac svojim učenicima pisao tek duga i opširna pisma u kojima bi ih poticao da se drže načina pisanja kako ih je on učio, ali je sam malo objavljivao. Pomalo se javljaju glasovi učenika te ga sve više potiču da izađe u javnost pisanim djelima i tako obrani ideje svoje filološke škole. Bez toga se, ispravno misle njegovi učenici, one neće tako brzo širiti i neće doći do željenoga uspjeha. Objavom prvih Kurelčevih rasprava o jeziku započinje drugo razdoblje Riječke škole.

2

Godine 1852. izdaje Kurelac u »Programu gimnazije Riečke« raspravicu »Kako da sklanjamo imena« (vidi pogl. IV) u kojoj odlučno napada jezik Zagrebačke škole, posebno genitiv plurala. Na taj Kurelčev rad nema odmah odgovora u javnosti. Dugo se poslije Kurelac ne javlja štampanim spisima, a učenici ga još jače mole i nagovaraju da napiše kakvo veće djelo. Frane Plišić upravo ga zaklinje da što prije detaljno iznese svoje jezične poglede: »Zašto se vi pera ne uhvatite, zašto nas ne branite, zašto vi za nas ne pitate, vi koji možete i morate — nas kojih nije tko branit, ni za njih tko pitat. Kurelče, ali sada ali nigda. Na vidik vašom bistrinom, na vidik vašim umom, van vašim razborom: mi vas pitamo, mi hoćemo, a vi morate, morate, rekoħ, brošuru nam napisat, razložit unutra svu naše biedu i nevolju, sve naše stanje i našu bol, sve naše pečale i naše uzdisaje«. Oduševljen je Kurelčevim načinom pisanja: »I zbilja, ja, dragi Kurelče, ne znam u kakvo vi črnilo umaćete kada pište! Ja u čitanju bio sam vas onemogao i oslabio! Vaša je ruka od željeza!«²¹⁸

I u mnogim drugim pismima upućenim Kurelcu javlja se potreba njegovih učenika da se javno pokaže ispravnost Kurelčevih ideja (Črnčić,²¹⁹ Rački²²⁰ i dr.). No u njima se krije već i tračak sumnje u ispravnost Kurelčevih jezičnih pogleda. U pismu Franje Račkoga i Matka Baštijana osjeća se i prizvuk prijekora.²²¹

²¹⁷ Građa, knj. 8, str. 98, Vukelja je Vukelić.

²¹⁸ Arhiv JA XV 8/D 1—250.

²¹⁹ Črnčić moli Kurelca u ime učenika Slovenaca kojima Črnčić u Trstu (i Kopru) predaje hrvatski jezik da napiše raspravu »u kojoj ćete mirno, tiho i uljudno, nu također razgovětno, čvrsto i neporušeno dokazati da srbski genitiv, dativ, lokativ i instrumental množine nevalja: nedvojte o dobrom uspěhu« (Viekopis, str. 177).

²²⁰ Viekopis, str. 178.

²²¹ »Neka Vam već jednom odgovorim na pismo, u kojem ste mi zaprietili, da Vam više nepiši, ako se neprodjem otegnutih genitivov i sasvim prionem uza krne, za koje Vi neumorno vojujete . . . A ja sam, da znate, laglje pregorio, da okrnite sve sedmero padežev u oba broja, nego da mi uzkratite vaše prijateljstvo. Bog nam je dao jezik, da se družimo, a ne da se rad

»Kamo sreće, da je Kurelac pošao za ovimi mudrim savietima svojih prijateljah (Račkoga, Baštijana): bio bi i sebi prištedio mnogo jalova posla i domovini više koristio pisanjem stvarnih knjigah« — možemo ponoviti s Veberom.²²²

Do godine 1855. nije bilo javne diskusije s Kurelcem i njegovom školom. Te je godine progovorio o osobinama Riječke škole Vladislav Vežić. To je prva javna diskusija o tom pitanju koja će se nastaviti naročito nakon objavljivanja Kurelčeve knjige »Recimo koju«. Vežić je u ime Zagrebačke škole napisao članak pod naslovom: »Dvie rieči o vilastiem i okrnjeniem genitivima.«²²³ U 8. broju istoga časopisa (str. 113—115) objavio je naime Vinko Pacel prijevod pisan jezikom Riječke škole, a uredništvo je članak popratilo pozivom na diskusiju. Pacel se držao u svemu osobitosti pisanja prijatelja Kurelca.²²⁴ Na taj se članak i uopće na jezične poglede Riječke škole osvrće Vežić »ne kao vještak, nego kao ljubitelj svoga jezika i kao neprijatelj svakoga nekorisnoga novotarenja.«²²⁵ Iako priznaje Pacelu dobar stil, ipak nije zadovoljan načinom pisanja u spomenutom članku jer pretpostavlja da i autor sam zna da ono »što je nategnuto i svrnjeno nije po naravi, dakle ni liepo«, a autor je do sada pisao »i liepo i po naravi«. Nižući razloge zbog kojih je štokavsko narječje najbogatije i najliepše, pa je zato i postalo osnovicom književnom jeziku, Vežić zamjerava Kurelcu i njegovim sljedbenicima što uzimaju neke oblike i riječi iz čakavskog narječja. Vežić priznaje kako Kurelac »siplje zlatniem perom sam čisti biser i dragulje, i koji bi mogao obogatiti naše knjižestvo alem kamenima svoga uma«, ali nije zadovoljan kada Kurelčevi pristaše počinju »zboriti o nepojatniem tajnama i za svoju puku samovolju vojevati«, pa to još traže i od drugih književnika. Ne priznaje da su Kurelčevi razlobi zbog kojih uzima kraći genitiv plurala opravdani.²²⁶ Vežić pametno zaključuje svoj članak: »I jezici postaju i razvijaju se kao i sve ostalo u naravi; ... ko dakle podsjeća zelene i bujne grane dorasla stabla pak mu navrće suhi šušanj i gnjile suvarike, taj radi protiv zdravoga uma i naravi; tome neće niti cvieće procvasti, a kamo li voće zarudjeti...«

To je bio prvi javni glas protiv Riječke škole.²²⁷ Pacel, kojega je Kurelac uspio predobiti za svoje ideje, uvjerio se poslije kako je Kurelac ipak pretje-

jezika razdružujemo. Istina, što je jezik svršeniji da je i druženje prijaznije; ali ako se od neljubavi razbjegosmo, ljubavi se ne dogovorsmo. Nego sad nije tome vrieme. Tko čita njemačke novine, imao je uvidjeti, da se ondje neradi ni o genitivu ni o dativu, nego uprav o našem nominativu, o našem obstanu . . .« (Viekopis, str. 178).

²²² Viekopis, str. 178.

²²³ Neven, 1855, str. 188—191. Kao moto svome članku stavio je:

»Ko se nebi jadan rasrdio
Kad mi zbore ljudi naopako.«

²²⁴ Upotrebljava, dakako, kratki genitiv plurala (*slike bogov i junakov, nebrojenih slik, težkih naporov, poklad kipov, žrtnikov, svjetilnic i slik*), zatim prevodi strane riječi, npr. chaos — *tmasta mješavina*, a piše priličnom teškim stilom.

²²⁵ Neven, 1855, str. 189.

²²⁶ O. c., str. 189.

²²⁷ I neki Kurelčevi znanci sumnjaju u njegove poglede: »Izrekoste jako strog sud nad nevinim slovom«, piše mu u pismu Stojanović god. 1858, »i dok mi jasnije nedokažete, da je to slovo kuga, napast i nesretna mora, kao što ga vi nazvaste u svom listu, ne mogu

rivao u svojim jezičnim osobinama pa je u kasnijem svome radu sasvim napustio njegov način pisanja. Vežić je bio tumač misli mnogih hrvatskih književnika. No potrebno je bilo da se o Kurelčevoj školi opet govori jer je ona, naročito u Rijeci, bila sve bučnija, a u čenici su je širili i dalje.

Tako se godine 1859. našao ponukanim da napiše u »Narodnim novinama« (god. XXV) članak mladi V. J-g-ć. pod naslovom »Quomodo scribamus nos?«²²⁸ Jagić, koji je taj članak napisao, bio je još tada pristaša Zagrebačke škole te je branio genitiv plurala na *-ah* i stare oblike za pluralne padeže. No iznad svega se Jagić zalaže za jezičnu i pravopisnu slogu.²²⁹ Ne dopušta da se onako nekritički napadaju Zagrebačka škola i rezultati što ih je ona postigla u jeziku i književnosti.²³⁰

Nakon ozbiljnih i dosta oštarih zamjeraka što su ih iznijeli predstavnici Zagrebačke škole Kurelac plamti žarom i bijesom da je još jednom i što bješnje napadne. Tako se godine 1860. pojavila u Karlovcu njegova knjiga »Recimo koju« — prava apologija Riječke škole. »Nisi rad zapeti, nisi rad uvréditi«, bez uspjeha stišava i suspreže Kurelac svoj bijes, »a srdce ti gori udariti na vse strane, te se onda grizeš i pojidaš. Uzmi k tomu čovčeka svoje misli sakriti na umijućá, svoj rod ljubećá, a zlovoljnâ sa zle sreće, to svoje to svojega roda: pak možeš razabrati, kakvim je paklom za njega pisanje knjige.«²³¹

Pojava te knjige uzrok je što se opet u javnosti počelo govoriti o Riječkoj školi. Na Kurelčevo djelo osvrnuo se Vatroslav Jagić u »Narodnim novinama«.²³² Superiorno, sa simpatijom, iako se u knjizi govori protiv Zagrebačke škole kojoj je tada i on pripadao, govori Jagić o knjizi svojega žestokoga prijatelja. Priznaje da je Kurelac progovorio o vrlo važnim pitanjima našeg književnoga života, o »književnoj slozi i jedinstvu Jugoslovenah.« On cijeni »vatrenog domorodca a učenu glavicu: čestita Hervata, a vieštaka na peru«, no u njemu »sve vrije i kipi, pa koje čudo, ako jedanput i prekipi«, pa »jer je žestok i vruće kèrvi, to mu lasno oprostiš, što nas gdje-gdje baš i odviše nemilo ošinu, ma i krivo osudi.« To je članak dvadeset dvogodišnjeg Jagića, kojemu je drago što Kurelac ima ispravne idejne postavke o jedinstvu Južnih Slavena, ali mu spočitava pristranost što vidi samo pogreške Zagreba, a ne

pristati uz to mnenje. Molim Vas . . . pišite mi o tom predmetu i navedite nekoliko primjerah, iz kojih ću moći razgovjetnije viditi one oblike našeg jezika glede slova h, o kojima velite da klamitju . . . pak uviereni budite da ću svaki Vaš temeljan savjet uvažiti dostojno i prigriliti sve oblike, koji su najpravičniji, jerbo . . . meni je stalo da savlada u knjigama našim jasnost, razgovetnost i pravilnost« (Arhiv JA XV 8/G 1—19).

²²⁸ Pod tim kraticama krio se V. Jagić, kako to spominje i u »Povijesti slavenske filologije« i u »Spomenima moga života«.

²²⁹ »Jer kako kod nas još uvijek stvari stoje, verlo gričši proti napredku našeg mladajnog čeda i naraštaj mu priedi umjesto da ga uzgaja svatko, ko god bez nužde i to kod sitnarijah, da se upravo tako izrazimo, neslogu uzmaže i širi ondie, gdje prava jedinstva jošte nikada nije bilo« (Narodne novine, god. XXV/1859).

²³⁰ »Povirite do u Danice zagrebačke ilirske od 4 i 5 decenija — kako se to krasno složno i napredovalo! Od sievera do juga, od iztoka do zapada, odzivo bi se Ilir Iliru, ili kako mi danas Jugoslaven Jugoslavenu; a u svem tom prednjačiče svim — tko? Kajkavci Hervati!«

²³¹ Recimo koju, str. VI.

²³² Narodne novine, 1860, br. 216, 217, 218, 220, 221. i 222. (Preštampano u Jagićevim »Izabranim spisima«, ur. M. Kombol, Zagreb, Matica hrvatska, 1948, str. 427—436).

i one Srba i Slovenaca. Iako Kurelcu priznaje neke dobre osobine: jedrinu misli, izraziti individualni stil, ipak mu je Kurelčev način pisanja nešto neshvatljivo. Konačan je sud u tom pomalo kozerski pisanom osvrtu Jagićevu negativan po Kurelca.²³³

U ime Zagrebačke škole piše tako mladi Jagić, ali je trebalo da i ugledni Adolfo Veber, glavni njezin predstavnik, rekne svoju o tim problemima. Tako je nastao Veberov »Brus jezika«,²³⁴ koji je Kurelca punio pravim bijesom ne možda zato što bi Veber upotrebljavao oštar ili uvredljiv ton u svome članku, nego više zbog toga što je Kurelac osjećao jak, gotovo smrtonosan udarac koji mu je zadao Veber kao glava Zagrebačke filološke škole. Doista se ta rasprava može smatrati porazom Kurelčevih pogleda, pa još i više — pobjedom načela Zagrebačke filološke škole.

Veberov je članak napisan pod lozinkom: »Protiv pomješanja ustroja (jezika) davnosti i sadašnjosti«. Pisan je vrlo pomirljivo i vrlo taktički.²³⁵ Ipak čitatelja upozorava na neke Kurelčeve negativnosti od kojih ga želi odvratiti da bi se »ostavio pretjerane težnje za osobitošću, te vratio onoj, našem uhu mnogo povoljnijoj i slovnici i slogu, kojemu smo se god. 1848. svi divili.« Veber osjeća potrebu da digne svoj glas »da se divni naš jezik liši nepravilnih prikrpina iz starije i novije dobe«, ali nije nepravedan prema Kurelcu te mladeži savjetuje neka »prisvoji čistoću izraza njegovih, jer to je samo čisto zlato, podobno da te uzčuva od tudjega duha«. Dotičući se konkretnih Kurelčevih nedostataka, ističe Veber u prvome redu kako književni jezik ne smije biti arhaičan jer služi i treba da služi suvremenima, te zato treba preuzeti »ustroj« današnjega jezika. Ne može se složiti ni s Kurelčevim grubim načinom izražavanja.

Ubrzo nakon Veberova članka kancelar Ivan Mažuranić propisuje odlukom od 29. listopada 1862. br. 3180 Gajevu ortografiju u hrvatsku nastavu. To je bila važna pobjeda Zagrebačke škole. Koje čudo ako se Kurelac, osjećajući nakon svega toga da mu nestaje tlo pod nogama, tuži na Zagrebačku školu, te objektivan i miran Jagićev ton, a još više Veberov, karakterizira kao lični napadaj. Smatra kako se njegovi neprijatelji vesele kada »Jagić ili Veber zgotod rignu; to je za njih neizrečena naslada.«

Uzalud je Kurelac u drugom nacrtu svoga odgovora »brusiji« odlučio da neće popustiti od svojih jezičnih osobina te i dalje ostati na čelu svoje škole. Riječka je škola ipak polagano ali sigurno tonula, ona je već prešla svoj zenit i nestajala s pozornice na koju se dosta bučno popela. Zagrebačka filološka škola tada se naprotiv još jače afirmirala.

²³³ Kurelčeva knjiga za njega je »novim dokazom, kako i najoštromniji čovjek, makar na hiljade starih i novih knjiga pročitao i proučio, ipak može strahovito tumarati, kad si jednom ubije u glavu krive misli o jeziku i stvarih gramatičnih.« Jagiću se ne sviđa ni etimološki pravopis, što ga naziva »krivopisom«, a prigovorio mu je i zbog arhaiziranja jezika.

²³⁴ Pozor, 1862, br. 219—221. Usp. A. Veber, Djela III, Zagreb, 1887, str. 318—337.

²³⁵ Početna rečenica glasi: »Najprije imam zametnuti govor s Franjom Kurelcem, čemu pristupam sa što većim štovanjem, ne samo što smo si osobno prijatelji, već i što u njem štujem muža, koji se je od svih naših pisacah najviše bavio učenjem drevnjakah, koji se odlikuje liepim jezikoslovnim znanjem, i kojega ide riedka zasluga, da piše u obće pravilno i čisto hrvatski.«

I Kurelčevi učenici smatraju kako u Veberovim riječima ima dosta istine, pa tako Budisavljević potiče Kurelca da se s piscem članka »Brus jezika« valja nagoditi mirno. Kurelac dakako o tome nije htio ni da čuje, no njegovi su učenici pomalo počeli gubiti puno povjerenje u njegove jezične poglede što su ih prije slijepo prihvaćali. Neki od njih čak kriomice pišu jezikom Zagrebačke škole. Dežman, šaljući učitelju svog prvijenca »Smiljana i Koviljku«, ispričava se što je djelo napisao po uzoru na narodnu pjesmu. Uvjerava svoga već pomalo ojađenoga vođu kako je to učinio zapravo u interesu njegove škole.²³⁶ Još godine 1863. Dežman smatra kako bi trebalo da se Riječka škola što jače afirmira: »mi, vaša škola, nemamo još ni jednih novin u svojih ruku... Trebalo bi da se konstituiramo, dosta nas imade i na Rēci i oko Rēke, sve samih svojih ljudih... Da se prebrojimo lēpa bi nas kita bila. Novin nam treba, novin...! Kad se sastanu akademikeri u Zagrebu, koliko ih bude s Vami večalo? Ako odbijete Račkoga, ni jedan. Gubitak vremena za nas je smrt... Potjerajte Rēčane da osnuju jednom kakav znanstven list, pa da vidimo tko je vĕra tko li nevĕra...«²³⁷ Odani mu Dežman voli opotrebljavati velike riječi, a možda ni sam onoga časa dok je to pisao nije bio svjestan kako će njihovo značenje biti kratkotrajno. Sve da je i htio, nije više mogao slijediti svoga vođu. Razvoj književnog jezika u Hrvatskoj sve više ide u raskorak s Kurelčevim idejama.

Vođa Riječke škole već je postao pomalo umoran od borbe. Ni jedan od njegovih učenika nije se dao na filologiju. Nakon povratka ustava hrvatska se književnost počela snažno razvijati. Pisana je bila upravo jezikom Zagrebačke škole, pa je bilo potpuno iluzorno da bi se još mogla u jeziku te književnosti provesti tako radikalna promjena. Kurelac je bio spor i neproduktivan. Sve da je bio i »političniji« i produktivniji, sve da je imao i školovanih lingvista među svojim učenicima, njegove ideje, koje je prihvatio određen broj učenika pedesetih godina, sada su postale nestvarne i za te iste njegove učenike. Latentno je u njima kljajala sumnja u ono što im je Kurelac propovijedao. Čak i Budisavljević, najdraži i najdosljedniji Kurelčev učenik, pomalo je uviđao kako je nesuvremen s Kurelčevim pogledima. Kako je htio aktivno sudjelovati u književnosti koja je poprimala već sasvim određenu fizionomiju, i on je morao postepeno napuštati jezik svoga učitelja.

»To bijahu posljednji časovi padajućeg vodje«, veli Veber u svom »Viekopisu«. Ipak ga neki još i godine 1867. nagovaraju da nastoji svojim jezikom prodrijeti i u osnovanu Jugoslavensku akademiju (T. Smičiklas). No to je, dakako, bilo sasvim nerealno.

²³⁶ »Jer znate, da trebam, što veli Francuz *gagner du terrain*, a ako bi ju bio napisao sasvim po vašu, to bi mi kritikeri . . . crnili moje ime . . . Zato je *recule pour mieux sauter*. Kad ja stečem doktorsku diplomu, koja reč bi Hrvat u nešto imponira, kad ja stečem glas u književnosti hrvatskoj, onda ću ja bez straha razviti vašu zastavu, da s njom ili dobijem ili poginem. To je moj program i ufam se, da je političan . . . Ako prosudite stvar na trĕzno i po moju, uvieren sam da nećete se tužiti: Moju školu rĕčkom prozvaše, a Rĕčani mi se odvergoše.« Pismo iz god. 1862)

²³⁷ Arhiv JA, XV 8/D 1—146.

I sam Kurelac opaža da ga pomalo svi napuštaju.²³⁸ Godine 1868. odrekao se Kurelčevih jezičnih osobina i Budisavljević.²³⁹ Tada se Kurelac posve predao kada je vidio znakove razilaženja u pisanju i kod svojih najboljih učenika. Bolno javlja Budisavljeviću da će mu »doskora žao biti, što je ikada živio«²⁴⁰ Pa to je bio kraj Kurelčevim idealima za koje se tako ogorčeno ali i predano borio! Čini se da je i sam vođa pomalo počeo sumnjati u svoje poglede. Priповijeda se, iako to Budisavljević opovrgava, kako je Kurelac rekao Trnskomu, pošto je pročitao njegova »Dobrašina« pisana jezikom narodne pjesme: »Sad vidim, da imaš ti pravo«.²⁴¹ A mladi Iveković iznosi kako je jednom sreo Kurelca te izrazio sumnju u njegov jezik. Tada mu je rezignirano Kurelac odgovorio kako on i ne očekuje više da ga itko slijedi u njegovu načinu pisanja.²⁴²

No vođi je dolikovalo da padne sa svojim idejama, da ne popusti, pa tako Kurelac i dalje do smrti piše svojim načinom, a u tome ga slijedi tek neznatan broj učenika.

3.

Između Zagrebačke i Riječke škole u osnovnim idejnim pogledima ima dosta sličnosti. I jedna i druga hoće u jeziku ujediniti sve Južne Slavene. U svome radu imaju velik nacionalno-politički zadatak kojemu podređuju jezična pitanja. Razlika je ipak u tome što je Zagrebačka filološka škola znala naći pravu mjeru te je korisno djelovala u smislu privođenja kajkavaca i čakavaca štokavskom dijalektu. Riječka škola međutim teži k još velebnijem, ali u jeziku nestvarnijem — sveslavenskome cilju, pa su joj jezični pogledi suviše opterećeni prošlošću i preširokim vidicima.

Umjetno stvaranje jezika bilo je od prvih početaka daleko Zagrebačkoj školi. To direktno kaže Gaj već god. 1835. u članku: »Pravopis«²⁴³: »Nekoji štimaju, da bi potrebno bilo odmah jedno narečje poprijeti, i vsim ostalim narinuti, i med ovimi zvekšinom vsaki svojega sela reč vsim drugim predpo-

²³⁸ »Dugo je već tomu, što se naši ahavački protivnici tudjim perjem kite, t. j. članke mojih učenikov ili bar mojih sumišljenikov svojim ahom nagrdjuju, a to vse tom namčrom, da ja ostanu samotani i sramotani bez posleđnikov, i svčt im včruje te još misli, da su one ugodne ružice nikle na lčhi i sokom ahavskim. Učinite vi tome jedan put konac i nedajte se zamamljivat. Toga li do skora ne učinite, to ja napišu proglas te uzprošu svoje privrženike, da ga podpišu; najdu li čislo premaleno, to se ja knjige i vsega odreku.«

²³⁹ To je učinio Budisavljević koji je s uvjerenjem vjernika pisao god. 1863. svome vođi: »Velju od vse zbilje, da nisam vikao nikomu na svčtu za ljubav lizati se laži i klanjat neistini. Već sam došao do istine, a njoj se ne mogu nevjeriti, niti budem za života svoga, tako mi veliki Bog pomogao!« (Arhiv JA XV 8/D 1—115)

²⁴⁰ Breyer, Tragom života i rada Frana Kurelca, Zagreb, 1939, str. 108.

²⁴¹ Viekopis, str. 181.

²⁴² Iveković je upravo ovako rekao Kurelcu: »Gospodine profesore, da ste ostali kod pisanja, kojim ste pisali Govore rimskih pisac, i sa onim starim genitivom Vi biste bili danas prvi naš pisac, ali nažalost idete sve natraške, sve u dublju starinu našu, a mi ne možemo tamo za Vama.« On će glasom bolnim, glasom čovjeka koji vidi gdje mu nastojanje svega života propada: »Sinko, ne ištem ni od koga, da se povodi za mnom, ali ja ne mogu natrag« (Vienac, br. 21., 22. V 1902.)

²⁴³ Danica, 1835, br. 10—12.

stavlja. Drugi opet sude, da se ze svih sada postojećih i navadnih narećjih brže bolje jedan književni jezik skroji ili skuje. — Prvim odgovarjamo: da knjižestvo nesme biti spodobno povodnji; a drugim, da nesme biti spodobno kovačiji...« U jeziku Riječke škole djelomično su se nalaze osobine »kovačije«, o kojoj govori Gaj, jer sadrže previše raznolikih umjetnih elemenata.

Sve su te osobine bile teže prihvatljive, pa i zato Riječka škola nije utisnula dublji trag na jezični izraz kulturnoga kruga u kojem je djelovala, a još manje u drugim našim krajevima. Njezino su učenje prihvatili mladi Kurelčevi učenici dok su polazili njegova predavanja, ali su te ideje brzo zatim napuštali.

Kako se Riječka škola nije mogla čvršće afirmirati, utjecaj je Zagrebačke škole vidljiv i u Istri, pa ni u istarskoj štampi sedamdesetih godina prošloga stoljeća, a ni poslije, nećemo naći dubljega traga stavovima Riječke škole. Dugogodišnji urednik prvoga istarskog lista »Naše sloge«, Matko Baštijan, Kurelčev je prijatelj, ali ne i sljedbenik njegovih jezičnih pogleda, jer mu se oni čine previše separatistički u doba kada je valjalo ujediniti sve hrvatske snage. Slično misli i Rački koji se iz početka oduševio pojedinom Kurelčevom jezičnom crtom, ali poslije mu pametno savjetuje da ne ide toliko u arhaiziranje, nego da svoje snage pridruži zajedničkom radu na korist hrvatskoga jezika bez zaoštavanja jezične situacije.

Čak je i popularni i u velikoj nakladi raširen po Istri molitvenik Jurja Dobrile »Otče, budi volja tvoja«²⁴⁴ pisan jezikom Zagrebačke filološke škole s nastavkom *-ah* u genitivu plurala, na veliku Kurelčevu žalost. Riječka škola nije pokrenula nijedan časopis, a ni u stvaralačkoj književnoj djelatnosti nije ostavila značajniji trag.

²⁴⁴ Kurelac piše Dobrili 7. kolovoza 1854. i osvrće se na Dobrilinu knjižicu. Iz početka hvali Dobrilin jezik koji je »gladak, pravilan i razumljiv«, čemu se čudi »tim većma, što današnja Istra nije ona ista, kojom biaše za Stjepana Consula ni za Frana Glavinića.« »Vaša je knjižica«, hvali je Kurelac, »moje obamrle sanje opet uskrsnula te se tvrdo nadam da po vašem primjeru i med Istrijanci ono lépo slovinsko slovo opet ožive, koje bi zlosini rado lopatom pogrebsti i zagrnuti«. Na posebnom papiru niže i Dobriline pogreške koje završava napomenom o genitivu: »Najpogrēšnije pako od svega je genitiv na *-ah* u pluralu.« (Spomenuto se pismo čuva u pazinskom muzeju u prijepisu.)

Dobrila je poznao Kurelčeve jezične poglede, ali ih nije slijedio. Neke je savjete iz spomenutoga pisma primio, čak i one lošije (mjesto ć preuzeo je po Kurelčevu savjetu tj), ali je i u drugim izdanjima jezik ostao bez većih promjena. — O tome piše Kurelcu Črnčić: »Presvĕtli Dobrila, biskup Porečki, ovdĕ (t. j. u Beču) je prešampao svoju knjigu »Otče, budi volja tvoja« popraviv nekoliko. Bio mi je pisao, da uzmem »Correcturu«, a ja vidĕv mnogo kriva jezika, i kleti ah, odgovorih mu, da hoću, ali da bih rad to i to popraviti, jer tako i tako da ne valja. A on na čas ovako meni: »U našem jeziku što pisati je mučno i neugodno; nu buduć da naš siromašni puk u Istri nima u rukuh nikoje druge pobožne knjižice, podajem mu ja što primorem, a s vremenom neka vestnii mužii što boljega na svetlost dadu. »Otče, budi volja tvoja« je u 4.000 istiskih po Istri, zato moram ga činiti pečatiti onako (!), kako sam ga ja popravio, da se puk nemuti, koji je tako od starine (??) navadam Dalmatinski genitiv . . . (vsaki ahavac ima tudju Krajinu!!!) u »Schiavetu« čuti i t. d. »Črnčić uz to pismo dodaje: »Čto ćete, osalskim glavom i osalskim mislim i osalskim čudim?« (Arhiv JA XV 8/D 1—134). Usp. i Božo Milanović, Hrvatski narodni preporod u Istri (Dobrila kao pisac i izdavač), knj. I, Pazin, 1967, str. 243.; sv. (Vladimir Sironić), Zlatna knjiga, Istarska Danica, Pazin, 1954, str. 16—18; C. Rubetić, Vjekopis dr. J. Dobrile, Zagreb, 1882, str. 58.

Uza sve te činjenice ne možemo ustvrditi da Riječka škola nije ostavila nikakav utjecaj u kulturnom životu svoga vremena. Iz njezina krila nisu nikli književnici jačine I. Mažuranića, Demetra, Preradovića, Kukuljevića i Vebra, sve sljedbenika Zagrebačke škole. Ali je struja književnika i kulturnih radnika (Budisavljević, Dežman, Vukelić, Fiamin, Črncić i dr.) upila u se sokove Riječke škole i od nje dobila poticaj za rad pod vodstvom njihova jezičnoga vođe Frana Kurelca. Neki su od njih u početku bili gorljivi pristaše Riječke škole u mladim danima, no kada su se kasnije laćali pera, ostavljali bi njezine osobine.

Na neke je učenike Riječka škola djelovala duboko i trajno te se taj utjecaj nije izbrisao ni u dodiru s drugačijim jezičnim shvaćanjima. Takav je sljedbenik bio *Ivan Fiamin*,^{244a} ponajbolji Kurelčev učenik i kasnije jedan od naših prvih prevodilaca za puk. Objavio je devet knjiga prijevoda i prerada sa četiriju jezika, a njegova je »Radnja čovjekova — dužnost i blagodat«, štampana god. 1870, jedna od prvih pučkih knjiga u nas. Izdalo ju je Društvo sv. Jeronima koje je godinu dana prije (1869) započelo s izdavanjem pučkih knjiga. U radu toga bliskog Kurelčeva učenika i sljedbenika opažaju se sve bitne osobine Riječke škole: arhaičnost, čistunstvo, neobične i zastarjele riječi, konciznost stila.

U svome se radu borio Fiamin s brojnim teškoćama. U knjigama što ih je prevodio (a preveo je Tommasea, Bourdaloua, Fénelona, Cantù) susretao se s mnogim pojmovima iz suvremenoga života, pojmovima koje nije mogao naći u djelima starih pisaca što ih je Riječka škola osobito cijenila. Zato se baš taj pristaša Riječke škole, zagovornik arhaizma u jeziku, našao pred nezavidnim zadatkom nalazeći na »stotinu tegob da bude narodno i razumljivo pisano, čisto po našu, što bi i neuk razumio.« Zato je bilo teško sve te teškoće prebroditi jer su mu i stariji rječnici mogli pomoći tek u manjoj mjeri, a ni u Vukovu rječniku nije mogao naći pojmove iz suvremenoga tadašnjega naučnog života. Potrebni su mu bili mnogi neologizmi, protiv kojih je ustajala Riječka škola. Uopće je bilo teško Fiaminu, vjernom učeniku arhaističke Riječke škole, da zadovolji zahtjevima takvih prijevoda u kojima se operiralo s novim tehničkim i znanstvenim pojmovima, a da uz to bude dosljedan idejama svoje škole. Toj će teškoći doskočiti predstavnik Zagrebačke škole Bogoslav Šulek svojim vrijednim djelom Rječnikom znanstvenoga nazivlja, koji je u »velikoj mjeri pripomogao književnom jeziku da s uspjehom vrši svoje različite funkcije u doba procvata hrvatske književnosti, školstva i privrede u drugoj polovici XIX. stoljeća.«²⁴⁵ Fiamin svojim prijevodima nije obogatio naš jezik, a nije imao ni one nadarenosti i jezičnoga ukusa što ga je pokazivao Kurelac.²⁴⁶

Trajan je bio utjecaj Riječke škole i na *Ivana Črncića* kojemu je Kurelac bio profesorom u Rijeci. Črncić mu je »ostao vjeran cijeloga života u pogledu

^{244a} Usp. Hugo Badalić, *Ivan Fiamin*, Vienac, 1882, str. 425; Vienac, 1890; N. Žic, *Prevodilački književnik Ivan Fiamin (1833—1890)*, Glas Istre, 22. VII 1955; V. Antić, *Pisci, Rijeka, zavičaj, Rijeka*, 1965, str. 37-38.

²⁴⁵ Lj. Jonke, *Bogoslav Šulek kao puristički savjetnik*, Sarajevo, *Pitanja književnosti i jezika*, 1956, knj. III, sv. 1—2, str. 8.

²⁴⁶ M. Deanović, *Cesare Cantù u odnosu prema Hrvatima*, Rad, knj. 285, str. 5—51.

jezika i u ljubavi za narodnu starinu.²⁴⁷ I onda kad su drugi već napustili taj smjer, piše Črnčić svoje rasprave s osobinama Kurelčeve škole. Kao rektor zavoda sv. Jeronima u Rimu istakao se kao poznavalac glagolske paleografije napisavši više historijskih i paleografskih zapaženih radova, tako da je po svojim težnjama i radu ostao najdosljedniji Kurelčev sljedbenik. Interes za starinu, posebno za glagoljicu, što mu je Kurelac ucijepio kao učeniku, dao je vrijednih rezultata hrvatskoj nauci.

I *Ivana Dežmana*^{247a} je hrvatskoj knjizi priveo Kurelac. Njemu češće u pismima zahvaljuje izjavljujući da bi bez vatrene vođe Riječke škole kao stranac lutao u hrvatskom javnom životu, pogotovu u hrvatskoj literaturi. I poticaj kao i određene jezične i umjetničke savjete ima zahvaliti svome učitelju Kurelcu. On ga je upućivao i na izradbu djela »Rječnik lječničkog nazivlja«, u kojemu je i Kurelac sudjelovao, a dao mu je na uvid i svoj rukopisni rječnik koji je također Dežmanu poslužio pri sastavljanju tog medicinskog rječnika.

Na književni rad potakao je Kurelac i svoga miljenika *Budu Budisavljevića*. Iako se ovaj kleo svome učitelju da neće nikada iznevjeriti Riječku školu i svoga učitelja, razvoj književnoga jezika i književnosti u Hrvatskoj prisilili su i toga vatrene pritašu Riječke škole da je napusti. Ipak se u cjelokupnom Budisavljevićevu radu, u živom osjećaju za stil i čistiću izraza, opaža trajan trag njegova učitelja. Mladi pjesnik i kasnije priznati pripovjedač s priznanjem bi isticao Kurelčev utjecaj u svome radu.

Lavoslav Vukelić gledao je kao umjetnik na Riječku školu više sa stanovišta Kurelčeva stila nego teoretskih postavaka o jeziku. Najpoznatija njegova pjesma »Kod Solferina«, koja ima vrlo važno mjesto u hrvatskoj lirici, podsjeća svojim izrazom donekle na Kurelčev utjecaj.

Ni na *V. Pacela*, *Franju Račkoga*, *Tadiju Smičiklasi* i *Franju Markovića* nije Riječka škola ostala bez odjeka iako u njihovu radu nema nekih izrazitijih i trajnijih osobina te škole. — Kurelac je uopće sa simpatijama pratio rad svojih učenika, kasnijih priznatijih ali i skromnih i nepoznatih kulturnih radnika, uvodio ih u vještinu pisanja, čime je također ostavio posredan ali pozitivan udio u našem kulturnom životu. Pisma njegovih sljedbenika prave su male umjetnine, pisane s mnogo pažnje za stil, za jezičnu čistoću, za duh hrvatskoga jezika. Svojim radom mnoge je učenike poticao na savjesno i ustrajno djelovanje za vlastiti izraz, za jezično dotjerivanje, pa su se tako neki razvili u književnike, a drugi u dobre poznavaoce hrvatskoga jezika.

Neke osobine Riječke škole nisu mogle ostati nezapažene i neprihvaćene ni u tadašnjim općim književnim i jezičnim nastojanjima. Arhaičnost, neobične riječi i sl. nisu prokrčile put do hrvatskih pisaca toga vremena, ali je Kurelac svojim djelovanjem poticao i upozoravao na trajnu brigu oko jezične čistoće. Riječka je škola upravo i nastala kao reakcija na zagrebačku, na početničke slabosti pisaca koji su vršili pionirsku dužnost, a u prvim počecima nisu još posjedovali dovoljnu jezičnu obrazovanost. U prvoj je fazi taj jezik imao u sebi mnogo njemačkoga utjecaja, pa ga je Kurelac ljutito nazvao »njemačko-hrvatskim«. Bilo je u njemu, po Kurelčevu mišljenju, dosta toga »po tuđoj

²⁴⁷ Hrvatska enciklopedija, sv. IV, str. 377.

^{247a} Usp. V. Antić, *Pisci*, Rijeka, zavičaj, Rijeka, 1965, str. 26—28.

stopi omjerno, po tudjem stasu okrojeno, ... nikada ga na *svoje* gusle ne igamo.«²⁴⁸ Videći što god što nije bilo sasvim po njegovu mišljenju ispravno, Kurelac je odmah u tome predviđao propast jezika.

No iako je pretjeravao kada je toliko napadao na »pisariju zagrebačku«, svojim je ostrim napomenama o jezičnoj čistoći ipak utjecao na tadašnji naš književni jezik, kako to priznaje i Veber kada veli da je Zagrebačka škola katkada uvažavala Kurelčeve pozitivne i prihvatljive opomene. Nesumnjivo je Kurelčeva nepoštudna borba sa »zmajem duha tudjinskoga« ostavila traga ne samo na njegovim učenicima nego i na cjelokupnom razvoju tadašnjega književnoga jezika. Kurelčev istančani osjećaj za jezik — a to je ono najpozitivnije i najtrajnije u Kurelčevu djelu — pozitivno je utjecao na hrvatski jezični izraz (pogl. VIII). Bilo je i u Zagrebačkoj školi dobrih stilista, ali se s njim mogao takmičiti tek manji broj pisaca (Mažuranić, Veber, Šulek).

Djelovanje Riječke škole zasjeklo je duboke brazde i u nacionalnom životu Rijeke, Istre i Hrvatskog primorja, pa su iz njih nikle klice probuđene i čvrste nacionalne svijesti. Svi pisci jednodušno ističu velike Kurelčeve zasluge na podizanju nacionalnog duha u tim krajevima. »Naša sloga«, preštamavajući članak iz »Pučkog prijatelja«, donosi ovakve misli: »Što je Kurelac kao profesor na Rijeci za naš narod dobra činio, najbolje ću izraziti ako rekнем, da se ponajviše njemu imade zahvaliti, što je riečka županija onaj rodoljubivi plamen raspirila, o koji su se do sada sve neprijateljske namjere dušmana hrvatskih uvijek razbijale...«²⁴⁹ U listu izlazi topao nekrolog pun priznanja za Kurelca, nekrolog koji je to značajniji što ga donose istarske novine kao namjerodavnije da o tome kažu svoju riječ. One s priznanjem ističu kako je upravo Kurelac »posadio i odgojio stabalce samosvjesti i narodnosti hrvatske. Otud se je njegov duh razplodio po Istri i po kvarnerskih otocih, koje dvie zemlje je on više puta proputovao sabirući rieči. »Sam list ne bi možda nikada izlazio »da ne budu njegovi poslanici poznali u ono doba toga vriednoga muža, koji je nekojim od njih bio učitelj, a nekojim dobar znanac i prijatelj.«²⁵⁰

Istu misao izriče i Veber priznajući Kurelcu kako »za kratko vrijeme spasonosnoga rada... progovori riečka gimnazija čistim i krepkim narodnim duhom... Primorje, Istra i Kvarnerski otoci, što su u narodno kolo dovedeni, to je Kurelčeva zasluga.«²⁵¹

O velikom nacionalnom radu Kurelčevu i njegove škole u Rijeci daje izraza i istarski književnik Viktor Car Emin u »Danuncijadi« spominjući »starinu Frana« kao nosioca hrvatske ideje u Rijeci u polovini prošloga stoljeća. Časopis »Riječka revija« u prvome broju god. 1952. donosi »Pismo uredništvu« istoga književnika u kojemu evocira narodnoga buditelja tih krajeva — Kurelca,

²⁴⁸ Fluminensia, str. 224.

²⁴⁹ Naša sloga, VI/1875, br. 8. i 9.

²⁵⁰ Naša sloga, V/1874, br. 13, str. 49.

²⁵¹ Viekopis, str. 169. To s priznanjem iznose i Kurelčevi učenici: »Da Vas nebude, ja svakako prebëg: Bud u Vlahe, bud u Švabove. Recimo da sam i ostao Hrvat, to bi Vam ga bio svakako strahić, mekušac; a ovako, šaljite me u pakao za Hrvatstvo, i ja u pakao za nj; i recite: Daj tvoj imetak, tvoje odëlo za nj, i evo me gola; daj život i evo me mrtva. A nisu to borami trice ni jalove rëči. Pruži li se prilika, evo me u četi, u kojoj bi vi vojevali, a gdje vi vojujete, tuj bogovi vojuju; tuj se gradovi ruše i krajine otimlju.« (Dežman Kurelcu, 1862.)

koji je htio »da Rijeku učini središtem jedne evolucije u smjeru preporoda i povratka pod utjecaj domaće narodne ideje^{251a}«. I danas još Istrani i Riječani^{251b} osobito cijene Kurelca.

Na spomenute najutjecajnije osobine Riječke škole — na purizam i stil, što najjače karakterizira i Kurelčevo djelo, treba se posebno osvrnuti.

VII. KURELČEVA PURISTIČKA NASTOJANJA

Govoreći u svom »Jezičnom savjetniku« o »jezičnoj raspojasanosti« svoga vremena, spominje Tomo Maretić više radova napisanih s istom svrhom — svjesne borbe za jezičnu čistoću. Iako navodi više hrvatskih i srpskih purista, uzalud ćemo među njima tražiti i Kurelčevo ime. To je, s jedne strane, donekle razumljivo za oduševljenoga pristašu Vukove škole. Ipak smatram da Maretić nije ispravno postupio mimoilazeći uopće Kurelčev puristički rad. Potrebno je da se na to pitanje opširnije osvrnem.

Interes za purizam usmjeruje Kurelac u doba kada slični pogledi vladaju i u drugim srednjoevropskim zemljama, u Češkoj, Austriji, Mađarskoj, a isto tako i u Hrvatskoj, gdje Bogoslav Šulek god. 1860. pristupa izrađivanju Rječnika znanstvenoga nazivlja (štampan 1874—1875), a taj terminološki rječnik »postaje ujedno jezični savjetnik«. ²⁵² I Šulek se u svome radu, kako je utvrdio prof. Jonke, poveo za primjerom sličnih nastojanja o kojima je bila riječ, a posebno za primjerom Šafarikova rječnika koji je izašao god. 1853. u Pragu. ²⁵³

Kurelac, koji je više godina boravio u Češkoj a poznao i više istaknutih čeških i slovačkih učenjaka, sigurno je znao za ta puristička strujanja. Pogledi su mu na čistoću jezika u biti slični s onim Bogoslava Šuleka: i jedan i drugi žele takav hrvatski jezik u kojemu bi bilo što manje tuđih elemenata, samo kod ljubitelja i zagovornika stare naše književnosti i jezika poprimaju ta nastojanja druge oblike nego kod Šuleka. Kao što Šulek u predgovoru Rječnika znanstvenog nazivlja spominje (na str. 10) da »uz porabu svekolike tuđe terminologije gotovo nestaje ruštine«, tako i Kurelac izriče slične misli, formilirane još oštrije kada treba osuditi nebrigu za čistoću književnoga jezika inače vrlo mu simpatičnih i cijenjenih Rusa.

Put kojim su krenuli jedan i drugi ipak nije isti. Kurelac ne odobrava Šulekovo stvaranje neologizma, nego želi da jezičnim zahvatom u prvome redu iz stare književnosti (vidi pogl. II) osvježi i obogati književni jezik. U takvoj svojoj težnji nalazi poticaj i potporu u čitanju starih pisaca dubrovačko-dalmatinske književnosti. Primjećuje kako osobito Dubrovnik upotrebljava za niz pojmova i predmeta narodnu riječ i da ima manje natruha tuđica nego u

^{251a} Citat iz Breyera, *Tragom života i rada Frana Kurelca*, Zagreb, 1939, str. 60.

^{251b} Usp. Vinko Antić, *Pisci*, Rijeka, zavičaj, Rijeka, 1965.

²⁵² Lj. Jonke, B. Šulek kao puristički savjetnik, str. 9.

²⁵³ Německo — český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a réálné školy. Vidi i: Jonke, Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji, *Zbornik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 1954, knj. II, str. 70.

jeziku drugih dalmatinskih književnika. Osobito je cijenio dubrovačke i zadarske pisce povodeći se za njihovim arhaičkim jezikom te od njih dobivao poticaje u svojim purističkim zahvatima.

Ni Kurelac, kao uostalom ni spomenuti stari dubrovački književnici, ne prilazi purističkim problemima samo s lingvističkoga gledišta. I njemu je nacionalna slavenska svijest važan razlog što tako odrešito i žustro brani jezik od natruha tuđinštine, »mulja« što se slaže »na obale našega jezika.« On je pripadnik malog, politički i kulturno ugroženog naroda, a takvi narodi ljubomorno čuvaju svoj jezik kao izraz vlastite individualnosti. Izraziti su puristi i Hrvati i Česi i Slovenci, koji zbog ugroženog položaja žele da se brigom oko čistoće svojega jezika očuvaju od penetracije njemačkoga u austrijskoj monarhiji. Rusi, kojima je Kurelac zamjeravo nebrigu za jezičnu čistoću, pa ni Srbi, nisu toliki čistunci ne osjećajući ugroženosti svoje nacionalnosti i kulture, jer su bili smješteni u boljim geopolitičkim prilikama.

Zato, »ako je ikojemu narodu čuvati svoj jezik, da ne utrne prvo i ranije nego je proživio i čtogod dokazao,« — veli Kurelac — »to je našem: er niti su nas gore obastrle i zaklonile, kako Španjolce, niti nas more opasalo i oplavilo, kako Ingleze, nu su vrata i okna naše kuće širom otvorena, ni dogradjene ni pokrivene, te ju vetrovi tuđinstva propuhuju i prodimlju, te najboljega čtogod odkidaju, najgorega čtogod unose i umeću.«²⁵⁴ Nema toliko straha od mađarskoga, rumunjskoga ili albanskog jezika jer su upravo ti jezici »s našega nekad bogatstva otežali i stekli,« a ne treba da se bojimo ni od mladogrčkoga jezika. Ali opasnost je od Talijana, Nijemaca i Turaka.

O »Němcu ne treba ni govoriti, vse nam je gradove, čto se razstrli... do Grobničkoga polja svojimi valoví zaplovio i opljuskao, žene... u roblje... zavezô, jezik nam i knjigu do mozga posušio, srdce nam i ljubav ohladio, junačtvo nam izpio i ozlovoljio te Hrvatski narod, polěpši někad, bolji i pametniji, povrgao u mučenike, kruhoborce, uhodljike, nebrige ter izdajice.«²⁵⁵ Od Kurelca dalje osjećat će se najveća oštrica prema tuđicama iz njemačkoga jezika, što je i razumljivo ako uzmemo u obzir političku ovisnost Hrvatske prema austrijskoj monarhiji.

Sramota je i to, smatra Kurelac, što u našem jeziku ima još uvijek mnogo tragova turskoga jezika koji je našem narodu »više naudio, nego vse knjižare učenoga i vse škole tuđinke Hrvatskoga světa«²⁵⁶ Jezik naime naš po Bosni »vsaki dan vse to veće upada i lice gubi, vse to veće Turškimi rěčimi naděveniji, nagrđjeniji« (str. 94).

Od talijanskog jezika veći nam je strah »za strane primorske nego li od Němac za strane Podunavlja i Posavlja.« To je zato što je talijanski jezik melodiozniji i ljepši od njemačkoga, jer »pogačice jezika Vlaškgoga sladke su, čim je němačka zobenica oštra i opora. Vlaškim se jezikom igra, němačkim se, ne bud kome žao, kola natežu.« Ipak nije talijanski jezik tako proširen po našim krajevima samo zato što bi bio zvonak i lijep nego je za njegovo raspro-

²⁵⁴ Vlaške rěči u jeziku našem, Rad, knj. XX, str. 93.

²⁵⁵ Mulj govora, Rad, knj. XXIV, str. 93.

²⁵⁶ Rad, knj. XX, str. 94.

stiranje mnogo učinilo mletačko gospodstvo koje je »umělo mamit i vuhlit, vladat, gospodovat, brodit i trgovat, platit i nagradit.«²⁵⁷

Spomenuta dakle želja da sačuva individualnost u jeziku, kada je hrvatski narod voljom sudbine u drugoj državnoj zajednici, potiče Kurelca da u duhu vremena, a potaknut stavom i naših starijih pisaca, tako odrešito i dosljedno stoji na pozicijama jezične čistoće! Zato ga intenzivno zaokupljaju puristička pitanja za koja zagrijava i druge.

2

Prije nego što prijedem na raspravljanje o Kurelčevim štampanim purističkim radnjama, pokazat ću kako se Kurelac spremao za taj posao. Zato ću iznijeti dio njegovih bilježaka (iz Arhiva JA) što mogu biti zanimljive s toga ledišta. Pokazat ću također njegov terminološki rad u prijevodu Tacitova »Agrikole«, sudjelovanje u »Rječniku lěčničkog nazivlja« dra Ivana Dežmana, kao i poticaje što ih je davao drugima na purističkom polju.

U Arhivu Jugoslavenske akademije u Kurelčevoj rukopisnoj ostavštini nalazi se više bilježaka i skica koje govore o tome kako se Kurelac mnogo spremao i razmišljao, sakupljao riječi kojima bi zamijenio barbarizme. Tako se u bilježnici²⁵⁸ na str. 9. nalazi pod naslovom »Schlechte Barbarismen« popis riječi što ih smatra lošima. Kako među njima ima dosta takvih koje mi i danas upotrebljavamo, bit će od interesa da ih spomenm (po redu, kako je u Kurelca): obzir, poziv, zbirka, dogodovština, ćudorednost, okolnost, načelo, živalj, věrozakon, tvornica, čitaonica, gostionica, zavod (Institution), ustav (Constitution), zastupnik, pukovnik, pučanstvo, dvorana, udioničtvovati, predstavlanje, igrokaz, kazalište, kišobran, redarstvo, blatovuk, gostoljublje, srebroljublje, častoljublje ili željenost, izmišljotina, ravnopravnost, zvanično, karni zakonik, poljodělac, skotovodstvo, pravosuđije, věroizpovědanije, naslědnik, primiritelni sud.

Kako se vidi, Kurelac je nepovjerljiv prema svakoj novoj riječi koju je valjalo skovati, iako je pomanjkanje baš takvih pojmova nametalo potrebu da se riječi za njih stvore. U istoj je bilježnici zabilježio »Strane rěči, koje su ušle u naš« te ih većinu osuđuje: žajfa, rajža, mela, pamuk, tinta, papir, špancir, tanac, ura, bal, župa, cušpajz, kvartir, špajza, oficir, portape, kehar, pohar, flaša, kloštar, melšpajz, cajg, banda, regementa, divizia, bataliun, kumpania, cug, rekrut, šicar, kaprol, felbaba, lajtman, obrstar, general, halbot, patrola, šilbok, federmeser, šajba, štuca, žulencia, lajbac, čaka, tambur, cimerman, kuglof, ... punt, frajt, komendant, ablez, holt, berdo, možar, cent... urdinac, ... drotar, zemla... šikucija, šikutor, sajtlík, ... dezertirac, reštanac, trosklar, klaftar, filer, ... birtija, bircauz, rut, fikator, šancstrajh, ruf, štacija, pošta, ... princ, major, špica, futrol, ... šterka, frlab, šocika, klavir, ... sala, švogor, profesor, cenzor, advokat, profunt, mondur, puška, mušket, cigla, štunfe.^{258a}

²⁵⁷ Rad, knj. XX, str. 94.

²⁵⁸ Arhiv Ja XV 8/F-7, str. 9.

^{258a} Usp. Edmund Schneeweis, Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturegeschichtlicher Sicht, Berlin, 1960. Pojedine riječi što ih Kurelac navodi ne nalaze se u spomenutoj knjizi.

Kako su se mnogo upotrebljavala strana, osobito njemačka imena za nazive ženskih zvanja, Kurelac se domišlja i sam stvara druga ili ih uzima iz naroda:²⁵⁹ *opletilja*-Haarferchterin, *pletilja*-Strickerin, *vezilja*-Strickerin, *šivalja*- Näherin, *varilja*- Köchin, *pomivalja*-Küchenmagd, *dvorilja*-Kellnerin, *rudilja*-Haarmacherin, *rubilja*-Säumerin, *kupalja*-Badmädchen, *migulja-smihulja*-Kockette, *zakurilja*-Ofenheizerin, *probudilja*-Aufwacherin, *ugodilja*-Kurtisane, *dovodilja*-Kupplerin, *učilja*-Hofmeisterin, *šetulja*-Spaziergängerin, *kupaljka*- Badmagd, *namigaljka*-Kockette, *pestinja*-Kindfrau, *družkinja*-Gesellschaftsfräulein i dr.

O sličnim zanimanjima govori u dijelu bilježnice pod naslovom »Ženska zanimanja ili svojstva«²⁶⁰: *krparica*-Flickerin, *muzarica*-Kuhmagd, *zibarica*-Kindsmagd, *mlčarica*-Milchweib, *novotnica*- die marchande de mode, *tiglarica*- die Büglerin.

Posebno ga je zanimalo pitanje složenih riječi u našem jeziku. Iako u načelu nije odobravao takve riječi, zabilježio ih je u posebnoj bilježnici i vjerovatno ih smatrao dobrima (Zusammengesetzte Wörter):

a. *substantiva*: blagoslov, rukopis, krvopija, gorostas, krvolok, govnovalj, vrtiprah, kolomija, samouk, čankoliz, vrtograd, skoroteča, samokres, zlatoust, pravopis, trnokop, samolovac, samologaj, samoljub, samosilnik, samostan, samotek, samotok;

b. *adjectiva*: bosonog, samodrug, krezub, golotrb, svilorun, svojeglav, vitorog, šestoper, krivoust, lahkonog, samohran, samoživ;

c. *adverbia*: samohoć (Držić), samopet (ja i još čitiri), samotri, samošest, samovoljice.

d. *verba*: samovoljiti.

Nije potrebno dalje nabrajati sve što je karakteristično za Kurelca kao purista koji mnogo o tim problemima razmišlja, sabire riječi, prevodi ih kako bi mogao što radikalnije očistiti jezik od stranih jezičnih natruha.²⁶¹

U svojoj purističkoj ekskuzivnosti Kurelac mnoge strane riječi prevodi, pa i one klasičnoga podrijetla zamjenjuje domaćima. Zanimljivo je pogledati s toga gledišta njegov prijevod Tacitova djela »De vita et moribus Julii Agricolae«, koji je ostao u rukopisu, a god. 1916. izdao ga je Branko Vodnik u knjizi Runje i pahuljice. Pregledavajući opsežnu Kurelčevu rukopisnu ostavštinu, naišao sam na spis koji nosi naslov »Terminologija za Agrikolu«.²⁶²

²⁵⁹ Arhiv JA XV 8/F-7

²⁶⁰ Arhiv JA XV 8/F-6

²⁶¹ Posebno su ga zanimali nazivi za pojedine zanate, koji su odreda bili stari. O tome govori u »Runjama i pahuljicama«: »Naši zanati, kad im pomisliš govor, naša su sramota. Spatný (da je blagosloven ako je živ!) taj je dokazao, da u Čehov i rukotvor Češki progovara, nu mi toga ne dokazasmo; te progovori li u nas i zanat po Hrvatski, to bude onako à la hongroise t. j. daj kladivo.« A u bilješki veli: »Kako sam žudan bud i malo čto začut iz jezika zanatov, to sam lakomo prihvatio knjigu popa Zagrebca Škvorca »Hasnovito z sladkem, to je to: lepi kratki navuki za vsakojački stališ« u kojoj, istina, spomena jest ... o kděkojem zanatu, nu da je pone ono malo, čto je rekao po našu rekao!«

²⁶² Arhiv JA XV 8/C-43

Tu je popisao sve riječi što mu dolaze u tekstu a tiču se terminologije, te je za svaku takvu riječ označio hrvatsku zamjenu:

božnica- templum, *caf*- servus magistratus, *četa*- curia, *dobrinja*- virtus, *država*- res publica, *gospodar*- princeps, *grad-urbs*, *grb*- umbo, *horugva*- vexillum, *jato*- turma, *kob*- auspicia, *kolènik*- tribunus, *kolènik godišnji*- tribunus annuus, *kolènik sebarski* - t. plebis, *kolèno*- tribus, *kolèsnik*- auriga, *kosirača*- covinus, *krèpost*- virtus (militaris), *krilo*- ala, *mostar*- pontifex, *mudrinja*- philosophia, *načelnik*- praetor, *nadostojnik*- praefectus, *nakazati-punire*, *namèstnik*- proconsul, *obrovac*- castellum, *ograde*- munimenta, *po-hod*- expeditio, *pomoćnici*- auxilia, *poreznik*- questor, *posal*- legatus, *posal vèjmički*- legatus consularis, *posal načelnički*- legatus praetorianus, *prilog-donum* (templi), *proliv*- fretum, *proskrbnik*- curator, *proslava*- triumphus, *puk*- legio, *sajam*, *sajmište*- forum, *satnik*- centurio, *savèt*- senatus, *selitva*- colonia, *skupište*- locus comitiorum, *starèšina*- senator, *starèšinac*- patricius, *stobor*, *stoborje* castra, *stražara*- praesidium, *suparnik*- adversarius, *šaka*- manipulus, *štititelj*- patronus, *štitiènik*- cliens, *trojaci*- triumviri, *uprtnica*- carcina, *veliko more*- oceanus, *vètjstvo*- eloquentia, *vètjnik*- consul, *Vlah-Gallus*, *Vlaški-Gallicus*, *voj*- acies, *vojvoda*- dux, *vrag*- hostis, *zastava*- cohors, *zlobinja*- vitium, *župa*- civitas.

Kurelac prevodi, kako vidimo, i takve riječi što obično kod svih naroda ostaju neizmijenjene. Osim toga, uzimanjem riječi u starijem ili neobičnijem značenju dovodio je svoje čitaoce u neizvjesnost o značenju pojedinih pojmova.

Pomaže dru Ivanu Dežmanu pri sastavljanju »Rječnika lèčničkog nazivlja«, koji je štampan god. 1868. Dežmanu je dao na upotrebu svoj rukopisni rječnik, »svoje prebogato i dragocèno gradivo... što ga on od toliko godina sku-plja« (Dežman), čime se autor rječnika i okoristio (v. pogl. VI, 3). Ali dosta mu je Kurelac pomogao i pri stvaranju naziva, koje je Dežman posebno i označio Kurelčevim imenom. Tako je dakle Kurelčev udio u spomenutom Rječniku lèčničkog nazivlja dvostruk.

Da bih odredio udio Kurelčev u njemu te da bi se vidjelo kako je postupao pri tom terminološkom radu, pregledao sam Dežmanov rječnik.²⁶³ Evo Kurelčevih naziva:

Abducens, adj. (nervus) — *odvodnik* (živac). Kur., odvlačnik, Šul.
Abductor, sc. musculus — *odvodnica* (mišica). Kur., odvlačica, Šul.
Aderhaut, f. Chorioidea (sc. tunica) — *žilna mezdrica*. Kur., mehka opna, Šul.
Agalactia, f. der Milchmangel — *presahal* Kur., bezmlečnica, Šul.
Alteration, f. — *zazeba*, *zazebal*. Kur., studenilo. Kur., trapavica, Šul.
Anchylosis, f. — *uglob*. Kur., sraslost sgloba. Šul.

²⁶³ I. Dežman u prijevodu latinske medicinske terminologije stavlja na prvo mjesto ili Šulekov naziv ili svoj prijedlog ili naziv koga drugoga (npr. dra Augustinovića, dra Švarca ili Kurelca i sl.), već prema prikladnosti riječi. Ja uglavnom citiram Kurelčev prijedlog za pojedini terminološki naziv da bi se vidjelo kako Kurelac radi pri tome poslu. Ipak dodajem radi uspoređivanja i koji drugi naziv.

Aufschwellen, v. a. (von Todten) — *napeti se*. Kur., nakipiti. Senj, naduti se...
 Ausfluss, m. — *protekal*. Kur., tok, iztok. Šul.
 Azygos, sc. vena — *nesprega*. Kur.
 Backenbart — *zaobrazci*. Kur. zalizci. Vuk., naušnice. Slad., zabrnjak. Pavl.
 Backenmuskel, m. buccinator sc. musculus — (buccinum trublja) — *trubača*. — Kur.
 Balanitis — *zažeg na glaviču, rožac na glaviču*. Kur., zapalenie glaviča. Šul.
 Bauchdecke — *potrbušnica, potrbušina*. Šul., *lapatak*. Kur.
 Beugemuskel, m. flexor — *pregibnica*. D., *savijača*. Aug., *pregibnik, pregi-
njač*. Šul., *ugibača*. Kur.
 Blutbrecher -m. haemoptoicus — *krvoljub*. Kur.
 Blutkugelchen, n. — *krvna boblica*. Trb., *svražica krvi*. Kur. *ikrica*. Šul.
 Blutumlauf — *obtok krvi*. Kur.
 Brustbeschwerde — *prsobolja*. Kur. *prsna boljetica*. Šul.
 Caries — *truhlina* (kostna), *gnjile kosti*. Kur., *pokostica*. Šul.
 Castrat, m. — *ukopljenik*, Kur.
 Castratio — *kopiiba*. Kur. *jalovljenje*. Šv.
 Catheter — *procurak*. Kur. *pipak*. Šul.
 Chronisch, adj. *otvrdla* (bolest)
 Coitus — *sulog*. Kur.
 Commissura — *doděvak*. Kur., *sklap*. Šv.
 Condyloma, n. — *svorak* D., *smokva*. Kur., *zalac bludnički*. Šul.
 Contagium — *kužilo, skvrn*. Kur., *nahod, ujimlja, prilěpčanje*, Šul.
 Corpus ciliare — *ozrak*. Kur.
 Decubitus — *proležanje*. Kur.
 Delirium — *ilapnja, bunilo, zabuna*. Kur.
 Diagnose — *razpoznat* Kur., *boljznanstvo*.
 Diastole, f. — *odmak*. Kur., *razmak*.
 Diploe, f. — *glivanj*. Kur., *sredovrsta*. Aug.
 Dornfortsatz, processus spinosus — *ostriž*. Kur.
 Dyspepsia — *neprobav*. Kur.
 Dyspnoea — *pěhavost, zasrpljenost*. Kur.
 Einathmen — *sopuh*. Kur., *udisanje*.
 Eiterjauche — *jušika*. Kur., *crn gnoj*.
 Entzündung — *zaželj, zažganje, užganje*. Kur.
 Erkältung — *nastud*. Kur., *nazeba*.
 Falte — *plica* — *gib, vrazgotina*. Kur.
 Fläche planum — *plastica*. Kur.
 Foetus — *začetak*. Kur., *ponesak*, Šul.
 Geburtsteile, genitalia — *plodila* (ako su mužka), *rodila* (ako su ženska), *sramote mužke i ženske*. Kur.
 Gefäss — *krvna cěv, krvni okrutak*. Kur., *žila*.
 Geisteszustand — *duhovno stanje*. Kur.
 Geruchsnerve — *savuhnik* (živac). Kur., *živac od vonja*.
 Haarboden, m. — *vlasnik*. Kur., *vlasište*. Šul.

Harnröhre, urethra — vodopust. Kniž., *scalo*. Kur., močnica, pišnica. Šul., sramni žleb.

Harnzwang, m. Dysuria — *sitnocur*. Kur.

Hautlappen — *kus kože*. Kur.

Hysteria — maternička bol. Kur., matra, matrčina. Prim. maternica.

Impotentia — *nesnaga, nemoć, slaboća*. Zašto ga neće devojka? Nevalja. Slavon. (iz Kurelčeva rukopisnog rječnika).

Cachexia — *nedug*. Kur.

Keilbein, os cuneiforme (cuneus klin) — *zagvozdica*, Kur. krilatica, osnova, klinasta kost. Šul.

Krankenhaus — *bolovište*. Kur., bolnica, špitalj.

Morbus Brigh(i)ti — *bělocur*. Kur.

Nebenniere, f. glandula suprarenalis — *ledvice*. Kur., ribice.

Ohrenfluss, otorrhea — *uhotok*. Kur.

Ohrengegend, regio auricularis — *ušce*. Kur., obušje.

Ohrmuschel, auricula (dim. od auris) — *uhalj*. Kur., uška.

Organismus — *slog*. Kur., ustrojstvo.

Pericardium — *osrdačje*. Kur., prisrdje, prepoka, kesica, srčanica, carevo meso, Dalm.

Schienbein, tibia — golenica, golen. Vuk., *čevanica, čev, nožna čev, cipelj, čevka*. Kur.

Schusswaffe — *puška* (razlikuje se onda na dugu, malu, samokres). Kur.

Schwellkörper, corpus cavernosum — *nabrekal*. Kur., nabrektina.

Sitzbein, os ischii — *sědiljak*, Kur., sědeća kost. Šul., sědica. Šv.

Smegma, n. — *sapunjak*. Kur. (die weisse Masse, welche sich oft unter der Vorhaut sammelt).

Systole, f. (cordis) — *primak*, Kur., stezanje, pokrata, kupljenje.

Tinctura — *kapljicač*. Kur., mok.

U svim tim prijedlozima što ih je dao Kurelac dolaze do izražaja osobine njegova rada — tendencija k starijem tipu riječi.

Brižljivi čuvar jezične čistoće daje i drugima poticaje da rade na purističkim pitanjima, na izrađivanju terminologije. Učenika Budisavljevića, koji se pripremljao za oficirsko zvanje, poziva da prevede »Pravilnik službi vojniskovoj« (kako ju je nazvao Budisavljević). I na tome području želio bi vatreni purist što god učiniti. Njemu upravo »zazubice... rastu otrti ljagu s našega vojničkoga jezika, uvesti malko čto knjige i narodnosti u našu otudjenu krajinu, pomoći siromašnim krajišnikom, dostojnu po jadu i po duši svojoj, a smješnu i neumětnu po takovih trica, na tudjem jeziku osnovanih...« Kada već ne može sam na sve stići, brižljivo upućuje svoga učenika da prevede njemačku terminologiju, da pronađe takve nazive koji bi bili hrvatski i po duhu:»... ali toga li se pravila poprimiš, da zrno prihvatiš i na svoju smelješ, a ne da němčariju odlěpljuješ i na naš jezik prilěpljuješ, onda nije pretežko.«

Sasvim je razumljivo da je s interesom što ga je pokazivao za puristička pitanja i sam napisao više radnja iz tog područja.

Posebno su s purističkog gledišta karakteristične rasprave: »Placere«, »O glagolu objicere kako nam ga u našem jeziku izreći«, a osobito još dvije: »Vlaške reči u jeziku našem« i »Mulj govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika ili: o barbarismih«²⁶⁴.

U prvoj govori o krivoj upotrebi glagola *dopasti se* i konstatira kako je latinsko *placere, gefallen* u izrazu *dopasti se* »nëmčarija« koju upotrebljava više starih pisaca (Muliš, Gašparoti, Jambrešić, Belostenec, Pergošić), a ni V. Vodnik nije bez nje. Ta se riječ u značenju *gefallen* ne nalazi, po Kurelčevu mišljenju, ni u jednoga pisca iz Bosne ili Dalmacije ili bilo kojega kraja »koja od Nëmca ostala čista«.²⁶⁵ Ni Vuk sam je ne upotrebljava u svojim spisima, tek ju je zabilježio u svome Rječniku.²⁶⁶ Glagol *dopasti* (bez refleksivne zamjenice) Kurelac odobrava »ako glagolu onaj znamen uzhraniš, koji ga ide, te ga nikad za ono ne uzmeš, čim on nije t. j. za placere ili ti gefallen.«²⁶⁷ Pošto je opširno pokazao što zapravo znači glagol *dopasti se* u naših starih pisaca, Kurelac prelazi na drugi zadatak: da pokaže kako se dobro mogu izreći misli koje Latinac izražava sa: *placere, convenire, sapere*, a Nijemac sa: *gefallen, behagen, schmecken*, da se tako izbjegne upotreba nenarodnoga izričaja.

Mjesto proskribiranoga glagola predlaže izreke koje bi pogodno zamijenile taj germanizam, npr.: *drag* (dok sam bila divojkom, vsako malo *drago mi je bilo* va Riku pojt), *ugodan* (I tako *bě ugodno* g. knezu... Istarski razvod), *mil* (Takvi mi razgovori *nisu mili*), zatim *sladak, slastan, ljub*, i sl.²⁶⁸

Akademijim Rječnik ima uz riječ *dopadati se* u značenju *placere* oznaku da je to barbarizam, makar navodi više pisaca koji ga upotrebljavaju (Knezović, Obradović, Leaković, čak i Vuk, iako to Kurelac poriče).²⁶⁹

Glagol *dopadati se* u značenju *placere* osuđuju i drugi naši puristi. Rožić na str. 8. svojih »Barbarizama«²⁷⁰ veli: »Dopadati se (*gefallen*) je germanizam; mjesto: »to mi se dopada — kaže se dobro hrvatski: to mi se mili (svida)«,

²⁶⁴ Rad, knj. III, str. 183—206, knj. XXIII, str. 204—211; knj. XX, str. 93—137. i knj. XXIV, str. 1—48.

²⁶⁵ Rad, knj. III, str. 185.

²⁶⁶ ARj. ipak navodi jednu Karadžićevu rečenicu s tim glagolom (dio II, str. 643): »Da se on mora više truditi prostoti da se dopadne, da ga onda rado čita i hvali.« (Vuk, pism. 61) Na tom mjestu ARj. se poziva na Kurelčevu raspravu »Placere«.

²⁶⁷ Glagol *dopasti se*, ako stoji sam bez kojega padeža uza nj, ima ova značenja: 1. advenire, pervenire (U to doba i Bogdan dopade), 2. irruere, irrumpere, erumpere, prorumpere, consurgere (Iza grma dopadoše hajduci), 3. advolare, praesto adesse (Damnjan pade, a ljubna dopade), 4. incidere, impingere (Dopadosmo k studentu, ako dopadnete kamo u hlad), 5. convenire (Jer zna, slika kud dopada), 6. obvenire, superesse (Za gosta Antuna da dopade dio) itd.

²⁶⁸ Rad, knj. III, str. 188. i d.

²⁶⁹ »*placere*, ugoditi, omiljeti, s dat. po nëmackom *gefallen*... pravi je barbarizam kojega se treba čuvati (vidi i F. Kurelac, *Placere*, Rad 3, 179—202)

²⁷⁰ Barbarizmi u hrvatskom jeziku, sabrao i obradio prof. Vatroslav Rožić, II. izd., Zagreb, 1908.

dok Maretić u Jezičnom savjetniku ne osuđuje taj glagol: »i ako je po njem. gefallen, ali već odavno i narod govori (pored pravoga svoga glagola militi se); uzalud je dakle izgoniti te glagole iz jezika«. ²⁷¹

Ima barbarizama koji kao i »metulji, kratka života, danas jesu, a sutra nisu. Nu ih ima i žilavije čudi, koji okorni bĕsovi, jezik napastuju, tvrdo u njem zasĕdu, vĕkovi se šire i gospoduju te se iz njega ne daju«. ²⁷² Tako započinje Kurelac raspravu »O glagolu objicere« osuđujući izraz *predbaciti* u značenju latinskoga glagola *objicere*. Ne priznaje toga glagola iako su »mnogi već i stari na tom ledu popuzavali«. ²⁷³ Mjesto glagola *predbaciti* predlaže cijelu kitu drugih riječi i izraza nižući ih na šest i po strana, npr.: *bacati na oči, pred oči; bosti, komu pribadati; dati pod oči, pred oči, u obraz* (Čtogod Satyr nam prid oči daje, Slavonije nove prilika je); *govoriti za kim, u nos, u oči, u brk; koriti, karati, izkarati; metati u obraz, u oči* (on mi samo u obraz meće); *nabijati komu uši; obličiti koga; podstrniti komu; pĕvati komu; reći; staviti komu naprvo* (stave mi naprvo, da niki sada kralju služe...); *taknuti podtaknuti komu čto; turati pod nas; vrći u oči* (Petar apostol vrĕe i to u oči); *zabaviti komu* (... da joj se ne zabavi, čto se svoga tudji) itd.

Rožić ga smatra germanizmom te predlaže mjesto njega glagole: »koriti, prekorigiti, prigovoriti, npr. on mu *predbacuje* moje pogriješke, — treba reći: on me *kori* (prigovara) radi mojih pogriješaka,« ²⁷⁴ dok Maretić u Jezičnom savjetniku ističe da je mjesto rečenice »nemojte mi to *predbacivati*« bolje reći: »nemojte me tim prekorigiti (prekoravati)«. ²⁷⁵

Obje su spomenute Kurelčeve rasprave ²⁷⁶ bile u svoje vrijeme aktualne i dobro primljene. Danas, kada riječi svojom upotrebom popraimju često koju posebnu nijansu, ne bismo gonili riječ *predbaciti* iz književnoga jezika. U Kurelčevo doba bila je donekle opravdana borba protiv glagola *predbaciti* jer je onda tek ulazila u govorni i književni jezik u većoj mjeri. Danas, kada je prihvaćena, a znači nešto drugo nego *koriti, prekoravati*, kako su smatrali Kurelac, Rožić i Maretić, nije potrebno da osiromašujemo svoj književni jezik. Napuštanjem toga »barbarizma« u onom posebnom značenju što ga je ta riječ danas poprimila lišili bismo se nijanse kojom samo povećavamo izražajne mogućnosti u jeziku.

U većoj purističkoj raspravi »Vlaške reči u jeziku našem«, štampanoj u Radu JA. XX, Kurelac se latio ozbiljna zadatka da promotri koje se talijanske (vlaške) riječi upotrebljavaju u našoj književnosti, posebno onoj dalmatinsko-dubrovačkoj. Nabrojio je 300 talijanskih riječi (odnosno rečenica) koje je našao u djelima Marulićevim, Menčetićevim, Krnarutićevim, Frankopanovim, Jurjevićevim, Držićevim, Barakovićevim, Došenovim, Reljkovićevim, Vetrarnovićevim, Hektorovićevim, Ivaniševićevim, Primojevićevim i dr.). Pred sobom nije imao u takvu poslu prethodnika, jer je Miklošić raspravu o tur-

²⁷¹ Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom. Napisao dr. T. Maretić, Zagreb, 1924, str. 17.

²⁷² Rad, knj. XXIII, str. 204.

²⁷³ O. c., str. 204.

²⁷⁴ N. Rožić, Barbarizmi, str. 47.

²⁷⁵ T. Maretić, Jezični savjetnik, str. 103.

²⁷⁶ Rasprave »Placere« i »O glagolu objicere kako nam ga u našem jeziku izreći«.

skim riječima u jugoistočnim i istočnoevropskim jezicima izdao tek 1884.²⁷⁷ Iste godine izlazi rasprava Đure Popovića »Turske i druge istočanske reči u našem jeziku«²⁷⁸, dok je Maretić svoje »Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku«, štampane u Radu sv. 108, izdao tek 1892.

Kurelac se u svojoj raspravi trudio oko toga da nađe za sve talijanizme adekvatne zamjene s domaćim riječima. Tako on prevodi:

ambis, *ambisati se* — ponor, jaz, propasti: *bajla* — dojkinja; *balota* — puščano zrno; *balsam* — vonjava mast; *bandiera* — zastava, horugva, stěg; *barilo* — bremenica; *bisage* — dvanjci, dvanjke; *bilijar* — takalica; *bistěrna* (gusterna) — susěk, vodohran, vodenik; *bokal* — čaša, vrčina; *bokin* — naustak; *bokun* — zalogaj; *burćela* — plavčica; *capa* — motika, kopača; *capun* — objetelica, mašklin; *čaval* — klin; *čupati* — skubsti; *dacija* — porez, i mnoge druge.

Nije uvijek mogao pogoditi najbolju riječ kao zamjenu za talijansku jer takvih riječi nismo za sve pojmove ni imali. Ali Kurelac često pretjeruje u svojim purističkim nastojanjima te traži da se i mjesto veznika *dakle* uzimaju drugi izrazi, a isto tako i za veznik *makar*, predlažući mjesto njega izričaje: *bud se ti i*, *budi kako bilo*, *ako mi i*, jer da su riječi *dakle* i *makar* talijanizmi (*dunque*, *magari*).

Dakako, s takvim načinom nije mogao prodrijeti s mnogim predloženim zamjenama, npr. s riječima: *zaklopac* (*spremk*) za riječ kutija, *zasoljak* za salatu, *žutunja* za naranču, *běllica* za kredu, *ovratnica* za kolajnu, *valjak*, *surlica* za makarun, *rebrenica* za žaluziju, iako i među takvim riječima ima zanimljivih zamjena za strane već udomaćene riječi.

Ali je za podosta stranih riječi upotrijebio i dobrih domaćih koje su i danas (bar poneke) prihvaćene u književnom jeziku, govore se u nekim našim krajevima ili su barem dobro prevedene. Tako mjesto strane riječi *bokin* predlaže riječ *naustak*, mjesto *capun* — *trnokop*, mjesto *čaval* — *klin*, flaša — *ploska* (iako je danas to posebna vrsta plosnate boce), mjesto *gajba* — *krletka*, kapara — *uvěrra*, kaulin — *broskvica* (danas češće cvjetača), kastrola — *tiganj na ručice*, komora — *izba*, komostre — *verige*, krizma — *pomazak*, kupus — *zelje*, krcati — *tovariti*, lokot — *katanac*, lovor — *javorika*, moštarda — *gorušica*, molo, muo — *morski ključ* (danas češće gat), octina, ocat — *kvasina*, štampati — *utisnuti*, *utlačiti*, tanjur — *plitica*, tentati — *napastovati*, tornjati se — *micati se*, *ići kome ispred očiju*, toranj — *zvonik* i dr.²⁷⁹

Svojom je radnjom, u kojoj je sabrao oko 300 tuđica i talijanskih posuđenica, učinio Kurelac prvi pokušaj da prikaže koliki je talijanski leksički udio u hrvatsko-srpskom jeziku. Riječi ne razvrstava kronološkim redom, a ne

²⁷⁷ F. Miklosich, Die türkische Elemente in den südost — und osteuropäischen Sprachen, 1884—1890, Denkschriften, sv. 34—38.

²⁷⁸ Glasnik srpskog učenog društva, knj. 59.

²⁷⁹ Pri kraju svoje rasprave dodaje i popis nekih riba i njihovu hrvatsku zamjenu: barbun (trilja) — bradovatica, brkavica, brkaš; bakalar — treska, drvenjak (u Banovini); brancin — lubanj; čefal — skočac; dental — zubatac; dupin — pliskavica; liganj — crnelj; mujal — morski som; rombo — obliš; sfolja — skobalj; tunina — trup (trupać); lovrata — podlatica (komarča).

određuje ih ni prostorno. Mogla bi biti posebna zadaća romanista da odredi je li Kurelac u svoju radnju uvrstio samo talijanizme, ili bi se u njoj vjerojatno mogla naći i po koja riječ iz drugog kojeg romanskog jezika (npr. iz rumunjskoga). U svoj je popis stavio autor i one izraze koji su prije bili u upotrebi. Tu su i riječi što se javljaju u ovog ili onog autora a nisu uspjele definitivno prodrijeti u pučki jezik i u književne tekstove. Također se iznose riječi koje su nadoknađene boljima i novijima, ali i one što ih nikakva sila neće moći iščupati iz jezika. To uostalom priznaje i sam Kurelac.²⁸⁰

U Kurelčevu se radu nalaze dakle zajedno sabrane stare i žive riječi, pokrajinski izričaji, a tu su i talijanizmi što su ih upotrebljavali hrvatski pisci koji su živjeli prije nekoliko stoljeća. Zato dr Jernej o toj Kurelčevoj radnji veli: »In questo modo il lavoro di Kurelac deve considerarsi metodicamente superato.« Ipak priznaje njezinu važnost, jer »esso conserva un valore storico, come documento di un particolare momento di sviluppo della cultura linguistica croata.« Kada bismo iz toga Kurelčeva rada napravili izbor talijanizama koji su ostali u upotrebi u jeziku, njihov bi se broj smanjio možda na kojih tridesetak riječi (banka, bosiljak, čempres i dr.).²⁸¹

I Kurelac je sam bio svjestan da je njegov rad bio samo početak daljnjem sistematskijem i temeljitijem proučavanju toga problema.²⁸²

U svojoj najvećoj purističkoj raspravi »Mulj govora nespretna i nepodobna« Kurelac je obradio ove riječi kojima, po njegovu mišljenju, nema mjesta u našem književnom jeziku:

1. *brzjav, brzjaviti*, 2. *crnina*, 3. *čin*, 4. *dělokrug*, 5. *desiti se*, 6. *doskočiti*, 7. *drmati*, 8. *faliti, falinga*, 9. *haps*, 10. *izgledati*, 11. *nadoći*, 12. *naobraziti*, 13. *natražnjak*, 14. *nemoći od manje*, 15. *obćilo, obćilarstvo*, 16. *odnositi se*, 17. *odputovati*, 18. *parobrod*, 19. *pištrole i vangelia*, 20. *poljodělac, poljodělski, poljodělstvo*, 21. *posada*, 22. *posěd*, 23. *pověstnica*, 24. *predmņeva*, 25. *predstaviti*, 26. *prětěrati, prětěrivati*, 27. *priobćiti*, 28. *prisutan, odsutan*, 29. *prostorija*, 30. *prosvěd, prosvědovati*, 31. *pružiti priliku*, 32. *pućanstvo, napućiti*, 33. *ravnopravnost*, 34. *sastojati se*, 35. *sredstvo*, 36. *strog i strogost*, 37. *svrha*, 38. *učiona*, 39. *upozoriti*, 40. *věrozakon*, 41. *vlastodavac*, 42. *zakotiti se*, 43. *zateći*, 44. *zastupnik*, 45. *zavisěti*, 46. *značaj*, 47. *živahan*, 48. *žrtva, žrtvovati*.

Mjesto njih Kurelac prelaze ove zamjene:

1. *žica, predati, izručiti po žici*, 2. *mjesto uzeti crninu — u crno se zaviti, crno obući, žalovati koga, korota*, 3. *dělo, rabota, trud, muka, tvor*, 4. *područje, to na me ne spada, tiče, preko moga dosega, obsega*, 5. *boraviti, prebivati, sta-*

²⁸⁰ »Ima ih među njimi takvih, koje se nekad govorile, nu sad ne govore; drugih, koje su li rabile to jednomu to drugomu piscu, nu posve u narod i u knjigu ne uniše. Ima ih koje se mogu boljimi novljimi zaměnit, a ima ih i takvih, kojih ničija sila iz jezika ne iztrěbi. Takve su reći robkinje tudjega gospodstva, ostaju u jeziku još i dulje, nego ista vlast tudjinova.« (Vlaške reči, str. 94—95).

²⁸¹ J. Jernej, Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni, *Studia romanica*, Zagreb, Annus I., december 1956, str. 60.

²⁸² Vlaške reči, str. 137.

novati, 6. pomoći, ima svēta i dogovora, poravniti, izbaviti se, 7. otresti, omahnuti, omlatiti, potresti se, 8. grēh, grēška, pogrēška, zagrēška, zloba, krivina, opačina, blud, stranput, 9. uze, uznica, tammica, zatvor, 10. činiti se, stajati, vidēti, 11. dohoditi, prihoditi, stići, poći, prispjeti, 12. obraziti ili obrazovati, 13. nazadnjak, 14. ne mogu ne, ne mogu da, dužnost mi je, 15. putovi po kopnu i po vodi, dovozi, dovožnja, privozi, privožnja, 16. šibati, naperiti, gadjati, smērati, potezati, 17. uputiti se, odpraviti se, odpremiti se, poći na put, odlaziti, odhoditi, odglavinjati, odtisnuti se, odzvrkati, odskitati, odjedriti i sl., 18. paroplov, 19. poslanica, blagovēst, 20. težak, ratar, seljak, 21. ne zna koju drugu riječ, ali posada ne valja, 22. »kdēkad našinka, a kdēkad prava tudjinka«; posēd = sēlo i posēlo, 23. povēst, 24. domisao, sumnja, 25. pomišljati, zamisliti, zaigrati, glumiti, 26. preko mēre biti, presēći mēru, 27. očitovati, oznamiti, otkriti, skazati, oglasiti, otvoriti, pouzdati, povēdati, 28. nazočan, nadočan, nazočnost, s prijedlogom pred, prislovcem polag — glagol: biti, nebiti, bivati, naći se, nahoditi, 29. ne predlaže zamjene, 30. stavljati odpor, protimbu, odbijati, odmećati se, 31. dati komu priliku, 32. puk, ljudstvo, čeljad, svētina, 33. ista pravica, 34. u nas biti, imati, brojiti 35. nepotrebno, ali ipak: posrēdak, posrēda, 36. oštar, osoran, osorljiv, žestok, surov, tvrd, trpak, ljut, okoran, nemio, 37. kraj, 38. učilnica, 39. pripomenuti, napomenuti komu, obratiti čiju pomnju, 40. nauk božji, zakon Isusov, 41. ovlastnik, 42. (samo za živinu), inače: porasti, prorasti, uvrēžiti se, nicati, kljajati, zenuti, pupčati, mladicati, 43. naći se u čudu, čudo zadesiti, spopasti, snaći, doći iz nenada, začamiti od nenada, osupnēti, zapanjiti, zatresnuti, 44. u pozitivnom i negativnom smislu, za pozitivni smisao narod radije kaže: prigledati, braniti i zagovarati, 45. biti, stati, 46. čovēk tvrde vēre, 47. živ, 48. dar, poklon, prinost, priloga, zavēt, obēt, posvetilište.

U toj najcjelovitijoj i najopširnijoj Kurelčevoj purističkoj raspravi najpotpunije se očituju njegovi puristički pogledi. Zato bi bilo vrijedno na njoj ogledati Kurelčeva načela po kojima je čisto »barbarizme« iz književnoga jezika.

4

Iz Kurelčeva pretjeranog oduševljenja za arhaičnost izvira i njegovi puristički pogledi. On ne priznaje stranih riječi u našem jeziku kao ni Šulek, ali se od njega razlikuje u načinu kojim traži zamjene za njih. Dok Šulek ne zazire da potrebne riječi uzme iz slavenskih jezika, iz starine, ali ni od kovanica, Kurelac zalazi redovno u starinu i odanle bira zamjene za »barbarizme«. Na taj način postupa jednostrano u prvom redu zato što mnogih riječi iz stare književnosti suvremeni čitalac ne poznaje, a ako su mu i poznate, ne može im sasvim odrediti smisao jer su tokom vremena primile posebno novo značenje ili nijansu značenja što se razlikuje od prvotnog njezina smisla u kojem ih Kurelac uzima. On međutim ne priznaje da se značenja riječi mijenjaju, iako je ta misao bila poznata i Horaciju.²⁸³

²⁸³ »Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi«. Ars poetica. — Usp. i: Maurice Schöne: Vie et mort des mots, Paris, 1959.

Nasuprot Kurelčevim purističkim shvaćanjima postavio je svoja načela vođa Zagrebačke škole Adolfo Veber u raspravi »Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah«²⁸⁴ kojom je prikazao Kurelčev »Mulj govora«, a na tim je principima radio i ugledni leksikograf te škole Bogoslav Šulek. Iznoseći svoja načela, Veber tvrdi kako se riječi uzimaju iz živoga štokavskoga narječja po svojoj proširenosti (radije uzimati riječ *mljeko* nego *varenika*) i slavenskom podrijetlu. Uklanjati se valja svim riječima i izrazima za koje imamo u svome jeziku dobre zamjene (*most* — *ćuprija*). Riječi se mogu uzimati i iz dijalekata (čakavskoga i kajkavskoga), pa i iz starije književnosti ako se ne mogu naći u novijih pisaca, a isto tako i iz drugih slavenskih jezika ako je potrebno (češka riječ — *vlak*, ruski pridjev — *strog*). Napokon, ako nijednim od spomenutih načina ne bismo mogli doći do tražene riječi, tada kujemo novu u duhu hrvatskoga jezika.

Na osnovu tih načela Veber brani dvadesetak riječi što ih je Kurelac označio kao barbarizme: *brzjav, brzjaviti, crnina, čin, djelokrug, drmati, nadoći, naobraziti, natražnjak, općilo, otputovati, parobrod, podaci, posada, pretjerati, prostorija, sredstvo, značaj, žrtva, žrtvovati, svrha, učiona*.

Treba sada pomnije promotriti te riječi i ustanoviti koliko je Veber u pravu kada te »barbarizme« brani!

Veber dokazuje kako je glagol *brzjaviti* dobro skovana riječ koja nam je potrebna u suvremenom jeziku naročito za pojmove: *brzjavka, brzjavna postaja, brzjavljač, što se nikako ne bi moglo izreći Kurelčevim: viest žicom, postaja žice, javljač žicom*. Veber je dakako u pravu kada tu riječ brani iako je Broz i Iveković nisu uvrstili u svoj Rječnik hrvatskoga jezika. I riječ *djelokrug* brani Veber puštajući je »da živi, dok je život opet ne iztriebi«. Iako je tjera iz jezika i Rožić i Maretić, preporučujući mjesto nje zajedno s Kurelcem riječ područje i sl., po ispravnom Veberovu predviđanju živi ona još i danas iako nije najbolje skovana. Isto tako riječ *naobrazba* u životnoj jezičnoj praksi izvojevala je sebi pobjedu iako su protiv nje ne samo Kurelac nego i Rožić (str. 27) i Maretić (str. 61). Mjesto glagola *otputovati* predlagao je Kurelac mnoštvom lijepih sinonima, samo što nijedan od njih onako kratko i određeno ne označuje ono što u suvremenom civiliziranom društvu u eri željeznica, autobusa i aviona, mlaznjaka i helikoptera, znači taj »barbarizam«. Ni Rožiću taj glagol »nije narodna riječ« (str. 38). Iako Maretić u Jezičnom savjetniku ukazuje na njemački izraz *abreisen* po kojoj je ona možda nastala, ipak dodaje: »može podnieti« (str. 82). Veber je dakle još god. 1874. ispravno predviđao prijeku potrebu toga glagola.

Kurelcu je, kao i Rožiću, bolja riječ *paroplov* od *parobroda* (str. 39), dok je Veberu, poslije i Maretiću dobra i riječ *parobrod* što ju je Kurelac osudio. Ostala je u književnome jeziku i riječ *posada* koju od Kurelčeve osude s pravom brani Veber, a za njim i Rožić i Maretić, koji tek utvrđuje da je postala od češke riječi *posádka*. Riječ *prostorija* potrebna je i Veberu, a isto tako i Rožiću i Maretiću, koji je uopće i ne spominju u svojim savjetnicima, a potrebna je dakako i danas za razliku od *prostora*, što znači nešto drugo. To Kurelac nije priznavao. Pravo ima pisac »Mulja« što napada prečestu

²⁸⁴ Rad, XXIX, str. 145. i d.

upotrebu riječi *sredstvo*, samo je ipak ne možemo posve odbaciti, pa tako nisu prihvaćene riječi *posreda* i *posredak* što ih je Kurelac preporučivao mjesto spomenutoga »barbarizma«. U osudi riječi *žrtva* i *žrtvovati* mjesto *obět* i *obětovati* nisu Kurelca slijedili ni Veber ni kasniji puristi, kao ni u riječi *nazadnjak* mjesto koje je Kurelac predlagao *natražnjak*. Kurelcu su bile strane riječi *občilo*, *občilarstvo*, no Veber ih je zadržao u jeziku jer su mu bile potrebne. Ni mi danas nemamo najsretniji izraz za taj pojam, nego za nuždu trpimo »prijevozna sredstva«, »prometala« da ne bismo, poput Kurelca, morali taj pojam opisivati: *putovi po kopnu i po vodi*, ili se služiti izrazima: *dovozi*, *dovožnja*.

Mogli bismo se danas složiti i s drugim Veberovim obranama »barbarizma«. Glagol *drmati* doista nema nikakva smisla izgoniti iz jezika što bi tobože bio opscen, a potrebne su nam i riječi *pretjerati* (i *prenapeti*) koje je Kurelac osuđivao.

Ipak bismo se radije složili danas s Kurelcem nego s Veberom pa za riječ *svrha* u značenju *die Ende* upotrijebili s Kurelcem riječ *kraj* (također i *konac*), a isto tako i *učionicu*, s nastavkom *-ica* kako to traži Kurelac.

Pošto sam tako iznio one riječi iz »Mulja« kojima prigovara Veber, pogledajmo još i to jesu li uklonjene iz književne upotrebe sve one koje je Kurelac označio kao barbarizme, a Veber im nije prigovorio te se prema tome s njima složio. To je glagol *desiti se*, mjesto kojega Kurelac predlaže: *boraviti*, *prebivati*, a danas je *desiti se* posve običan u našem jeziku; *doskočiti* i danas se upotrebljava u književnom jeziku i *nadoći*, koji je Kurelcu »tako dičan barbarizam, kako i odputovati, ter žalostno svjedočanstvo, kako nam jezik gnjije, a ni procvao nije«. ²⁸⁵ Za glagol *odnositi se* Kurelac tvrdi da su ga »u jezik unijeli Stojkovići, Trbajići i drugi Srblji što su po Rusiji putovali ili se u njoj nastanili«, a od Srba su je Hrvati primili i — dobro predviđa iako to ne odobrava — »ne znam, ikada li koje sile, da ju izždene i sa stolca makne«. ²⁸⁶ No taj nam je rusizam (*otnositi'sja*) doista potreban, pa zato protiv te riječi u svojim savjetnicima ne ustaju ni Rožić, a Maretić tek usput veli kako se u primjeru što ga citira (str. 75) može glagol *odnositi se* zamijeniti i izrekom *protezati se*. Jezična potreba i prihvatljivost riječi i ovdje je odnijela pobjedu.

Riječ *posjed* ne znači više samo *sijelo* ili *posijelo*, kako bi htio Kurelac, nego je općenito već prihvaćeno značenje i pojma *Besitz* »i ako nemaju stari rječnici toga značenja« (Maretić, Jezični savjetnik, str. 97). Rožić je nešto bliži Kurelcu kada savjetuje da »*posjed*, *posjednik* kad upravo nije pravni pojam, bit će dobro zamijeniti riječima: imetak, imanje, gospodarstvo, ... gospodar« (str. 43—44). Mjesto glagola *predstaviti* (prema njemačkome *vorstellen*) što ga Kurelac naročito osuđuje makar ga i našao u Stulića ²⁸⁷, predlaže riječi: *prinesiti*, *pokazati*, *zamisliti*, *zaigrati*. Ali taj je »barbarizam« postao potreba pa ga već ni Maretić ne odbacuje, dok je Rožić bliži Kurelcu (str. 47 i 48). I riječ *predstava* (kazališna) ostala je do danas u upotrebi, makar se Kurelac

²⁸⁵ Rad, knj. XXIV, str. 12.

²⁸⁶ O. c., str. 17.

²⁸⁷ Stulića osobito ne cijeni: »U Stulića dobar želudac, nu se ni on mnogo njim bavio nije.« Rad, knj. XXIV, str. 24.

oštro borio protiv nje. Ni protiv glagola *pretjerati* nema ništa reći ni Maretić, iako Kurelac, a onda i Rožić, žele taj glagol kao germanizam zamijeniti izričajima: »to je preko mjere, to je premašilo« (Rožić, str. 50). Danas ne zaziremo ni od priopćavanja (*priopćiti*), dok je još Rožiću bolje *očitovati obznaniti, objaviti* (str. 52), ni od pridjeva *prisutan, odsutan* koji su dobri i Rožiću i Maretiću. Protiv *prosjedeta* i *prosvjedovati* jednako su Kurelac i Rožić koji predlaže riječi *protiviti se, odbijati, protestirati* (str. 54), a još ih oštrije odbija Maretić jer »ništa ne vriede« i zalaže se za riječi *protest, protestirati*. Mjesto izraza *pružati, pružiti priliku* i Maretić, kao i Kurelac, traži u takvu slučaju glagol *davati* (Jezični savjetnik, str. 118). Ni Rožić ni Maretić nisu tako oštri prema riječi *puk, pučanstvo* što ih Kurelac osuđuje. Protiv glagola *sastojati se* ustaje s Kurelcem i Rožić (mjesto: Čovjek se sastoji od tijela i duše treba reći: Čovjek ima tijelo i dušu, str. 59), dok Maretić za taj rusizam tek primjećuje da nije »jasno, zašto je dodata riječca *se*, koje rus. glag. u navedenom značanju nema« (str. 129). Kurelac, a za njim i Rožić, negoduju protiv rusizma *strog* (Rožić, str. 64), dok ga Maretić pušta uz naznaku da je ruskoga podrijetla (str. 146). Protiv glagola *nakaniti, naumiti* nemaju prigovora ni Rožić ni Maretić, a za *vlastodršca* ima Maretić tek napomenu da je bolje reći: mogućnik (*vlastelj*) str. 177), iako ni Maretićeve ni Kurelčeve zamjene nemaju ono značenje što ga ima *vlastodržac*. I Rožić je protiv imenice *zastupnik* (bolje zagovornik, branilac i sl. — str. 79), dok Maretić tek konstatira da dolazi iz ruskoga *zastupat', zastupnik* ili iz češkoga jezika (str. 185). Rožić nema prigovora riječi *značaj* što je Kurelac osuđuje, dok Maretić veli da nije dobro načinjena, te bi trebalo da glasi *označaj*. Međutim, tu riječ, koja se prvi put pojavila u Mažuranić-Užarevićevu Rječniku, danas upotrebljavamo. Protiv pridjeva *živahan* nemaju prigovora ni Rožić ni Maretić, dok je Kurelac osuđuje.

Na trećem ću mjestu nabrojiti one riječi što ih Kurelac tjera iz književnoga jezika, a u tome se s njime slažu svi puristi i naša današnja jezična praksa: *faliti, falinga, haps, općilo, općilarstvo, opetovati, ne moći od manje, pištola, povjesnica, predmjeva*.

Kako vidimo, broj riječi koje bismo zajedno s Kurelcem osudili prilično je malen. Priličan broj riječi što sam ih spomenuo na drugome mjestu kao bolje, makar ih mi danas i upotrebljavali, osuđivali su i Rožić, pa i Maretić, a mnoge su od njih dobile svoje građansko pravo tek čestom upotrebom i potrebom koju su u određenom vremenu ispunjavale, a ne po svojoj besprijeckornoj tvorbi.

Ogledajmo to malo potanje! Ja sam radi usporedbe uzeo Rožićeve »Barbarizme« i usporedio ih s Kurelčevim »Muljem«. Našao sam da se Rožić slaže s Kurelčevim pogledima u dosta slučajeva. Ove riječi što ih označuje Kurelac kao barbarizme nalaze se s istom oznakom i kod Rožića:

djelokrug, izgledati, nadoći, naobraziti, otputovati, opetovati, parobrod, poljodjelac, posjed, predmjeva, predstaviti, priobćiti, prisutan, odsutan, prosvjed, prosvjedovati, pružiti priliku, sastojati se, sredstvo, strog, strogost, zastupnik, zavisjeti, žrtva, žrtvovati — dakle priličan broj, znatno više od polovice što ih osuđuje tridesetak godina nakon Kurelca i Rožić. Uopće, ako preli-

stamo Rožičeve »Barbarizme«, knjižicu od 85 strana izdanu 1908, naići ćemo na svakoj stranici na mnoge riječi što ih osuđuje, a danas su u svakodnevnoj upotrebi u književnome jeziku. Onaj tko poznaje s kakvom su zaoštrenošću naši puristi postupali posebno prema germanizmima neće se tome toliko iznenaditi. Velik dio Kurelčevih purističkih zahvata valja, dakako, odbiti na njegovu ekstremnost u jezičnim pitanjima, ali dobar dio (preko polovine proskribiranih riječi što ih ima i Rožić) plod su općih gledanja na purističke probleme onoga vremena, pa tako ni Broz ni Iveković nisu uvrstili u svoj Rječnik hrvatskoga jezika ove riječi što ih je i Kurelac osuđivao, a to znači da ih ni oni nisu priznavali: *brzjav, djelokrug, izgledati, natražnjak opetovati, poljodjelac, predmjeva, priopćiti, prisutan, odsutan, prosvjed, prosvjedovati, pružiti priliku*, i neke druge.

»Za upotrebu riječi u književnom jeziku mnogo je važnije, da li je ona već dulje vremena prihvaćena od većine pisaca, nego možda, da li je ona posve u skladu s pravilima i duhom narodnog jezika.«²⁸⁸ Na taj su način u jeziku mnoge riječi prihvaćene, i danas ih upotrebljavamo ne zbog njihove jezične bespriječnosti, nego iz potrebe i navike. Ali danas takve riječi, izdiferencirane dugom upotrebom, preuzimaju posebnu nijansu i boju u značenju po onoj istini da sinonima u jeziku nema. Da ostanem na primjeru što sam ga citirao iz Mulja! Riječ *djelokrug* koju smo prihvatili, danas ima nešto određene značenje od pojma *područje* što joj ga pridaje Kurelac (možemo reći da na tom području čovjek ima svoj djelokrug). Tako isto i glagol *desiti se* znači nešto drugo od glagola *boraviti, prebivati, stanovati*, a *doskočiti* ima određeno značenje nego *pomoći*; glagol *odnositi se* upotrebljiviji je od izreka što ih mjesto njega predlaže Kurelac: *šibati, naperiti, gadjati, smérati, potezati*.

Drukčije rečeno: semantička strana riječi podvrgnuta je neprestanim promjenama, ona je upravo najpromjenljivija. Stoga u književnom jeziku treba pomno i neprestano slijediti razvijanje značenja pojedine riječi, njezine semantičke inovacije što ih donosi trajnija i šira upotreba u određenom vremenskom razdoblju. Potrebe raznolikih jezičnih funkcija, upravo potrebe života, traže nove riječi i nove izraze, nove nijanse u značenju. Razlozi dijakronije, češća upotreba riječi u starijem stadiju književnosti, nisu relevantni za žive i funkcionalne potrebe književnoga jezika. Prema novoj riječi, prema novoj boji što su je pojedini književnici davali istoj riječi, naši su se puristi vrlo strogo odnosili. Ali, riječi i izrazi semantičkom inovacijom u sebi redovno su se probijale kroz sve prepreke što su im puristi postavljali. One odnose pobjedu zato što je pretežnija i važnija preciznija ekspresija za određen pojam, za umjetničku emanaciju nego etimološka, historijska, uopće dijakronijska pravilnost, što se često proglašavalo kao »duh jezika«.²⁸⁹

Sam jezični razvoj i sve šira i razgranatija upotreba književnog jezika zahtijevali su da se odbace suviše spone koje su jezik sapinjale u njegovu slobodnom razvitku. Stoga su se i pogledi na purizam morali mijenjati.

²⁸⁸ Lj. Jonke, Bogoslav Šulek kao puristički savjetnik, str. 10.

²⁸⁹ V. Kalenić, *Suvremeni purizam, Krugovi 1958*, str. 560—563. Usp. i M. Schöne, *Vie et mort des mots*, Paris, 1959, str. 76. i d.

Ali to nije išlo odjednom. T. Maretić još je godine 1930. pristupio sa suviše neelastičnim principima ocjeni Ristić-Kangrgina »Srpskohrvatsko—nemačkog rečnika« (Ljetopis JAZU, sv. 42), što je danas već premašeno.

Stoga morano razumjeti i Kurelca koji je u prošlom stoljeću s tolikim žarom branio naš jezik od stranih natruha. Treba imati na umu ne samo ondašnje poglede na književni jezik nego i političke prilike i položaj male Hrvatske u Austriji. Oštrim odbijanjem svega što je u vezi s njemačkim jezikom i njegovim duhom htjelo se da se barem na tom polju Hrvatska i hrvatski jezik odvoji od njemačkoga utjecaja. Dakako, u tome se znatno pretjerivalo, a pretjerani purizam postao je već kočnicom za nesmetan razvoj i za sve šire potrebe književnoga jezika. Odbacivanje dijakronijskoga principa zbililo se tek mnogo vremena nakon Kurelca.²⁹⁰ Nije stoga čudno što te principe purističke borbe nalazimo i u Kurelca, samo što su oni bili u nastojanjima borbenoga i žestokoga purista još više potencirani i zaoštrjeni i sa specifičnim osobinama, što je Kurelčeva »željezna metla« i suviše nemilosrdno mela.

Moramo, dakle, odbaciti mnoge Kurelčeve zahvate. No sve to ne umanjuje sasvim značenje Kurelčeva rada do te mjere da ga ne bismo na purističkom poslu oko našega jezika ni spominjali, što je s nepravom učinio Maretić. Pravilnije je postupio V. Rožić koji se u uvodu svojih »Barbarizama« opravdava što pojedine riječi neće opširnije tumačiti jer bi »bilo zališno ponavljati ono, o čemu je već bio govor, što će svaki tko ih htjedne naći u Kurelca« (str. I), a isto tako i dr Nikola Andrić koji, nabrajajući naše puriste, veli u bilješci svoga »Branika jezika hrvatskoga« (Zagreb, 1911) da je Kurelac »ipak u tim poslovima najstariji radnik između svih hrvatskih i srpskih filologa, jer su Vlaške (talijanske) riječi u jeziku našem«, izašle u Radu god. 1872., a »Mulj govora nespretna i nepodobna ili o barbarismih« godinu dana kasnije.«

Očito je pretjerao D. Gudek kada kaže da bi danas bilo »dosta većinu Kurelčevih stvari nanovo preštampani«, nadovezujući tu misao na govor o Kurelcu kao puristu. Umjerenije je, ali i pravilnije ocijenio vrijednost Kurelčeva purističkoga rada Pero Budmani kada u raspravi »Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. god.« veli da »treba spomenuti s pohvalom medju onima, koji su jezik od novijeh zlo kovanih riječi čistili — Frana Kurelca, koji se u mnogijem monografijama tijem, često srećno, bavio« (knj. LXXX, str. 165). Dakako, naročito za svoje vrijeme! Svakako je dakle Kurelac zavrijedio da se spominje među našim puristima jer mu vremenski pripada u tome poslu prvo mjesto.^{290a}

²⁹⁰ M. Weingart, *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*, Prag 1937, v. članak J. Heidenreicha, *Spisovný jazyk serbochorvatský, dío o purizmu: O čistotu a správnost spisovného jazyka*, str. 191—201.

^{290a} O. c., str. 193: »Mezi první brusiče velikého formátu náležel Fran Kurelac, který podal r. 1872 soupis italských slov v serbochorvatštině«. — O purističkim težnjama u evropskim jezicima v. H. Wolff, *Der Purismus in der deutschen Literatur des 17 Jh.*, Strassburg, 1888; Schultz, *Die Bestrebungen der Sprachgesellschaften des 17 Jh.*, 1888; A. Dauzat, *La défense de la langue française*, 1912; Ch. Bally, *La crise du français*, 1930; M. Weingart, *Vývoj českého jazyka*, Prag 1918; M. Weingart, *Český jazyk v přítomnosti*, Prag 1934; G. Boine, *Il purismo (La voce 1912)*; L. Falchi, *Il sentimento nazionale nelle origini del purismo (Nuova antologia, 1916)*.

Čitajući Kurelčeve spise, ništa tako određeno i uočljivo ne izbija, pored njihova arhaičnoga jezika, kao izraziti, lični stil. To se osobito isticalo pedesetih godina prošloga stoljeća kada je Kurelac u oskudnoj tadašnjoj literaturi zabljesnuo svojim načinom pisanja te odmah svratio na sebe pažnju.

U doba kada Kurelac formira svoje jezične poglede, naši su ilirci stajali dosta nemoćno pred problemom književnoga izraza. Dovoljno je pogledati tek nekoliko članaka u Danici ili Novinama pa da dobijemo sasvim jasnu sliku o tome kako su oni doduše pisani hrvatskim jezikom, ali bi članci u njima po stilu isto tako dobro pristajali i u kakav njemački časopis. Rečenice su u tim prvim sastavcima duge, mnogostruko složene, pa zato teško pregledne i teško shvatljive, s mnogobrojnim glagolskim imenicama, s glagolom na kraju rečenice ili rečeničnoga dijela, s čestom upotrebom pasiva, s krivim postavljanjem enklitika i sl. Sve su te osobine ukazivale na tuđe latinske i njemačke jezične uzore. Ništa nije, osim hrvatskosprskih riječi, u ponekim člancima iz prvih godina preporodnog razdoblja govorilo da su u njima hrvatske rečenice. Ilirci su osjećali svojom patriotskom dužnošću da pišu, bez mnogo brige hoće li sve to biti sintaktički ili stilski bez prigovora, stavljajući takva pitanja u drugi plan.^{290b}

Vraz je godine 1842. udario na strane stilske i sintaktičke klišeje naših pisaca raspravljajući o Kukuljevićevim »Raznim djelima«.²⁹² U »Sudu o slogu«²⁹³ još je jače osudio način pisanja tadašnjih naših pisaca. Stoga je Kurelac u svom nezadovoljstvu imao donekle pravo, ali je krupno pretjeravao tvrdeći da se preporodno doba uopće nije brinulo za jezik kako bi iz njega uklonilo njemački utjecaj. Još je manje u pravu što svoje negativno mišljenje proteže i na kasnije razdoblje kada se pojavljuju ljudi koji svjesno rade na jeziku i stilu, jer je upravo razdoblje pedesetih ili šesdesetih godina prošloga stoljeća ispunjeno brigom oko jezičnih pitanja.

No iako su Kurelčeve zamjerke preoštire, u njima ima i istine: ni najboljši pisci pedesetih godina, kada se Kurelac pojavljuje svojim radom, nisu još⁴ uvijek pisali hrvatskim stilom, nego su se ugledali »u strane stilističke sheme«.²⁹¹ Od godine 1835. do pedesetih godina vidi se, istina, napredak u jeziku, »al-

^{290b} A. Barac, Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije, knj. I Književnost ilirizma, Zareb, 1954, str. 115.

²⁹¹ Rad, knj. LXXX, str. 165. i d.

²⁹² Tvrdi kako Kukuljevićev jezik »nije još dosta narodan, t. j. prost od onih dugačkih perioda... koji su nas naučili graditi i kupčati u školah starinskih«, pa preporučuje našim piscima da čitaju Puškinove i Gogoljeve pripovijesti.

²⁹³ »I kod nas ima takovih umova, koji, u školi skolasticizma odgojeni i narodu otudjeni, samo ono hvale, što je teško, nenaravski skrojeno, zapleteno... Velike su mahnitosti oni dugački periodi, na koje svaki zdrav razum mrzi kao na stvar protivnu«. Kao primjer dobrog narodnog jezika ističe »Pogled u Bosnu« Matije Mažuranića, za koju se »kazati može, da je baš naški pisana...« (Kolo II/1842, str. 106).

²⁹⁴ A. Barac, Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije, knj. I, Književnost ilirizma, Zagreb, 1954, str. 106.

ni na kraju cijeloga toga razdoblja nisu bili do kraja prevladani strani modeli... «Napokon, »i pitanja stila mogla su se rješavati tek postepeno uzdizanjem cjelokupne hrvatske kulturne sredine i njezinim oslobođenjem od tuđih nanosa,»²⁹⁵ pa je Kurelac malo preuranio s tako oštrim, nestrpljivim i ekskluzivnim zahtjevima.

Već su prvi manji Kurelčevi radovi svratili pažnju na sebe. Iz njih se osjećalo da ih je napisao čovjek koji zna što želi reći, a svoje misli i osjećaje umije adekvatno, živo i uvjerljivo izraziti. Nesumnjivo se iz njegovih sastavaka osjećala temperamentna, sangvinična autorova narav. U njegovu pisanju ima pretjeranosti, s mnogim se pitanjima nisu morali i nisu mogli složiti njegovi suvremenici, ali su morali priznati da je majstor u živom i sugestivnom načinu izražavanja.

Kurelčev se stil temeljio i izgrađivao na njegovoj klasičnoj naobrazbi. Poznavao je i cijenio djela Tacitova, Ciceronova i Kvintilijanova, a »učitelju francuskog jezika« sigurno nisu bili nepoznati ni francuski pisci koji tretiraju problem jezičnoga izraza. Kurelac posebno ističe Buffonove misli o stilu i neke što nisu daleko od Boileauovih kada savjetuje: »Qui ne sait se borner ne sût jamais écrire«. Kurelac naime u pismu jednom slovenskom prijatelju veli: »Pěsan ti ne budi duga; nereci čto bi sve reći znao slovenski, nego reci onoliko, koliko može duboko u srce ulěsti.«²⁹⁶

Svoje poglede na stil nije Kurelac opširnije ni sustavnije izložio. Ipak ih je najpotpunije razvio u svome govoru »Kakvu je biti slovu« što ga je održao bogoslovima u Đakovu (vidi pogl. IV). U njemu postavlja četiri zahtjeva dobra stila.

»Slovu je biti zrnatu« — veli na početku tražeći konciznost izražaja koji treba da bude »pun i tvrd«.²⁹⁷ Kao što rijeke koje su »jače, uzahnim li koritom teku«, tako i misli jače djeluju ako su zbite, dok razlivenim rijekama »za maticu ne znaš, niti kudaj struji: mislim, široko se razišlim, žice ni stazice ne razbereš« (str. 5). Misao što ju je Kurelac nastojao provesti u svoje djelo nije bez sličnosti s poznatim Buffonovim zahtjevima dobra stila.²⁹⁸ Svoj zahtjev Kurelac ne postavlja imitirajući Buffona, nego kao pisac koji je duboko zašao u sve te probleme te ih daje iskustvom istančana stilista.

»Slovu je biti oslasnu i zanimljivu« — postavlja Kurelac i drugi uvjet dobrog stila. Iz bojazni da strana knjiga ne zagospodari našom i da je ne izbací, predlaže: »Nakiti i osladi, sinko, svoj umotvor svakom umićom i vještinom, s koje znaš, da bi knjiga ljudskomu srcu omiljeti mogla«. U tome više praktičnom savjetu što u prvome redu izlazi iz srca rodoljuba zabrinutog za sudbinu naše knjige, Kurelac preporučuje da pisci opisuju naročito historijske događaje koji su uvijek vrlo zanimljivi, jer nema takve »srcolovke« kao što

²⁹⁵ O. c., str. 117.

²⁹⁶ Janez Logar, Fran Kurelac in Slovenci, Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Ljubljana, 1956, sv. II, str. 283.

²⁹⁷ Citirano po Vodnikovu izboru Kurelčevih radova: »Runje i pahuljice«, Zagreb, 1916, str. 5.

²⁹⁸ Buffon: »Le discours sur le style«, prev. A. Polanščak, Hrvatsko kolo, 1952, br. 7—8, str. 417. — Ostavljam i Vodnikovu grafiju pri citiranju Kurelčeva teksta.

je povijest. Zatim treba uzimati takve riječi »s kojih srce raste i čuvstva se griju, pouznosi ljude velike i divne...«, a jezik treba da bude što zanimljiviji da bi sugestivno djelovao. Zato: »trijebit ga je, pilit ga je, mijesit ga je, motat ga je, ovijat kao neuku igračicu... Stvorit i bogatit ga je: jer stvoren nije, čim mu zakona ne ima; bogat nije, jer je bogat samo prema siromaštvu naših misli, na vijesti (znanju) našega rukotvora, našega prometa i života našega.«²⁹⁹

No ako je drugi zahtjev za dobar stil shvatio Kurelac djelomično i sasvim praktički, u trećem savjetu »Biti je slovu tvomu prilikom tvojom« — opet je na terenu pravoga umjetničkoga gledanja na jezik. Tu citira poznate misli što ih je izrekao Buffon a Kurelac ih prevodi: »Kako mu duša diše, onako mu i pero piše,« što nije ništa drugo nego slobodan i duboko shvaćen prijevod poznate Buffonove izreke o jeziku.³⁰⁰ Dok je Buffonova misao suviše široka i neodređena, Kurelac je, kako to ističe Barac,³⁰¹ svojim riječima označio onaj elemenat u stilu što ga možemo najprije i najlakše uočiti — ritam, pa Kurelčevu misao treba shvatiti ne u nekom prenesenom smislu, nego u doslovnom. Kurelac je dakle potpunije izrekao srž Buffonove misli. Može se upravo govoriti o fiziološkoj lagodnosti i teškoći pri čitanju određenih djela pojedinih književnika: dok jedne čitamo lako, s pravilnim disanjem, drugi u tome čitaoce sputavaju. Ritam piščev podudara se s čitaočevim ritmom.³⁰² Tkivo Kurelčeve jezične pređe sasvim je različito od izraza u književnika njegova vremena. Zato, ako se gdje citira Kurelčeva rečenica, ona se odmah izdvaja, iskače te je možemo odmah prepoznati i osjetiti. Kod ljudi naime koji »pečat duše svoje na vidik iznesti umijedu«, kod takvih pisaca »svaka riječ, gdje je god ti našao iz ustiju ti ovo slovice izmamljuje: jest, to je on; a čim u njihovoj knjizi na uljepak nastupiš stran i peru i njihovoj misli, odmah povičeš: stani! to nije njegovo.«³⁰³

Raspravljajući dalje o toj suptilnoj temi za tadašnje naše prilike, Kurelac tvrdi kako u nas ima pisaca koji pišu bez »nikakva pečata«, a ima i takvih što se »tudjim perjem kite«, i drugih koji su »slaboduhi i plašljivi sljedovatelji i postupatelji za tudjom slavom«, koji nikada nisu samostalno što stilski oblikovali, »koji nikad puta ne probiše ni krilom kad odprhnuše«. A književnik treba da bude »svojeduh i vlastit«, jer »ko plodu svomu vlastitoga pečata svoga utisnuti ne umije, ne reci mu da je duh, nu ga sjenom prozovi.«³⁰⁴ Naprotiv, pisac treba da ima jak duh, pa »onda istom i po tom lih dug svoj mož'odužiti, ako ne budeš tudje postupalo ni posnimatelj drugih, nego duhom kresnuv, a srcem usplanuv slovo ti bude... prilikom tvojom.«

²⁹⁹ B. Vodnik, O. c., str. 11.

³⁰⁰ Buffon je naime u svojoj raspravi o stilu napisao ovo: »Ces choses sont hors de l'homme, le style est l'homme même«, a u prvoj redakciji ovako: »Ces choses sont hors de l'homme, le style est de l'homme même.« Nije dakle nigdje napisao »Le style c'est l'homme«, kako se često citira istrgnuto iz cjeline i nepotpuno. (Taj dio teksta glasi: »Sve su stvari izvan čovjeka, a stil je čovjek sam. Stil se dakle ne može ni oteti ni prenijeti ni krivotvoriti...« (Buffon, Rasprava o stilu, prev. A. Polanšćak, Hrvatsko kolo 1952, br. 7—8, str. 417).

³⁰¹ A. Barac, Uz Matoševu prozu, Veličina malenih, Sastavci o knjižvnosti i književnicima, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1947, str. 130.

³⁰² O. c., str. 132.

³⁰³ B. Vodnik, O. c., str. 11.

³⁰⁴ O. c., str. 13.

Način kako s punim smislom Kurelac govori o toj temi pokazuje da je u problem ušao doista duboko, intuitivno u doba kada se slična pitanja kod nas tek počinju izdvajati iz mnoštva osnovne jezične problematike.

Kao četvrti zahtjev ističe modernu misao koja je tek u najnovije doba dobila svoj puni i konačni oblik: »Biti je slovu prilikom naroda tvoga.« U širem značenju Kurelac je tumači na taj način što bi se i naš narod morao da riješi utjecaja stranih literatura, kao što se dosta kasno i druge velike literature oslobodiše tuđih utjecaja. Kad su dakle i veći narodi stradali, treba da i naša knjiga bude na oprezu osobito od njemačkoga utjecaja. Kada ga je već bilo, kada je našu knjigu tuđinac »poprskao i namazao«, treba da joj »otaremo s lica mrlje«. Kurelac je svojim profinjenim osjećajem za jezik i stil dobro naslutio da strani elementi na domaćem tlu ugušuju samorodnost narodnog izražavanja, a izvorno djeluje tek rečenica koju oblikuje narodni duh što daje zajednički pečat svim dobrim piscima jednoga naroda i čini da se njihovo jezično stvaranje razlikuje od djela drugih naroda. Kurelac naime na početku razmatranja o tom četvrtom zahtjevu dobra stila veli: »Znate dakle, da je narodnost vršika književnosti svake, da se lako do nje dopeti nije«³⁰⁵, čime se vjerojatno dovinuo do shvaćanja što ga zastupa i suvremena nauka o književnosti.

Budisavljević, koji je naslijedio od Kurelca smisao za lični izraz, smatrao je taj govor »O pisanom slovu« svoga učitelja vrlo značajnim. On ga zanosno uspoređuje sa psalmima tvrdeći da je u tom Kurelčevu sastavku toliko misli te bi iz svake rečenice mogla niknuti čitava rasprava.

2

Taj Kurelčev govor, objavljen u Pozoru³⁰⁶, svjedoči ne samo o Kurelčevim profinjenim općim pogledima na probleme stila nego je ujedno i potvrda Kurelčeva smisla za uvjerljiv izraz.

Njegov zbijeni i koncizni stil, pun slika i unutrašnje dinamike, uvelike zaokuplja čitaoca. Rečenica mu djeluje iskllesano, zbito. Još je Trdina opazio tu Kurelčevu osobinu te posebno analizira rečenicu kojom je Kurelac završio svoje raspravljanje o Slovencima u knjizi »Recimo koju« (posebno o Bleiweis-u): »Stup ti do neba živû, a ne daj mi te bože dočuti mrtvâ.« Ta se rečenica ne bi mogla doslovno prevesti na slovenski jezik, ispravno primjećuje Trdina, jer bi onda nastao nesmisao (Steber ti do neba živemu i bog mi ne daj čuti te mrtvega), dok bi se po smislu prevelo ovako: »Naj ti se postavi steber do neba dokler si živ, a bog mi ne daj doživeti glas, da si umrl.«³⁰⁷

Kurelac doista kleše svoje riječi u kamen kao u taj slikoviti stup, a mnoge bi njegove rečenice svojim konciznim izražajem pristajale na spomenike, na grobove i sl., gdje se kratko a duboko želi izreći misao namijenjena pokoljenima. Ta je zbitost posljedica i Kurelčeva ritma, njegova kratkoga i nabijenoga iz-

³⁰⁵ O. c., str. 15.

³⁰⁶ Vidi pismo Budisavljeviću, god. 1863, Viekopis, str. 189.

³⁰⁷ J. Logar, Fran Kurelac in Slovenci, str. 280.

raza, neke koštunjavosti, kvrgavosti njega samoga po onoj Buffonovoj izreci o osobinama stila koje odaju čovjeka. Kurelac je i svjesno izgrađivao svoj stil nastojeći da bude što zbitiji i kraći. Kako je imao istančan umjetnički ukus, on prije nego što izda koje djelo mnogo popravlja, dotjeruje, »obrezuje«, »pristriže«, — kako to sam kaže — prepisuje pa opet briše dok mu se samome što ne sviđi. On je pisac »da ga ne ima sporijsa pod suncem.«³⁰⁸ Trdina nam pripovijeda kako se Kurelac znao razveseliti kao dijete kada bi naišao na koju kratku riječ, pogotovu ako je bila jednosložna, pa bi je s oduševljenjem odmah zabilježio. Bio je tako zanesen dočuvši za jednosložne riječi što ih je izgovorila neka krčmarica: »Danas imamo u vinogradu svaki *teg* i *rez* i *vez* i *kol* i *kop*«³⁰⁹ Zato s oduševljenjem piše raspravu »Stariji oblici samostavni« zalažući se za stariji, kraći tip imenica (v. pogl. IV). Iz istih razloga uzima i neke gramatičke i sintaktičke osobine (v. pogl. III).

Česte kratke, zbite rečenice nalazimo u primjerima:

»Ne cvate duša Krstova na doktorskom klobuku, nego na selskoj šipčanici: na čistoti umiljatá srdačca« (Rec., str. 23). — »Kad ja nazad u Oštarije: u hižici mog pokojnog oca vsi zidovi zazvoniše od mudrosti Dositejeve. Moj otac: »Čto to čitaš, Frane?«

Kurelac dakle upotrebljava sinegdohu, govori o doktorskom šeširu mjesto o čovjeku koji ga nosi, dakle o učenomu čovjeku, a u drugom primjeru, da bi mu rečenica bila zbitija, izostavlja glagol (dođoh i reče).

Zato njegovoj rečenici više pristaje glagolski izričaj što ga upotrebljava i tamo gdje je u originalu imenska dikcija, kao npr. u nekim rečenicama prijevoda »De imitatione Christi«. Naslov poglavlja »De paucitate amatorum crucis Jesu« prevodi: »Malo je prijatelj križu« (Stope, str. 111).

Rečenica »Multos habet desideratores consulationis sed paucos tribulationis« (što je Bosanac prevodi: »Mnogo ima takvih, koji žele utjehu, a malo takvih, koji žele nevolje«) u Kurelca glasi: »Mnogo ima pëvidrugov, nu plačidrugov malo« (Stope, str. 11). Kurelčeva je rečenica dakle kraća, ali nije vjerna originalu. Slično prevodi i rečenicu: »Beati oculi qui exterioribus clausi interioribus autem sunt intenti«: »Blaze si ga očima, koje se zažimlju na izvanašnja, a priziru na unutrašnja« (Stope, str. 124), gdje u posljednjim primjerima (izvanašnja, unutrašnja) ima utjecaja i latinskoga jezika (exterioribus, interioribus), dok tu rečenicu Bosanac prevodi: »Blago očima, koje su zatvorene za spojašne stvari, a uperene su samo na unutrašnje« (str. 133).

Kurelca više puta želja za kratkoćom i zbitošću navodi na nepotpun i pogrešan prijevod, kao što mu je češće važniji efektan stil i sklonost blještavosti u gradaciji sinonima nego sam sadržaj koji želi izraziti. Misao ne dobiva onu mjeru koju treba da stil objektivno formulira, nego u stilskoj raskošnoj odjeći poprima one nijanse koje joj daje razigrani stilist. Otuda onda ona česta superlativna nabranja pozitivnih ili negativnih svojstava sa svim mogućim atributima što ih je u ponesenosti svoje mašte mogao naći. Zbog tih stilskih efekata umanjuje se objektivnost misli, a u prijevodima se očituje odstupanje od vjernosti izvornika.

³⁰⁸ Recimo koju, str. 4.

³⁰⁹ J. Logar, o. c., str. 278.

Zbog toga mu je slikovit i suviše konkretiziran prijevod često neprecizan i netočan. Tako npr. dr. Bosanac prevodi jednu rečenicu iz spomenutoga djela: »Ne marimo, gdje nam leže želje i ne žalimo, kako je u nas sve nečisto«, dok Kurelac tu misao izražava ovako: »Niti marimo, što nam se srdce uzleljuhalo i oborilo, ni žalimo, što smo se u blato zavalili« (Stope, str. 115). Ili prevodi: »Do vjeka kržljo i jadnik, nit ikada krilom zatreptjè kogodj ičo u veliko čeni oliš onoga dobra, koje jedincato, bez kraja i konca« (Stope, str. 213), dok Bosanac istu misao formulira: »Dugo će biti malen i dolje će ležati, tko...«. Ili: »Bit ćeš slobodan u srcu i tama te ne će prevladati«, rečenicu što ju je tako formulirao Bosanac, Kurelac prevodi: »Svobodan na srdcu i mrak te ne objahà« (Stope, str. 229).

Ipak, Kurelčeva originalna rečenica svojom kratkoćom, zbitim ritmom, individualnim stilom poprima takav pregnantan izraz kakav ne možemo lako naći u to doba:

»Iza toga minuo mēsec i mēsec. Neko jutro prislonih se kraj okna, ni obuven ni obučen, još u sviticah, a Budinića u ruku. Ložnica hladna, okna se pomrzla, a ni ognja još ne staknuo. Ja čitaj i čitaj al medju tim i sunce odskočilo, i led se raztalio, i poldan odzvonilo, i juha na stolu ustinula, a ja vse još uz njega prioni ter prioni; tako me je bio očarao i prsa mi razgrijao to svetinjom to hrvatstvom« (Pokorni psalmi, str. II). — »Tako i bilo. Janoš upregnuo, ja na kola te goni...« (Jačke, str. XXXIII). — »Rč po rč, kap po kap, nas dvoje vse to bolji prijatelji...« (Jačke, str. XXXIV).

Takve rečenice nemaju početničke neizgrađenosti, nego se u njima osjeća da pisac suvereno vlada jezikom. Ali, zato se Kurelac dugo bori s problemom izraza i pregnantnosti riječi. Riječ, pored adekvatnosti smisla, mora za Kurelca da ima i određenu zbitost.

Neki povjesničari književnosti razlikuju dva tipa stilista: majstore laboratorijske preciznosti (Flaubert, Mallarmée, Valery, Gide) koji polaze od riječi, i druge što se prepuštaju samome sadržaju da pronade svoje izražajne simbole (Balzac, Proust i dr.). Oni hvataju ne riječi, nego događaje »in flagranti«, a rječnici i gramatike razbacani su po životnoj stvarnosti, dok su kod prvih poredani na policama.³¹⁰ Kada bismo htjeli i smjeli staviti i Kurelca u jednu od tih kategorija, dakako uza sve ograde o njihovoj neapsolutnosti i neprimjetnom prelijevanju, ipak bismo Kurelca opredijelili u prvu, a ne u drugu kategoriju. Kurelčeve riječi bile su doista »na policama« na kojima su bile poslagane ne samo riječi iz suvremenog jezika nego i one iz davne starine kojima je rado vraćao život.

I ostali principi dobra stila što ih je opisao odražavaju se u Kurelčevu izrazu, pa tako i zahtjev da stil bude zanimljiv. Zato možda ništa toliko ne udara čitaocu u oči — osim spomenute konciznosti i arhaičnosti — kao Kurelčev slikovit izraz. Služi se usporedbama, tropima, plastičnim slikama i za najapstraktnije pojmove, jednako u prijevodima, u predgovoru »Jačka«, što imaju više putopisni karakter, kao i u naučnim raspravama što ih je štampao u Radu. Pomno pazi, kada god može, na to kako bi utkao u svoje žive rečenice kakvu sliku, metaforu, pa su mu rečenice njima upravo zasićene, natopljene, a često i prezasićene.

³¹⁰ Polanščak, Izraz i stil, Hrvatsko kolo, 1952, br. 6, str. 332.

Već su mu suvremenici pripisivali kao pozitivnu crtu što se znao riješiti jednostranosti prostonarodnoga jezika i sloga »kojoj pretierano dvore mnogi pisci naši, već je, uznesav se u krilih ugladjenije sveeuropske i dubrovačke stilistike, poletio u više joj krugove, u kojih svakako treba da se učena knjiga kreće.«³¹¹

Mnoge Kurelčeve usporedbe djeluju svježije iako s ponešto banalnim usporedbama. Tu ima poređenja:

»Tělo koje, čto je zdravije i kreplje, više i probavi, bolje hranu pretvori i prisvoji; slabo li je tělo, te se naměri na jestivo neprobavno: dočim bi ga zdravo tělo odmah izhitilo, u želudcu slabom zaleži i bolesti plodi« (Fluminensia, str. 27). — »Dopustite, braćo i drugovi, da ovu pripodobu na jezik prenesem. Živci našega jezika, kako znate, biahu otupěli, duša omlitavila. A ni život visoko nad prostotom jezika ne stojaše...« (Fluminensia, str. 27). — »Čto putij bilo me je sram, da ove ili one besěde ili vrste razumio nisam! Oprosti mi dobrota čitaočeva: ja sam bio kao dětić, koji se naměrio i namećio na svinjeću plećku, te potajno britvicom paraj dan po dan po koji, to veći to manji, kusac; nu me je muka i žao, da od straha materinā ne smēm bolje i podalje nožem zakrojiti. Tako je od prilike i meni bilo...« (Rec. str. 30).

Ima u tom slikovitom izrazu i metonimija (»Kada ga je zibka zanihala, kad su ga ponesli? — Budinić, Pokorni psalmi, str. II), a naročito metafora. Tako već u prvim svojim sastavcima:

»Ove tri ladjice: Dalmaciju, Slavoniju i Hrvatsku treba sada dobro svezati, da uže nepukne, te ladjice da nepotone, jer takve bure po državah i kraljevinah još nebijaše« (Zora dalmatinska, god. 1848). — »Truda se ne bojte, muke se ne plaš'te! Na trudu žito rodi, o mucu grozdovi vise!« (Flumenensia, str. 7). — »Nu nam, braćo, oni zasinuše, nam se otvoriše: utopimo oči u njihovoj milini, prislonimo misao na ta sladka nēdra« (Fluminensia, str. 30). — »...er su vseh nas malo izkvarile narodne pėsme naše, u kojih slava baš se ne sije na sitačce« (Runje i pahuljice, str. VI). — »Pa kad sam ja (knjigu Recimo koju) obrezao, pristrigao, prigasio, pritupio, vsaki joj trnak izvadio, ili misli se svoje povse odrekao i u mrak ju odaslao: onda istom briši i popravljalj iznovice: er, po svoju nesreću i velik nemir serdca svoga, nikada mi ono u volju nije, čto sam napisao; i vse u strahu pišu, da sam pravilo našega jezika povrēdio, ili da mu čudi pogodio nisam« (Recimo koju, str. IV). — »Stulić, koji je vse pobrstio, čto je Mikalja skupio, nu ta (rēč) mu se izmakla« (Rad J. A. knj. 12, str. 38). — »Nismo voljni počupat ni oskubsti one travurine i badalj najbljutavijega i najdotužljivijega neologisma...« (Rad, knj. 12).

U slikovitu načinu izražavanja Kurelac je neiscrpan: za svaku misao umije naći originalnu sliku, katkada i drastičnu uspoređbu, što misao čini plastičnom. Takve metafore djeluju svježije, stilu daju neku individualnost i živost. No iako metafore čine jezik živim, ipak i u tome postoji mjera koje u Kurelca nema. Osim toga, on je uzimao poredbe i metafore od najbanalnijih primjera (vidi npr. Recimo koju, str. 105 i Fluminensia, str. 223). Efekt ni tu ne izostaje makar takvi primjeri prelaze granice učtivosti, kako mu je to

³¹¹ Viekopis, str. 178.

š pravom prigovorio i Veber. Isto tako kada brojne metafore upotrebljava u naučnim raspravama, one su tamo nepotrebne jer se apstrakcija, koja je na mjestu u teoretskom raspravljanju, suviše razbija i razvodnjuje. Kurelac nije, čini se, osjećao raznolikost službu književnoga jezika, dok je Veber i tu znao naći pravu mjeru uviđajući kako je za teoretske rasprave potreban apstraktni izraz.

No činjenica je da je Kurelac brojnim i živim metaforama osvježio hrvatski izraz svojega doba, kako je to priznao i Veber, a nakon njega i Janko Jurković u raspravi »O metafori našega jezika«. ³¹² Jurković Kurelca smatra jedinim našim stilistom, »uzor metaforom podkitjena sloga«. Odobrava što je Kurelac istinito i slikovito rekao kako njemački jezik u mnogome još utječe na hrvatsku knjigu: »Jer mi drugi, što je nas i štogod mislimo, štogod zaustimo, štogod napišemo, ne možemo, a da iz njega ne probije ona, kako ju ti nazva joštra i opora njemačka zobenica«. To je Jurković pisao godinu dana nakon Kurelčeve smrti, pa mu je izraz blaži i pohvala veća za Kurelca, dok se inače u jezičnim pogledima nije s njime u svemu slagao. ³¹³ U stilskim mu je pitanjima ipak davao prvenstvo.

Kurelčev je dakle stil zbit, zanimljiv i slikovit ³¹⁴, on je postigao impresivnu individualnost izraza. Pa ipak, pored svih tih osobina, njegov nam se stil čini kada ga dulje čitamo suviše zamoran. To je dobro primijetio Veber kada tvrdi kako Kurelac nema »onoga naravnoga i lagahnoga toka, koji začarava bez dosade, već je niekako preumietan.« ³¹⁵

Iz Kurelčevih djela izbija još jedna osobina — retoričnost. Stil mu je retoričan, bez obzira radilo se o govorima, proglasima ili o bilo kojoj jezičnoj raspravi. Retoričnost mu je u govorima sasvim na mjestu. Zato se doimlju njegovi Proglasi godine 1848. u kojima ima vrlo uspješnih dijelova punih raspjevanosti, te im se nisu mogli oteti tadašnji čitaoci. Čar ponesenoga patosa i danas još izbija iz »Odgovora na one Magjarske hartije...«:

»Mi hoćemo, da nam se tudjin u zemlju neseli; nećemo guju u njedrih da grijemo. Mi želimo da na našoj zemlji bude našega orača, našega kopača; po našieh pašah našega pastira, naše dēvojčice: neka pēvaju, neka se igraju; mi bi htēli da po našieh vodah naš brodar zavesla, naše jedro razvija: i po Savi i po Dravi i po sinjem morju; da ostane *naše* gore list i u Fruškoj gori i u Velebitu i u svakom grmku; mi hoćemo da nam se ne kvari hrana materina, te da babo unuka ne pozna, nu i odsele da poteče čista hrana, hrana oblata od materinskih dojak, koje su nam doslē lēp porod odgajile: po tom će sinko nalik biti otcu, a pleme nam se ni zatrti ni pomēšat neće. — Mi ho-

³¹² Rad, knj. XXXI, god. 1875.

³¹³ Vidi: J. Jurković, Pismo nekom mladom prijatelju, prešt. u knjizi »Hrvatska književna kritika«, Matica hrvatska, 1950, str. 141. — S Kurelčevim jezičnim pretjeranostima našalio se Jurković u »Mikroskopskim crticama putopisnim od Zagreba do Novog Sada 1861«: »Ja sudim, da danas dodje kakov Lesandro, i da mu (Kurelcu) rekne: »Od svih dobarah, što imam, zaišti, što ti je drago, ništa ti odbiti neću«, on bi jamačno odgovorio: »Molim te jedno, da mi toliko ne hačeš.« (Podlistak Pozora, 1863, str. 161—167)

³¹⁴ Veber u Viekopisu, str. 188 veli: »Al u obće tropah, sgodnih, smielih, krasnih ima u njegovom slogu tolika množina, da bi doticali malne za cielu književnost.«

³¹⁵ Viekopis, str. 188.

ćemo da nam nitko u običaj ne dira, da ostane vesela ćud i živo srdce naroda našeg', da ostane sladko grlo i pćvanje mladeži naše, te nam vila pćvaćica nikad ne umukne; da se nosimo, kako su nam se i stari nosili. — Mi hoćemo da nam milo zvonce našega jezika svudaj pozvonkuje, onoga jezika koga su kod nas i pćtićice izućile, a naviklo mu drvlje i kamenje te je njime zadahnula sva milina zemlje boćže od Balkanske gore ćak do sinjega morja. Mi hoćemo po toj ųegi i sparini, kad se toliki nakupili oblaci: nebo da zagrmi, gromovi da puknu, munje da zaigraju, vrćme da udari, zemlja da zatutnji, oblak da s' provali, topovi da gruhnu te vas *oni* pameti nauće vi zlikovci Magjarski, kad nas lćpim slušat ne htiašte...» (Fluminensia, str. 153).

Tu je osjećaj za domovinu živo progovorio; »zvonce jezika« koje svuda pozvonkuje a naućile ga i pćtice, sva ta raspjevanost i ritmićka gradacija govori o tome kako je Kurelac bio roćeni govornik. Afektivno uvijene misli o pćticama i kamenju imaju, pored osjećajnoga dojma, i neku smislenu istinitost: Kurelac je domaću rijeć osjećao tako sraslom s našim pejzaćem da bi nastala disharmonija kada upravo tim pejzaćem ne bi odzvanjala domaća rijeć. Jezik i zemlja organski su mu povezani.

Dok je prvi dio citirane rećenice široko intoriran i raspjevan, u drugome je dijelu — predratnoga raspoloćenja — ritam zbitiji, ući, imenice su bez atributa, uz njih slijedi odmah glagol koji u tom dijelu kao nosilac akcije i prevladava.

Mnogostruko sloćzene rećenice (s protazom i apodozom) takodćer su odraz njegova retorićkoga stila:^{315a}

»Ako svaki ćovćek za svojim poslom ide, ako vojnik o vojni misli, a veslar o veslu, ratar o ralu, a kovać o nakovu: o ćem mi ućenici da mislimo nego o nauku našem?« (Fluminensia, str.1). Ili: »Ako je sin sva otćeva prilika, te staroj majci jade ne zadaje, nu joj sinko sad odplaćuje muku materinstva, a brat i sestra u milosti ųive: jedno za drugim gine; ako je sva ćeljad sloćzna na vuka i na zlá drćuga, opet sloćzna za gosta i dobrá prijatelja; ako je pri krstu, pri piru, pri ųetvi i trgatbi svako srdce veselo, a svako srdce nujno, kad je komu zlo i nevolja; ako se jedno bez drugog' u kolo ne hvata, niti jedno pćva da drugo ne pćva; ako se ćeljade jedno ne plaši, da ga neće zamćniti drugo kada uztreba; ako je ųensko plaho i stidno, niti je ćuti besćde rućne od mućkoga, nu svaki za poslom ide a starijega ćtuje; ako je, reku, kuća takva, ćeljad takva — odkuda to nego s toga da je tamo *poćten obićaj*, koji kuću drći, a blagoslov mnoći« (Fluminensia, str. 15).

Ali retorićnost prelazi okvire njegovih Proglasa i Govora te proćizma gotovo sva djela. Tako npr. u uvodu naućne rasprave »Silva«, štampane u Radu knj. 12, ima ovakvih rećenica:

»A koju li hvalu ne klicat materi dćubljoj: dubravi bogatuši? bez koje dubak sirotno je drvce. Dubrava je gradove ogradila; dubrava sunce prohladila;

^{315a} N. Majnarić napominje u svome djelu »Grćka metrika«, Djela JAZU, knj. 37, Zagreb, 1948, da je Ciceronove metrićke klauzule, pored nekih drugih pisaca, usvojio i Kurelac, »i to ne samo u govorima nego i u drugim prilikama, naroćito onda, kad se sluće uzvišenim naćinom pisanja«, pa zatim citira ovdje iznesen Govor o nauku. Majnarić napominje kako je Kurelac u navedenom odlomku upotrijebio tri Ciceronove klauzule: ditrohej, dikretik i kretik + trohej (str. 127).

dubrava oblake skupila i daždjeviti blagoslov spustila; dubrava okitila gore i doline, a vode i jezera venci oplela; dubrava okraj sebe zemlju obrosila; u svojem nēdru ohranila i srebro i zlato, a na kolēnu svojem odnihala pticu i zvrčku; dubrava obiljem svojim odbojila i nakrmila pitomo i divlje, nēmo i živinče i mudro dvoonožče...« (str. 31).

Uopće je Kurelac puno mislio o govorničkoj umjetnosti, a sam je jedno vrijeme očekivao da bi mogao postati narodni zastupnik. Mnogi su mu pricali lijepu političku budućnost upravo zato što su priznavali njegove rijetke govorničke sposobnosti. Tim »uzvišenim, učenim i govorničkim... slogom« naročito su bili oduševljeni njegovi učenici, pa mnogi uče napamet dijelove iz Kurelčevih knjiga.³¹⁶

Kako je bio zagrijan za proučavanje slavenskih jezika romantikom koja je tada dominirala, Kurelac je ostao đak naših starih feudalnih škola, pa je upravo retorika, koja se tamo proučavala, ostavila snažan trag u cjelokupnom njegovu radu³¹⁷. Vodnik je smatrao Kurelčeve govore posljednjim ostacima retorike u našoj književnosti.³¹⁸

Arhaične riječi i oblici, mnoštvo metafora, retoričnost, kao i zbiti način pisanja — sve te Kurelčeve osobine čine njegov izraz dosta teškim. Od velikih napora za što savršenijom rečenicom, u želji da se u njoj manifestiraju sve spomenute osobine, Kurelčev stil djeluje katkada dosta isforsirano i umjetno. Vodnik smatra da je Kurelac svojim osobinama »učinio hrvatski jezik i ljepšim, nego što on jest; za nj nije postojao prostor, kuda se naš jezik razvijao, niti ga vezalo vrijeme, već je sabrao sve ljepote odasvud i oduvijek, da stvori novi književni jezik, koji bi odgovarao njegovu idealu, a taj bijaše, što se tiče oblika, klasički, a što se tiče duha, narodno-romantički.³¹⁹«

3

Vrijedno je sada ukratko ogledati kako se razvijao književni izraz u pisaca Zagrebačke filološke škole. Početne jezične slabosti iliraca, o kojima je bilo govora, pomalo se uklanjaju, a jezik se i stilski izraz usavršavaju i razvijaju. Veber neumorno ukazuje na mnoge osobine njemačkoga jezika u hrvatskom slogu ustajući npr. protiv imenskoga načina izražavanja, a zalaže se za glagolski koji, po njegovu mišljenju, najviše pridonosi jasnoći izraza. Nezadovoljan je i njemačkim kalupima pri tvorbi naših riječi. U istančanosti umjetničkog osjećaja on također želi da istakne razliku pjesničkoga i proznoga stila, na što se dotada u hrvatskoj jezičnoj nauci nije ukazivalo.

Treba dakle priznati, iako to Kurelac nije uviđao, da su težnje tog istaknutog predstavnika Zagrebačke filološke škole značile napredak u razvitku našega jezičnog izraza, pogotovu što ih je Veber književno i umjetnički formulirao.

³¹⁶ T. Smičiklas, Fran Kurelac, Građa, 8, str. 127.

³¹⁷ Istorija slavjanskoj filologij, Petrograd, 1910.

³¹⁸ B. Vodnik, Runje i pahuljice, str. XXX.

³¹⁹ O. c., str. XXIII.

»Briga o stilu bila je osnovna crta njegova cjelokupnog jezikoslovnog rada, njome se on znatno razlikovao i od Babukića i od Mažuranića, a i od kasnijih naših jezikoslovnih pisaca.«³²⁰ Kurelac dakle nema pravo kada tako oštro napada Zagrebačku školu zbog nebrige za književni jezik, dok njezin rad svjedoči o suprotnome.

Pojedini pisci Zagrebačke škole istakli su se i kao teoretičari stila i kao dobri stilisti. U Veberu su se sretno združile obje te osobine, pa su ga pedesetih i šesdesetih godina smatrali najboljim stilistom Zagrebačke škole. Te osobine dobroga stilista opažamo ne samo u njegovim književnim radovima nego, možda još i više, i u lingvističko-stilističkim raspravama. Harmoničnost, sređenost, odmjerенost i taktičnost Veberova načina raspravljanja u izrazitoj je opreci prema Kurelčevoj živosti i pretjeranosti. Treba pročitati Veberove rasprave »O slogu hrvatskom« (Djela III, str. 360—381), »O naravi hrvatske izreke« i neke druge pa da čovjek u potpunosti osjeti sve spomenute osobine Veberova stila. »Brus jezika« (Pozor 1862, br. 219—221), rasprava koja se smatrala porazom Kurelčevih shvaćanja a pobjedom Zagrebačke škole, primjer je kako se može objektivno, mirno i trijezno polemizirati i na uvredljiv Kurelčev izazov. Isto je tako i »Višekopis« pisan vrlo taktički, pozitivno i dobronamjerno o svom književnom protivniku.

I Šulekov način izraza karakterizira objektivnost, umjerenost i ujednačenost. U njegovoj poznatoj raspravi »Srbi i Hrvati«³²¹ dolaze do izražaja te pozitivne odlike³²². Šulekove. Sve je tu skladno, povezano, objektivno, bez uzbuđenosti, makar raspravljao o osjetljivim pitanjima. U tom je Šulekovu članku svaka riječ na svome mjestu, promišljena i odmjerena, sve povezano u skladnu cjelinu. Uopće su Šulekovi radovi (posebno novinski članci) idealan primjer publicističkoga stila. Iako su ti članci pisani fundirano, oni su ipak izneseni na pregledan i lak način, svakome razumljiv, za razliku od Kurelca koji sve piše uklesano, zbito pa zato i dosta teško. Stoga Kurelčev stil ne bismo mogli pravo zamisliti na novinskim stupcima! A tu je upravo Šulek majstor, on daje hrvatskoj žurnalistici uzor novinskoga pisanja.

Veber koji, osjećajući potrebe književnoga jezika, ne zazire u svojim raspravama od apstraktnosti izraza, i Šulek koji zna izvesti glatku, gipku i laku rečenicu, osjećaju raznolike potrebe književnoga jezika svjesno unoseći taj način pisanja u hrvatsku nauku i publicistiku, čime korisno proširuju funkcije književnoga jezika. Kurelčev izraz, sav usmjeren jednom konačnom cilju, nije dopuštao raznolikim funkcijama književnog jezika i poseban izraz jer ni njih same nije u dovoljnoj mjeri priznavao.

Jedan od rijetkih pisaca (pored Matije Mažuranića) koji je još prvih godina ilirizma razvio svoj stil bio je Ivan Mažuranić, također pripadnik Zagrebačke škole. Ne mislim pri tom toliko na pjesnika »Smail-Age«, nego na pisca knjižice »Hrvati Magjarom« i »Manifest 1848«. Slično kao iz spisa Veberovih i

³²⁰ Lj. Jonke, Veberove zasluge za naš književni jezik, Rad, knj. 309, str. 45.

³²¹ Neven, VIII/1856, preštampano u »Izabranim člancima« B. Šuleka, prir. dr R. Mairner i dr I. Esih, Zagreb, 1952, str. 150—180.

³²² Josip Torbar, O životu i djelovanju dra. Bogoslava Šuleka, Ljetopis JAZU, knj. 11

Šulekovih, izbija i iz Mažuranićevih djela »sređenost, tolerancija, mir, nastojanje da se čuvstva podvrgnu razumu, razumijevanje za tuđe interese, ali i ljubav prema svojim, demokratski osjećaji čovjeka, koji se uzdigao iz malih prilika.«³²² Taj način koji naziva Barac »mažuranićevski«: »nastojati reći sve, ali smireno, da ne iskoči niti jedan ton, koji bi možda bio preglasan i koji bi pokvario cjelokupan dojam«³²³ zajednička je osobina više pisaca Zagrebačke filološke škole.

Možda je pogodovala mirnijem i staloženijem izrazu Zagrebačke škole uvjerenost i sigurnost u pobjedu vlastitih jezičnih pogleda, a potkrepljivala ju je želja da taktičnošću i smirenošću postignu uspjeh. Naprotiv, Kurelčev je uvredljiv ton, bijesni napadi, što karakteriziraju njegov uvijek uzavreli stil, donekle znak pritajene sumnje u uspjeh tako nedohvatna i teško ostvariva cilja što ga je postavljao u jeziku, kao što je nesumnjivo odraz i njegova nemirnoga i bučnoga temperamenta. Uz mnoge poznate dobre strane njegova izraza baš ta pretjeranost i u upotrebi neobičnih, zastarjelih gramatičkih i sintaktičkih osobitosti umanjuje donekle vrijednost toga stila iako mu daje određenu i sasvim posebnu boju.

Neki smatraju Kurelca jednim od najboljih naših stilista u XIX stoljeću. Zanimljivo bi stoga bilo ispitati kakav je odnos između Kurelca i Ante Starčevića i Mihovila Pavlinovića, priznatih stilista toga vremena.

Ne ulazeći u dublju analizu njihova stila, već se na prvi pogled uočavaju neke sličnosti. I Kurelac i Ante Starčević — obojica Ličani — imaju jaku, izrazitu individualnost koja se očituje i u njihovim djelima. Kao u životu, oni su i u načinu pisanja tvrdi, lapidarni, no u Kurelca ima uz to i nekoga lirizma i čisto umjetničkih težnji. U njemu su se skrivale dvije opreke: pored spomenute lapidarnosti i tvrdoće stila izbija iz Kurelčevih rečenica i fini osjećaj za lirsko i blago slikanje, u njega postoji »zlatno i tanko pero, i sipa se riječ sladka kao med, što iz saća kaplje.«³²⁴

Kurelac je svjesno, trajno i brižljivo dotjerivao svoj stil, dok Starčeviću teče naravno, bez forsiranja, punim ritmom, povezan duboko s narodnim govorom što ga je dobro poznao. Slično se može reći i za Pavlinovićev stil. Taj je narodni čovjek ne samo mislio i osjećao kao što doživljava narod iz kojega je neposredno potekao i u kojemu je živio nego se jednako i izražavao, tako da se u Pavlinovićevu jeziku uopće ne opaža utjecaj škole, nečega naučenoga, a još manje tuđih pisaca i njihovih stranih konstrukcija. Kao kod Starčevića, i Pavlinovićev snažni ritam, živost i jasnoća dominiraju njegovim izrazom. Međutim, rečenice što ih Pavlinović gradi, makar bile bazirane na narodnom jeziku, nisu tek kopija narodnoga govora. Kao što kompozitor ne uzima doslovno primjere narodnoga melosa ako pretendira na samostalno stvaralaštvo u narodnom duhu, nego oblikuje nove, vlastite glaz-

³²² A. Barac, Mažuranić, Zagreb, Matica Hrvatska, 1945, str. 201. — Usp. i: I. Frangeš, Mažuranićev spis »Hrvati Mađarom«, Forum br. 1, 1963.

³²³ O. c., str. 204.

³²⁴ B. Vodnik, Dr. Ante Starčević, književna studija iz doba apsolutizma Bachova, Hrvatsko kolo, knj. VII, 1912, str. 407. J. Horvath, Ante Starčević, Zagreb 1940. Usp. i S. Šimić, Starčevićev stil, Dr. Ante Starčević, Zagreb, 1936, str. 69-75.

bene misli, tako i stilist poznaje duh i živac narodnoga jezika te na tom sigurnom temelju gradi samostalno. Tada će mu stil biti i ličan i originalan, a u skladu s narodnim izrazom.

Kurelčev stil ne polazi od te jezgre pa se po tome udaljuje i od Starčevića i od Pavlinovića. Kurelčev jezični izraz nije nepatvoreni, neposredni odraz narodne rečenice, njegovo izražavanje ne odzvanja uvijek narodnim odjekom, ono nije niklo neposredno iz narodne njive. Ipak je Kurelčeva rečenica brižljivo dotjerana, umjetnička i lična, možda najličnija rečenica hrvatske književnosti u XIX stoljeću.

Takav sugestivni izraz nije dakako mogao ostati bez odjeka u hrvatskoj književnosti iako nije postigao ono djelovanje koje bi mogao po svojoj snazi. Tome je za potpuno prihvaćanje smetao njegov arhaični oblik koji je kod mnogih postizavao baš suprotan učinak.

Kasnije nije imao Kurelac šireg utjecaja na hrvatske književnike zbog poznatih arhaičkih osobina i već daleke i strane tematike koja više nije mogla privlačiti širi krug čitalaca. To ipak ne znači da njegov izraz nije dao poticaja u traženju stilskoga smjera i pokojem kasnijem hrvatskom književniku. U djelima pisaca koji su studijem naročito njegovali zbiti književni izraz mogu se naći osobine nastale na liniji što od Kurelca vodi prema novijem oživotvorenju riječi. Misli što ih iznose i neki najnoviji književnici pokazuju da prilaze rješavanju stilskih problema iz Kurelčevih vidika.

Goran Kovačić svojim književnim izrazom (naročito zbirkom pripovijedaka »Dani gnjeva«), s mnoštvom novih riječi što ih je uzeo iz svoga kraja, starijih rječnika i riječima koje je sam stvorio, svjedoči o tome da je za postizavanje umjetničkih ostvarenja išao sličnim putem kao i Kurelac. Tako npr. Goranove rečenice iz spomenutoga djela: »Vidjelo se, da mrzi izroče. Uza sve taljiganje ostao dječak postidan, ustručljiv, blag, i više je šaptio nego se javljao glasom« — podsjećaju na Kurelčev način pisanja.

Goranovi pogledi o prevodenju, koji pokazuju kako je duboko osjećao jezik, nisu u načelu daleko ni od Kurelčevih naziranja. Govoreći o Isi Velikaniću kao prevodiocu, Kovačić smatra da je »prevodilac stvarač jezika. On mora vječito pozajmičariti, on mora kreirati, gdje ne nalazi adekvatna izraza, on mora doskočiti mucavosti spretnim preobratom, on će izvući arhaizam tamo, gdje daje potrebnu patinu. On će izvršiti jezično, gramatičko svetogrđe, da hram njegova prijevoda bude skladan.«³²⁵ Goran je za umjerenu upotrebu arhaizama ako oni mogu obojiti misao posebnom nijansom. U članku »Put Novaka Simića«³²⁶ opet se vraća na to pitanje polazeći nešto dalje i upozoravajući kako je potrebno čitati stare pisce i slobodno se služiti njihovim bogatim zakladom makar »oni u svojim djelima upotrebljavaju mnoge riječi, izraze, koji dobivaju danas žig hereze.« No Goran i takve »heretične riječi« iznosi u svom djelu, a neke podsjećaju i na Kurelčev rječnik (*pastirčiti* — dok Kurelac ima riječ *pastirovati*, *gozbište* i cijeli niz drugih što ih danas nećemo naći u suvremenom književnom jeziku: *pljus* (mj. pljusak), *skakavac* (mj. vodopad), *ljepušica* (mj. ljepotica), *lub* (kora), *mrtvina* (nagrada za ukop), *ukopnik* (grobar), *bogopsovka* (kletva), *odajnik* (tužibaba), *ljeporječivac*, *brblji-*

³²⁵ O stilu, Hrvatski dnevnik, br. 1474, god. 1940.

³²⁶ Hrvatska revija, 1939, br. 11.

šte, nelagod, odlomine (odlomci), rasputica (raskršće), mirnačina (miran čovjek), obramnica (što visi o ramenu), brzorečica (razgovorljivost), uzovnica (uzvanica).^{326a}

Goran Kovačić dakle upotrebljava priličan broj novih riječi što ih je nalazio ne samo u svojem užem kraju nego i iz rječnika i starih pisaca, a neke je i sam stvarao. Poznato je naime kako je on marljivo proučavao Vukov, Broz-
-Ivekovićev i Akademijski Rječnik, sjedeći danima u Sveučilišnoj knjižnici i Slavenskom seminaru u Zagrebu, bilježeći riječi na ceduljice da bi ih kasnije primijenio u svom književnom radu. Ne mogu dakako tvrditi da ga je baš Kurelac inspirirao iako je vjerojatno poznavao njegova djela i kao rođeni umjetnik doživio snagu Kurelčeva stila. Želja da jezik starih pisaca oživi u novoj umjetničkoj formi zajednička je crta i Kurelca i Gorana Kovačića. I jedan i drugi shvatili su i vrijednost riječi iz dijalekata,^{326b} ogrnutih u književno ruho, a isto tako i potrebu da se novoj misli dade i novo stvorena riječ.^{326c}

Poznato je da Stanislav Šimić proučavao Kurelčev izraz,³²⁷ pa su neke Šimićeve misli posve u skladu s Kurelčevim pogledima na zadatke književnoga jezika. Treba ogledati tek nekoliko Šimićevih misli o književnom jeziku da se u to uvjerimo. Šimiću je jezik bujna šuma najrazličnijih vrsta drveta pa iz njih pisac rezbari i teše svoje misli kako najbolje odgovara njegovoj zamisli. Od prirodnoga, još neobrađenog jezika oblikuje svoj izraz, što je teže nego od gotovog oblika svakidanjega govora. Lakše je graditi kuću od jednakih opeka, a teže je kopati kamen, klesati ga, pa tek onda zidati, no od takova kamena kuća je čvršća i ljepša. Misao živi, dulje i trajnije, ističe dalje Šimić, ako je formirana od sasvim izvornih jezičnih oblika. Stoga je on za stare riječi i za njihovo oživljavanje. Danas se pisac mora opskrbljivati i narodnim jezikom, ali i onim iz starije hrvatske književnosti, koji je pomalo zaboravljen. Po Šimićevu je mišljenju, današnji razvitak našega jezika neprirodan jer mu je duh neskladan s tijelom.

Razvijajući sve te misli, Šimić s velikim priznanjem spominje Frana Kurelca ističući kako je on »nepogrešivo pjesnički umovao o jeziku«.³²⁸ Gledajući tako na zadatke jezika, Šimić smatra najjačim stilistima XIX stoljeća, uz Starčevića, Pavlinovića i Nodila, upravo Frana Kurelca. Šimić tvrdi da griješe oni koji ne opažaju kako je neprestanom upotrebom unakaženo mnogo riječi kojima se promijenio i izopačio smisao, te ne osjećaju da je mnogom izrazu »ishlapio miris, iščeznuo okus, za kojima bi mogli doslutiti šta je on.«

^{326a} Vidi članak I. Ladike: »Kultura jezika u književnom djelu Gorana Kovačića«, Jezik, 1953/54, br. 1, str. 4—9; 1961/62, br. 2 i 3.

^{326b} Zanimljivo je mišljenje prof. P. Skoka o izradi dijalektoloških rječnika i o njihovoj ulozi za bogaćenje književnog izraza naših književnika: »Za jezičnu su kulturu dijalektološki rječnici od velike važnosti. Iz njih će lingvisti moći crpiti ne samo materijal za izučavanje jezika, kako se očituje u spontanijem kreacijama narodnih masa, nego i obavještenja o težnjama našeg jezičnog razvitka. U njima će pjesnici i romanopisci kao i svi drugi pisci moći potražiti zgodne izraze za svoje potrebe. Imaju dakle i teoretsko- naučnu i praktičnu svrhu«. Jezik, 1952, str. 7.

^{326c} Usp. i V. Pavletić, Goran njim samim, Beograd, 1963, str. 97. i d., 116 i d.

³²⁷ St. Šimić, Jezik i pjesnik, Zagreb, 1955 Nakl. Društva književnika Hrvatske, str. 10.

³²⁸ O. c., str. 10.

Onome tko upotrebljava riječi što su manje u upotrebi, što su zaboravljene, neoštećene i koje su možda teže shvatljive, upravo onako kao nove misli, prigovara se — veli Šimić — da piše riječima što ih više nitko ne upotrebljava i koje svatko ne razumije. Takve »neupotrebljavane« i »nerazumljive« riječi, što ih meće Šimić pod navodne znakove, u zbilji se govore, po njegovu mišljenju, u narodu ili su napisane u mnogim rječnicima, pa i u drugim knjigama. Stoga oštro zamjerava ljudima koji se ne bune kada treba naučiti tuđi jezik, a svoj bi htjeli znati bez ikakve muke. Šimiću prema tome ne bi, čini se, bio stran ni rječnik na kraju knjige (kao što je to slučaj u Kurelčevu prijevodu »Stopa«) koji bi imao neupućenima protumačiti bogatstvo jezika.³²⁹

Stoga se nećemo začuditi ako u Šimićevim radovima, npr. u knjizi »Jezik i pjesnik« — kao i u Kurelčevim — nađemo mnoštvo riječi i njihovih izvedenica koje nisu uspjele šire ući u književni jezik, npr. na str. 15: grdobština, opazan, skupljevin, trskalski, smrdati; str. 16: lošav, hvalba, jakovan; str. 18: jaklen, izuka, paćuh, kvarizanat, kvaričudo, trina; str. 19: zagana, rječljivost, besjedstvo, jezikanje, izričak, jezičanstvo, govorušnost, čalokati, ziparati, nezalović; str. 20: trebijezi, čistilonac; str. 21: grdolikost, razreče; str. 24: ugodljiv, dokučit (u pridjevskoj formi); str. 25: neprepoznatljiv; str. 27: priprostnik; str. 28.: doćut, domisao, razumkarenje, pravopisarstvo, zakonodavilac, doćutiti; str. 29: doslućiti, stvarnosan, prevodnilac, hitnik, pametovati, grubav; str. 30: pešnjati, tečenje, manjižav, tminav, rugopjev, hajva, jadokušan; str. 31: ohotnik, manjičav, lasnoćudnik, gnjevetalo, podobravati; str. 32: jezikoslavac; str. 35: očudotvoriti; str. 37: razbuk, doviđavanje, ljepašan; str. 39: prepisar; str. 42: jezikolovac, obodan, novetanje; str. 44: zamrsa, hunkati; str. 46: skleputitelj; str. 49.: pelisati, razrojiti, ispriprostiti; str. 50: izbjegavač, itd.³³⁰

Šimić je — poput Kurelca — i za korijenski pravopis.³³¹ On je — čini se — posljednji pravi kurelčevac koji se s njime slaže i u osnovnim pogledima na stil i na leksik i na prednosti korijenskog pisanja.

Makar Kurelac nije mogao za sobom privući mnoge književnike te se književni izraz razvijao drugim putem nego ga je Kurelac zacrtao, snažan stil mu ipak ne možemo osporiti. Kurelac je doista majstor riječi, njegov je stil »djelo umjetnika«³³², on je »pjesnik riječi«³³³, a što je prilično izoliran u našoj književnosti, znak je njegova suviše naglašenoga ličnog stava koji se manifestirao u poznatim ekstremnim jezičnim pogledima. Klesar takva stila

³²⁹ O. c., str. 10.

³³⁰ Prema prvih pedesetak strana knjige »Jezik i pjesnik«.

³³¹ »Bez korijena riječ se osuši, mrtva je, mehanična . . . Sasvim fonetično oblikujući riječ lišavamo je prirodnog joj izgleda: stablu okrešemo krošnj, ostane deblo samo, pa se ne raspoznaje da li je kruška ili jasen, lipa ili kesten? . . . Tko piše po etimološkom pravopisu, nagoni sam sebe da misli, i uči se misliti; tko po fonetičnom, otupljuje se.« Kada dakle tko piše fonetski, Šimiću je to znak da »nezbiljski i površno razumijeva riječ, ne nastoji vidjeti i čuti da pročuti i promisli šta je u njoj, šta znači; prisluhne samo kako zvuči i zveči, zuji i ječi. Ne razmatra prošlost riječi, pa joj ne umije spoznati ni sadašnjost.« (str. 25)

³³² B. Vodnik, Hrvatsko kolo, VII/1912, str. 407.

³³³ S. Šimić upravo veli kako je Kurelac »nepogrešivo pjesnički umovano«, Jezik i pjesnik, str. 10.

imao je u svom radu više poteškoća, s mukom je i sporo oblikovao rečenice do konačne forme. Stoga bi Kurelac poput Flauberta mogao uskliknuti: Jest, ja poznam strahote stila!³³⁴

Tako je Kurelac upravo svojim stilom osvojio trajno mjesto u razvitku hrvatskoga jezičnog izraza. Zasluge za hrvatski stil imaju i predstavnici Zagrebačke filološke škole njegova vremena (Mažuranić, Veber, Šulek,) koji su osobito na polju publicistike i novinskoga stila zacrtali nove putove. Ipak mislim da mogu ustvrditi kako je Kurelčev stil u tome bio originalniji i izvorniji iako mu prejaka artifizijelnost oduzima prave narodne karakteristike u izrazu.

IX. TRAGOM HRVATSKIH JEZIČNIH FANTASTA

1

U razvitku hrvatskoga književnog jezika prošloga stoljeća Kurelac predstavlja nešto posebno; ne možemo ga u potpunosti i neposredno uklopiti u nastojanja tadašnjih naših jezikoslovaca, uza svu raznolikost njihovih jezičnih shvaćanja. To uviđaju i Kurelčevi prijatelji i poštovaoci, npr. Franjo Rački koji iznosi misao da se Kurelac rodio stotinu godina prerano. Po mišljenju Račkoga tek će naši potomci pisati onako kako sada piše Kurelac.³³⁵ Mislim da je težište na misli da je on tada bio neprihvatljiv i suviše stran za tadašnje vrijeme. Prošlo je stotinu godina od Kurelčevih jezičnih snatrenja, ali danas smo od njih, dakako, dalje nego što su bili njegovi suvremenici. Kada je govor o aktualnosti ili neaktualnosti Kurelčevih jezičnih pogleda, tada će naprotiv biti istinitija misao kako bi Kurelac bolje pristajao stoljeće i više stoljeća unazad, u doba maštanja naših jezičnih fantastičara o umjetnom književnom jeziku.

Iz dosadašnjega se razlaganja vidi da su presudan utjecaj na Kurelca imali stari pisci koji su usmjeravali njegova jezična nastojanja tokom što ga je zacrtala stara dubrovačko-dalmatinska literatura, čakavska i glagoljaška. Uz to Kurelac osjeća i vezu s jezicima drugih slavenskih naroda. Svi su ti elementi bili vidljivi još u naših književnika od XVI stoljeća, književnika koji su nastojali stvoriti zajednički književni jezik za sve Južne Slavene. Po intencijama naših protestanata trebala je da čakavština — dijalekt na kojem je napisano i prvo veće umjetničko djelo u hrvatskoj književnosti — postane osnova književnoga jezika za Južne Slavene. Zamisao Petra Pavla Vergerija i njegovih suradnika Stjepana Konzula Istranina, Antuna Dalmatina, Jurja Cvečića, Jurja Juričića i dr. nije, istina, uspjela jer taj književni jezik, baziran na čakavštini kao perifernom dijalektu, nije imao uvjeta da postane zajednički književni dijalekt ni hrvatski, a još manje južnoslavenski. Ali, misao o čakavskom udjelu pri stva-

³³⁴ I Kurelcu, kao i francuskom piscu, misao koju želi oblikovati »sitno curi« i treba »velik umjetnički posao, dok postigne(m) vodopad.« (Nehajev, Knjiga eseja, G. Flaubert, Zagreb, Matica hrvatska, 1936, str. 39.)

³³⁵ Viekopis, str. 178.

ranju književnoga jezika neće se još napustiti iako će utjecajem katoličke protureformacije konačno pobijediti ideja o štokavskom narječju, najljepšem i najraširenijem, kao osnovi zajedničkoga jezika hrvatske i srpske književnosti.

Sasvim na početku katolička protureformacija želi da se stvori zajednički književni jezik na »osnovu književno-liturgijskoga jezika hrvatske glagolske crkve i živih čakavskih i štokavskih govora«, kojima su se tada služili pojedini književnici književnih centara u Dalmaciji, Dubrovniku i Bosni. Takav bi se jezik upotrebljavao kod Slavena na Balkanu uopće, a posebno i kod Srba.³³⁶

Tako i Šime Budinić u prijevodu »Sume« Petra Kanizija pokušava stvoriti složeni književni jezik štokavsko-ijekavskoga govora, ali s jakim arhaiziranjem prema crkveno-slavenskom jeziku i s prilično čeških i poljskih riječi.³³⁷ No, iako štokavština sve više osvaja teren, još uvijek postoje ogorčeni branioci arhaistčne čakavštine, kao npr. Splitsanin Matej Alberti, koji u svojem jeziku ima i crkvenoslavenskoga arhaiziranja (naročito u Oficiju god. 1617) i koji upozorava »čtioca, da će u knjizi naći nekoliko riči prem da čisto slovinskih, ke nisu sfuda tako u običaju«, a on se njima služi da ne bi odstupio od riječi kojima se služe bogoslovci u Misalu i Brevijaru slovinskomu. Ako takve riječi čitalac ne bi razumio, autor ga potiče da se ne stidi »uprositi razumnijih, hoće ti ih povidati.« Dakle još uvijek postoji želja za vraćanjem prema tradiciji i prošlosti!

Uzaludno je dakako bilo nastojanje ljudi sličnih Albertiju da sačuvaju čakavsku jezičnu tradiciju i da traže naslanjanje na stari jezik glagolskih knjiga kada su i sami čakavski pisci počeli pomalo napuštati svoj dijalekt za volju jezičnog jedinstva (Komulović, Kašić). Tada su »na vagu za štokavštinu ili čakavštinu bacili svoj mač katolički misionari na stranu štokavštine«.³³⁸

U sličnom se položaju našao Kurelac koji slične misli što ih je izrekao Alberti upotrebljava dva stoljeća kasnije, dakako modificirano i s drugih pozicija. Slično Albertiju, i Kurelac uzima u svoja djela starije riječi te upozorava čitaoca neka pogleda značenja u dometnuti rječnik ako možda ne bi koju riječ razumio (vidi »Stope Hristove«). Kako je mnogo cijenio Budinića (izdao je njegove »Pokorne psalme Davidove«), i taj pisac katoličke obnove, blizak zbog svojih pogleda Kurelcu, ostavio je na njega vidljiv trag.

Kurelčev se rad oko jezika zapravo nadovezuje u neku ruku na nastojanja naših starih književnika iz XVI stoljeća. Tako spomenuti pokušaji mehanički složenoga jezika, iako su posve napušteni, ipak su — kako to kaže Kombol — »još u XIX. stoljeću oduševljavali Frana Kurelca, koji je Budinića nazvao prvim našim »vseslovincem« književnim«.³³⁹

³³⁶ M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnoga preporoda*, Zagreb, Matica hrvatska, 1945.

³³⁷ Npr.: rekao i mluvio jest, koludara ili fratara, matke svoje, pana našego, manastorskog i mniškoga, o mily pane gospodi, oholost i piha i sl. Fancev, *Hrvatska književno-jezična pitanja u pismu Splitsanina Mateja Albertija iz godine 1707*, *Vrela i prinosi*, 1936, br. 6. — Usp. Lj. Jonke, *Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku*, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb 1963, sv. 5, str. 35—46.

³³⁸ Vj. Štefanić, *Bellarmino-Komulovićev Kršćanski nauk*, *Vrela i prinosi*, 1938, br. 8, str. 1.

³³⁹ M. Kombol, o. c., str. 206.

Neki će naši ljudi i nakon Budinića misliti o umjetnom književnom jeziku. Tako će »iz ... tipičnih hrvatskih katoličko »slovinskih« kompleksa, značajnih za jednu polovinu hrvatskoga bića, onu, koja sebe idealistički projicira u različite svjetskohistorijske krugove« biti »shvatljiva... i neobična pojava Jurja Križanića (1618 — 1683)«³⁴⁰. Križanić radi s drugim, posebnim ciljem, različitim i širim od svojih preteča: to je unija Rusije s katoličkom crkvom, s namjerom da bi poslije velika Rusija u zajednici s Rimom radila na oslobođenju malih slavenskih naroda na Balkanu.³⁴¹ Kako bi tu svoju maglovitu ideju ostvario, Križanić polazi u Rusiju i stvara takav jezik koji bi, po njegovu mišljenju, mogao ujediniti sve slavenske narode. Poznajući više jezik tadanje kajkavske literature i svoje narječje koje je bilo blisko ikavskoj čakavštini, osjećao je Križanić neobrađenost toga jezika, a nije, čini se, bio upoznat s dubrovačko-dalmatinskom književnošću i njezinim već prilično izgrađenim književnim jezikom. U Rusiji je Križanić stvorio »umjetnu mješavinu crkvene slovenštine (tadanje ruske i hrvatske glagoljaške) s jezikom ruskim i hrvatskim.«³⁴²

Kurelac je poznavao Križanićev rad i njegov jezik, kako možemo zaključiti iz Kurelčevih djela.³⁴³ U radu i jednoga i drugoga jezičnoga fantasta ima nekih dodirnih točaka u općim pogledima na umjetni jezik i glavnim ciljevima. I jedan i drugi, iako svaki sa svojih pozicija, shvaćaju »istinu o slavenskom etničkom i lingvističkom identitetu«,³⁴⁴ smatrajući da će se ta solidarnost najbolje očitovati ako se stvori umjetni jezik na širokoj osnovi. Križanić je »originalan do naivnosti«, u njegovu djelu »vlada naskroz oštromna samovolja«³⁴⁵, a spomenute misli dobro karakteriziraju i Kurelčev ekstenzivni umjetni jezični pokušaj.

To je ono osnovno što povezuje naše jezične fantaste. Mogli bismo ukazati i na neke druge sličnosti, odnosno razlike između te dvojice naših širokih Slavena, što nije više tako bitno kao spomenuta opća crta njihova pogleda na zadatke jezika. I Križanić i Kurelac bore se za jezičnu čistoću. Križanić osuđuje svoj hrvatski jezik jer u njemu ima previše natruha njemačkoga, talijanskoga, turskoga i drugih jezika, a poznata su radikalna Kurelčeva puristička gledanja (vidi pogl. VII). Križanić je za potrebe vojske preporučivao domaće riječi (mjesto *puška poljna* — *poljnica*, *soldat* — *pješec*, *seržan* — *pomoćnik*, *major* — *prvi satnik*, *hetman* — *poljni ban*, *ataman* — *glavar*, *satnik*, *husar* — *kopejnik*, *oruženik*, *kozak* — *ogonik*, *polkovnik* — *vojvoda*, *komandant* — *zapovjednik*), a poznati su i Kurelčevi savjeti Budisavljeviću, pa i vlastito djelovanje da se strana terminologija s toga područja zamijeni domaćom (vidi Agrikoļu), kao dio njegovih purističkih nastojanja (vidi pogl. VII, 2).

³⁴⁰ M. Kombol, o. c., str. 208.

³⁴¹ V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića, Zagreb, Djela JAZU, knj. 28.

³⁴² V. Jagić, ibid. — Usp. i M. Hraste, Prinosi poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb 1963, sv. 5, str. 25—34.

³⁴³ Tako u »Brojanici« (Rad, XV/1871, str. 118) izrijekom spominje »prvi naš vseslovinac Križanić«. — U Radu XVI, u kojem je Kurelac objavio nastavak svoje Brojanice, štampao Daničić prikaz Križanićeve Gramatike.

³⁴⁴ M. Krlježa, Eseji I, str. 78.

³⁴⁵ V. Jagić, Život i rad J. Križanića, Zagreb, Djela JAZU, knj. 28.

I Križanić je pretjeravao osuđujući previše svoj materinji jezik, ne uzimajući valjda iz neznanja u obzir i jezik Gundulićev i Palmotićev, a isto je tako i Kurelac zalazio predaleko ne priznajući pozitivan rad svojih suvremenika koji su nastojali da zadovolje u jeziku potrebe svoga vremena. Mogle bi se i dalje nizati sličnosti dvojice naših jezičnih fantasta, kao i razlike među njima, što bi sve pokazalo kako je vjerojatno Kurelac našao i u Križanićevu djelu poticaj pri formiranju svojih jezičnih pogleda.

Uostalom, ni Kurelac, kao ni Križanić, ne bi zavrijedili da ih proučavamo kada bismo njihov jezik promatrali samo zato da odredimo koliko se udaljuje od narodnog štokavskog govora.³⁴⁶

I Vitezović, koga doduše ne možemo smatrati jezičnim fantastom, široko-grudan je u pogledu književnoga jezika te piše svoja djela mješavinom hrvatskih narječja. Taj čakavac iz Senja, koji je djelovao u zagrebačkoj kajkavskoj sredini a poznao i južnohrvatsku književnost, uzimao je kao građu za svoj rječnik (*Lexicon Latino-illyricum*) riječi iz svih triju hrvatskih dijalekata široko gledajući na pitanja književnoga jezika, iako nije imao na nj nerealan pogled kao Križanić, nego je njegovo djelovanje tek spona s daljnjim nastojanjima u razvitku hrvatskog književnog jezika.

Bilo je i poslije — sve do Kurelčevih vremena — naših ljudi koji su polazili posebnim i izoliranim jezičnim putovima ne obazirući se mnogo na ustaljene jezične običaje svoga vremena. Jedan je takav nešto mladi Kurelčev suvremenik Stjepan Ivićević, kojega je i Kurelac poznao. Makar Ivićević nema iste poglede na jezik kao Kurelac, s njim ga povezuje velika ljubav prema jezičnoj starini. Kao Kurelac i on je neprijatelj tuđih riječi u jeziku. S Kurelcem ga spaja jezični arhaizam, konzervativizam. Ni njemu »nije... na srcu pokazati besjede *došlice* i razlučiti ih od *starenica* i ne davat misto došlicama za istirati starenice, nego samo ondi, gdi starenice nema, a došlica se jur udomila.«³⁴⁷ Ima dodirnih crta s Kurelčevim radom i po široko zahvaćenom nastojanju oko izrade rječnika. Ivićević naime želi da sastavi rječnik svih slavenskih narječja, po čemu se vidi njegova slavenska orijentacija, iako nakon savjetovanja s Tommaseom odustaje od te svoje prvotne zamisli te se daje na sastavljanje ilirsko-talijanskoga ričoslovnika, ali ga nikada, kao ni Kurelac svoj, nije dovršio.

Ivićević se ne oduševljava samo idejom o zajedničkom rječniku slavenskih »narječja«, nego ga god. 1848, upravo u doba kada se počinje Kuralac jav-

³⁴⁶ Đ. Daničić je pišući o Križanićevoj Gramatici (Rad JAZU, knj. XV, str. 159—198) posve osudio njegov rad. Dakako, ništa drugo nije ni mogao učiniti promatrajući djelo sa stanovišta suvremenog srpskohrvatskoga jezika. Ali ako se načas promatra Križanićeva jezična koncepcija, bez obzira na krivu osnovu na kojoj je Križanić gradio zgradu svojega jezika, tada treba priznati da je Križanićev jezik bogat, pun riječi za raznolike pojmove kojima se služio u svojim djelima. Križanić ima svoj umjetni jezik u »vlasti pokoravajući ga bezobzirce svojim mislima.« On ga je »nemilice šibao i gonio, preko svih gudura i litica, ne mareći nimalo kako će kod toga biti čitatelju pri duši« (Jagić, str. 463). Zato se Jagić »duboko klanja Križanićevoj smjelosti i energiji, kojom je stvorio sebi za svoje bogate misli poseban, svoj jezik. Mi ga možemo, kao što je učinio pok. Daničić, osudjivati za taj njegov ne pokušaj, već upravo smjelo provedeni čin, i opet budimo pravedni, nema mnogo ljudi, koji bi se odlučili na takav korak« (str. 467).

³⁴⁷ A. Šenoa, Stjepan Ivićević (1801—1871), str. 175, Slike i prikazi, Binoza, 1934, Sabrana djela A. Šenoa, knj. XX.

ljati na jezikoslovnom polju, obuzima još šira misao da stvori pasigrafiju³⁴⁸ — pismo za sve jezike. Čitajući spise toga samouka, »poznavaoca hrvatskoga jezika, premda ponešto svojeglava, kao što i pokojni Fran Kurelac«... »više puta staneš, razmišljaš kao kod Kurelca« jer ima dosta nerazumljivih riječi, »lokalizama«, ali u Ivičeviću »slogu nalazimo nešto, što cvate kao biljka čiste hrvatske riječi, lakonizam naših poslovice, priprosta ali bistra logika našega jezika, naivnošću svojom mila.« On je »vještak« u jeziku »kao što naš Fran Kurelac«. ³⁴⁹ S Kurelcem ga dakle veže ne samo samonikli stil koji zadivljuje i Šenou nego i želja za jezičnim arhaiziranjem i širokim slavenskim koncepcijama.

Opisujući te naše pisce i jezikoslovce koji su pošli posebnim stazama na polju književnoga jezika, nisam time toliko htio ukazati na njihove direktne veze s Kurelčevim jezičnim nastojanjima. Ne mogu se sasvim isključiti utjecaji nekih starijih pisaca na Kurelca, kad smo vidjeli da je dobro poznavao i proučio rad spomenutih svojih preteča. Namjera mi je tek bila da istaknem kako su i neki drugi naši pisci sve tamo od XVI stoljeća, kada Hrvati dobivaju umjetničku književnost na narodnom jeziku, polazili posebnim, vlastitim putovima u stvaranju književnoga jezika, koji se razlikovao od glavnog toka jezičnoga razvoja. Od Komulovića, Albertija i Budinića, preko Križanića i suvremenika Ivičevića možemo pratiti trag hrvatskih jezičnih fantasta koji se ne uklapaju u prirodno zacrtani jezični smjer, nego oru nove pokrajnje i posebne jezične brazde većinom za ostvarenje svojih širokih općoslavenskih koncepcija. Vidimo dakle da u razno doba, iz raznih uzroka i stremeći prema raznim ciljevima svatko tko želi umjetni jezik, koji bi povezivao užu ili širu slavensku zajednicu, u praksi je isti kao Kurelac: priklanja se čakavštini, arhaizmu, crkvenoslavenskom i ostalim slavenskim jezicima.

Širokih slavenskih zanesenjaka u jeziku imali su i Slovenci (Matija Majar-Ziljski, Razlag, Raič). Jezikoslovno nastojanje Oroslava Caf a slično je Kurelčevu, što prigodom smrti — god. 1874, iste kada umire i Kurelac — konstatira i Vienac.³⁵⁰

Uvijek dakle postoje uz glavne linije u hrvatskom jeziku i linije skretanja. Osim Križanića, koji je stvorio cijeli sistem posebnoga jezika, najkompleksnija

³⁴⁸ U Uvodu zbornika Strojno prevodenje i statistika u jeziku, Naše teme, 1959, br. 6 govori se i o Ivičeviću pasigrafiji (pangrafiji): »Ne bi, također, bilo nezanimljivo ispitati s modernog stajališta i pokušaj Stjepana Ivičevića, Tommaseova prijatelja i prevodioca Dantea, njegovu »pangrafiju«, koja je u svoje vrijeme doživjela mnogo, možda i neznačajnih, poruga« (str. 125).

³⁴⁹ O. c., str. 217.

³⁵⁰ Vienac, 1874, br. 29. Vidi i: Budisavljević, Recimo koju o Franu Kurelcu, Građa, knj. 4, 1904, str. 55. Oroslav Caf »ekscerpirao je slovensku štampu do 1848, a dijelom i rukopise. Sabirao leksičku građu iz svih slovenskih dijalekata, posebno iz prekomurskog i rezijskog. Glavni posao na rječniku završio je do 1846, ali rječnik nije izdao. Miklošičevu ponudu (1856) da rječnik izdaju zajedno nije prihvatio. Caf ovom gradom koristio se Pleteršnik u svom slovaru, nažalost iz nepouzdatih prijepisa, jer su originalni listići bili u toku priprema za izdavanje Pleteršnikova slovara uništeni . . . Opširnija je rasprava o glagolima pisana nekakvom mješavinom starog crkvenoslavenskoga i posebnim pravopisom, koji je Caf bio izradio za sve slovenske jezike . . . Pored rada na lingvistici Caf je skupljao poslovice, narodne pjesme . . . U rukopisu je ostavio »Gramatičke opaske za slovenski i opći slavenski jezik« i dr. (Rudolf Kolarič, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 1956, sv. II)

je u tome smislu u novije vrijeme ličnost Frana Kurelca. U starini nalazi inspiracije za svoje jezične poglede nastojeći da tako spoji prošlost sa sadašnjošću kako bi se izgradio velik i snažan jezik budućnosti.

Zajednička karakteristika svih naših jezičnih fantastičara jest činjenica da svak, u svoje doba, jasnije od svojih suvremenika, vidi loše stanje našega jezika i uvelike hoće da tome pomogne na neki način oslanjajući se na poštovani i uvelike cijenjeni stari jezik Ćirila i Metoda i tražeći u starini neku čvršću osnovu, jaču unutarnju silu, tvrđi temelj, koji bi izliječili, ojačali i proširili jezični organizam. Svi oni imaju prilično široke slavenske koncepcije — općeslavenske, južnoslavenske, pa tako stvaraju široke vizije o zajedničkom općem južnoslavenskom i, još češće, sveslavenskom jeziku, dok se poneki zanose mišlju i o drugim širokim ostvarenjima (pasigrafija — Ivićević).

U radu tih naših ljudi osjeća se hrvatsko-slavensko dvojstvo. Oni sve rješavaju s osnovnih pozicija i svoga naroda a za šire slavenske ciljeve. Svaki nastupa kao pojedinac sa svojim djelom prema slavenstvu. Ne vide i ne osjećaju naši jezični fantastičari polaganu maticu koja teče sigurno i nezaustavljivo, pa joj se ne priključuju. Oni su kao gorski potok koji juri neposredno u slavensko more, a pri tome nisu svjesni da bi učinili više kada bi vlastite snage priključili svome narodnom jeziku. Potočić njihova jezika ne ubrzava glavni tok rijeke našega jezika, nego svojim individualnim tokom, suviše posebnim, a u ime širokih jezičnih pogleda, upravo razjedinjuje snažnu maticu.

Sve to vrijedi i za Kurelčeve jezične koncepcije. On u ime što tješnjega približavanja slavenskih jezika zapravo cjepka snage koje su se sredinom XIX stoljeća upravo počele sjedinjavati. Zato ga neće i ne mogu slijediti ni suvremenici, a ni kasnija pokoljenja koja promatraju Kurelčev put kao neobičnu historijsku činjenicu ocjenjujući je tek kao interesantnu pojavu, ali sasvim ekstremnu i nerealnu.

X. ZNAČENJE KURELČEVA JEZIKOSLOVNOGA RADA U RAZVITKU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

1

Nakon uvođenja štokavskoga kao općeknjiževnog dijalekta u hrvatsku književnost, trebalo je novi književni jezik kodificirati, a to nije bilo sasvim lako za jezik s tri dijalekta, od kojih je svaki imao razvijenu književnost. To čini štokavac Požežanin Vjekoslav Babukić te već god. 1836. objavljuje u Danici ilirskoj (u br. 10 — 15) »Osnovu slovnice slavjanske narječja ilirskoga« kao hitnu potrebu vremena, a poslije ju proširuje i napokom izdaje pod naslovom »Ilirska slovnica« god. 1854. Isto tako i A. Mažuranić izdaje god. 1839. »Temelje ilirskog i latinskog jezika«, a 1859. solidnu »Slovnice Hrvatsku«. Tako postaju Babukić i Mažuranić prvi kodifikatori književnoga jezika ilirskoga doba.

Spomenute gramatike nisu sastavljene po jezičnim načelima Vuka Stefanovića Karadžića iako su sastavljači dobro poznavali njegove jezične poglede i djela, nego su kao osnovu uzeli štokavsko narječje ijekavskoga govora s nekim

arhaizmima u morfologiji i fonetici kako bi se što bliže naslonili na čakavsko i kajkavsko narječje i zato da bi svojim jezikom bili što bliži i Slovencima. Ilirski gramatičari Zagrebačke škole odlučili su se za stariji tip jezika i iz ideoloških razloga.³⁵¹ Želja im je da se u jeziku ujedine Hrvati, Srbi i Slovenci, uopće Južni Slaveni, ali da se taj zajednički jezik ne udalji ni od drugih slaven-skih naroda. Tim pitanjima ilirci prilaze vrlo pomnivo, taktički i promišljeno, jer se »smatralo, da se pravilnim rješenjem jezičnih i pravopisnih pitanja ostvaruju pravilno i osnovna kulturna, društvena i politička pitanja južnih Slavena.«³⁵²

Kurelac se najprije slagao s osnovnim mišljenjem svojih drugova Gaja i ilirskih jezikoslovaca iako se nije aktivno pridružio rješavanju jezičnih problema. Nije sudjelovao u *Novinama* ni u *Danici*, a prvi se put javlja tek god. 1848. u *Zori dalmatinskoj* (vidi pogl. IV). Iz Kurelčevih mladih dana imamo više pisama u kojima se oduševljava za Gajeve jezične poteze, ali se kasnije sasvim od njih odvaja napadajući žestoko predstavnike Zagrebačke škole.

Babukić i Mažuranić svojim su radom izvršili vrlo koristan i hitan posao koji se neodgodivo nametao prvih godina nakon uvođenja štokavskoga dijalekta. Rad prvih naših jezičnih kodifikatora bio je dakle potreban, koristan i pionirski.

Kurelac kao da ne osjeća žive potrebe da se pojedina pitanja rješavaju odmah i bez odgađanja. On je čovjek polaganih reakcija, željan da se sve temeljito i do dna prouči, te kritički i s nepovjerenjem gleda na početna jezična ostvarenja iliraca koja su u prvim godinama bila i nepotpuna i nesavršena i nedovršena. Toga su svjesni i naši ilirci, ali, zabavljeni hitnim i neodgodivim poslovima za narodnu stvar, nemaju vremena da sve rade savršeno, što je uostalom tada bio sasvim pravilan postupak (v. pogl. I. II).

Svakako je šteta što se Kurelac nije javio prije, što nije sudjelovao sa svojim drugovima u rješavanju jezičnih pitanja jer bi svojim dubokim osjećajem jezika vjerojatno dao korisnih poticaja i rezultata. Tako za hrvatsko jezikoslovlje, u doba najtežih petnaestak, dvadesetak godina, nije pružao nikakve pomoći. Neki ga prijatelji zbog toga i kritiziraju predbacujući mu nezainteresiranost i lijenost. Šteta je to već i zbog toga što bi »njegov stil u posve oskudnoj preporodnoj prozi bio ono, što je stil i jezik Mažuranićev preporodnoj poeziji.«³⁵³ Da se prije javio u krugu naših iliraca, možda bi bilo korisnije za hrvatsku jezičnu nauku i zato što bi u neposrednom dodiru s jezičnim pitanjima i njihovim rješavanjem, a manje zabavljen svojim »drevnjacima« i s manje mašte o veličanstvenim jezičnim vizijama sveslavenskoga jezika, mogao učiniti konstruktivnijih i realnijih ostvarenja. Ali Kurelac čeka, puno razmišlja i sprema se da učini nešto neobično, da bude — ništa manje — nego tvorac posebnoga književnog jezika kojim će, po vlastitom uvjerenju, usrećiti ne samo svoj narod nego i čitavo slavenstvo.

Sve do pojave Ljudevita Gaja hrvatska se književnost razvijala u vidu regionalne književnosti. Sasvim je prirodno što su Hrvati, kad su uzeli

³⁵¹ Lj. Jonke, Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća, Filologija, I, str. 77—87.

³⁵² Lj. Jonke, Veberove zasluge za naš književni jezik, Rad, knj. 309, str. 36.

³⁵³ B. Vodnik, Runje i pahuljice, Zagreb, 1916, str. XII.

štokavsko narječje kao zajedničko za obnovljenu književnost, nastojali povezati ono najpozitivnije iz starijega jezika. Srbi nisu imali književne tradicije u svom narodnom jeziku,^{353a} zato su jezična pitanja rješavali, kada se pojavio Vuk Karadžić, u načelu lakše iako u praksi nije ni to išlo glatko jer su se provođenju ideja što ih je genijalno iznio Vuk Karadžić protivili i crkveni krugovi, pa i drugi.³⁵⁴ Hrvatima se, naprotiv, teško bilo odreći staroga književnoga jezika što su ga imali već nekoliko stoljeća.

Ne samo Kurelcu nego se i drugim Hrvatima u doba ilirizma ta stara kulturna baština taložila u svijesti kao nacionalna prošlost, kao dragocjena naslaga što se lako ne napušta čak ni onda kada svi teoretski uviđaju da je bolje uzeti suvremeni jezik kao osnovu književnom jeziku, to više što se iz jezika te stare književnosti moglo korisno crpsti za raznolike potrebe književnoga jezika, posebno pjesničkoga. Nije bilo lako odbaciti jezik bogate dubrovačko-dalmatinske književnosti koji je bio pjesnički visoko izgrađen, a k tome i civilizacioni jezik što ga narodni izraz u duba ilirizma nije još mogao doseći.

Slične su dakle bile Kurelčeve misli i Zagrebačke škole o potrebi da se u jeziku obaziru i na naše dijalekte i na stariju jezičnu baštinu. No na sve te činjenice Zagrebačka škola gledala je realnije nalazeći pravu mjeru, blaže formulacije, služeći se našim dijalektima umjereno, a isto tako uzimajući iz starije književnosti tek onda kada se ukazala potreba, ne narušujući tako jezične cjeline suvremenoga jezika. Kurelčevi su naprotiv jezični pogledi mnogo širi i nestvarniji (v. pogl. III, 3). Kurelac je htio u sebi sintetizirati hrvatske vjekove i stvoriti jezik koji bi kao književni idiom u višem smislu svojim arhaičnim oblicima bio bliži i ostalim slavenskim narodima (v. pogl. III, 4).

Iako nam je Kurelac svojim jezikom dalek, ipak ga možemo razumjeti kao najekskluzivnije rješenje što se moglo oblikovati iz naslaga naše jezične prošlosti na pragu novoga doba kada je trebalo stvoriti zajednički književni jezik, pa se kao varijanta javila i ta ekstremna Kurelčeva ideja. U tom zahvatu nije Kuralac dovoljno kritički prosudio u kojem se omjeru može povezati starina sa suvremenim jezičnim potrebama. U svojim maglovitim i strasnim nastojanjima posve je smetnuo s uma da se jezik ne stvara umjetno u doba kad pojedini nacionalni jezici oslobađaju svoje latentne snage i počinju se hraniti iz vlastitih sokova, kako se to i ostvarilo potkraj XIX stoljeća (Slovinci, Bugari). U svijetlim zanosima za što pregnantnijim i jedrijim izrazom, isklesanim tacitovskim ritmom (v. pogl. VIII) — pri čemu se služio upravo starijim jezičnim formama — nije se dovoljno obazirao hoće li to moći primiti generacije s posve drugim potrebama. U svojoj zanesenosti i jednostranosti nije shvatio da određeno doba traži vlastite jezične norme kojih se moraju držati svi koji hoće da djeluju u svome vremenu, da se ne može iz prošlosti obavljati stari jezik koji je već izvršio svoju historijsku zadaću i može služiti tek kao predmet historijskoga proučavanja.

^{353a} Usp., pored ostalih, i M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, Beograd, 1964, Uvod, str. 46: »Te tradicije, međutim, kod Srba uopšte nije bilo, pa je otuda između Vuka Karadžića i iliraca postojala i razlika u pogledima na književni jezik.«

³⁵⁴ Uspor. npr. Lj. Stojanović, *Život i rad Vuka St. Karadžića*, Beograd-Zemun, 1924, str. 451. i d., 480. i d., 579, i d.

Da se u to doba našla jaka ličnost sa smislom za potrebe živoga, suvremenoga jezika, ali i s osjećajem za ono najvrednije i najpotrebnije iz stare naše baštine što je narodnom, neizrađenom jeziku još nedostajalo, tada bi književni jezik bio možda još elastičniji, gipkiji, precizniji, ne toliko folklornog karaktera, bogatiji iz civilizacije oblasti, (npr. dubrovačke), što je već postojala, pa bi se tada i mnoga puristička pitanja rješavala lakše, jer bi se mnoge riječi, osobito iz civilizacionog područja, mogle jednostavno preuzeti iz staroga jezičnoga tresora. Kurelac to, na žalost, nije bio.

Drugim putem ide zadarska *Zora dalmatinska* i njezin urednik Kuzmanić koji iz početka ne gleda na nastojanja ni Zagrebačke ni Vukove škole, objavljujući članke većinom ikavskim govorom.³⁵⁵ Realno shvaćajući kako Hrvati neće lako preuzeti štokavštinu Vukove škole, povezani sa svojim dijalektima i starijom književnosti, Zagrebačka škola počinje razvijati književni jezik s umjerenim preuzimanjem i nekih starijih jezičnih osobina. I Zagrebačka je škola, poput Kurelca, smatrala da treba stvoriti takav jezik koji bi bio književni i za Slovence, a te se misli držao Veber još potkraj XIX stoljeća kada je to bilo već posve nerealno.³⁵⁶ Ali Zagrebačka je škola »zapravo pripremila put završnom činu Broza i Maretića devedesetih godina. Svoj historijski zadatak, sveden dakako na realističku mjeru, ona je časno izvršila i zbog toga joj treba odati puno priznanje.«³⁵⁷

Svih će tih razrožnih nastojanja naših škola i pravaca nestati potkraj XIX stoljeća. S Maretićem i Brozom i Hrvati će poći putem kojim su pošli i Srbi, a s vremenom će stanovite pozitivne crte naših škola neprimjetno ući i u načela Vukove škole. Kada je u žaru osvajanja novih jezičnih misli Vukova škola nadirala, smatrana potkraj XIX stoljeća jedinom ispravnom, tada nije priznavala pozitivnih osobina što su ih imale spomenute škole. No kada žar, vjera u ispravnost misli popusti i kada prestane sukob, tada se obično vrše blage, neprimjetne ali korisne krekture u vlastitim pogledima. Tako je konačno nakon pobjede Vukove škole u Hrvatskoj i ona počela primati po koju misao što su je iznosile Zagrebačka škola, a ponešto i Riječka, jer je vrijeme pokazalo da su neke ideje i tih škola bile u pojedinostima pozitivne i životne.³⁵⁸ Kurelac je bio od svih naših jezikoslovaca najekstremniji i najradikalniji, pa je tako od njegovih jezičnih pogleda i ostalo najmanje.

2

Nakon najosnovnijih potreba što su ih podmirili V. Babukić i A. Mažuranić napisavši gramatiku književnoga jezika, preuzima u drugoj fazi posao oko usavršavanja književnoga jezika Adolfo Veber koji s osobitom brigom proučava sintaksu i stil. Veber je i napisao prvu cjelovitu sintaksu u Hrvata i Srba.³⁵⁹ Jezik se tada već počinje diferencirati, sprema se za svoju ulogu kao

³⁵⁵ *Zora dalmatinska*, 1847, str. 11. Usp. bilj. 208a.

³⁵⁶ Lj. Jonke, o. c., str. 77.

³⁵⁷ O. c., str. 85.

³⁵⁸ Vidi npr. Lj. Jonke, B. Šulek kao puristički savjetnik, *Pitanja književnosti i jezika*, III, str. 8.

³⁵⁹ *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta*, Beč, 1859, II izd. 1862.

šredstvo umjetničkoga izražavanja, stila i sl. Pisci i filolozi pomalo ga počinju osposobljavati za njegove raznolike funkcije.

I pitanje umjetničkoga izraza bilo je važno za naše preporoditelje, samo ga nije bilo lako riješiti. Našim ilircima nije naime odmah bilo jasno kojim jezikom da se služe kada im je bio potreban kao umjetničko sredstvo izražavanja. Postavljali su tada pitanje je li književnost ilirizma nova ili je nastavak stare dubrovačko-dalmatinske, dakle obnovljena književnost. Vraz je npr. smatrao da god. 1835. započinje nova, čemu se ne treba mnogo čuditi ako uzmemo u obzir da on kao Slovenac nije osjećao povezanost i kontinuitet naše stare literature s novom. Drukčije su mislili ilirci Rakovac, Vukotinović, Demeter, Ivan Mažuranić. Za njih stara dubrovačko-dalmatinska književnost nije bila tek predmet ponosa što Hrvati imaju tako staru kulturu kojom bi se mogli s pravom ponositi i veći narodi, nego im je bila potrebna kao uzor, jer su nemoćno stajali pred teškoćom književnoga izraza.³⁶⁰ Nisu lako mogli naći adekvatnu riječ, frazu ili pojam za pjesnički izraz iako su imali jasnu predodžbu za ono što su željeli umjetnički oblikovati. U dubrovačkoj književnosti bio je pak stvoren bogat jezik, sposoban za pjesničko stvaranje. Tu je problematiku zorno razradio D. Demeter u članku »Misli o našem književnom jeziku.«³⁶¹ Kako bi pjesnički jezik odgovarao zakonima estetike, »u njem ne smije nikakvih skovanih rieči biti«, nego jezik kao sredstvo umjetničkoga izraza treba da bude takav kako bi pjesniku omogućio umjetničko očitovanje, pa da i bogatstvo riječi, oblici i sintaksa budu pjesniku na pomoć. Pučki se govor ne može uzdići do književnoga jezika, on ne može biti sposoban za pjesnički jezik jer »jezik razvitoga čovjeka (književni jezik) mora imati na toliko više rieči negoli jezik, koji smo naučili po ophodjenju s prostim ljudima, na koliko više misli ima izobražen čovjek od neizobraženoga.« Demeter je svojim člankom utješno doviknuo svojim drugovima književnicima kako ne treba da stoje nemoćni pred problemom pjesničkoga izraza, nego da nastavljaju jezik dubrovačkih pisaca koji je bogat i razvijen. Osnovni ton Demetrova članka mogli bismo rezimirati ovako: ne odbacujmo lakoumno bogatu baštinu prošlosti! Književni jezik, sposoban za pjesničko stvaranje, ne može biti obični pučki govor nekoga kraja, zato treba da se okoristimo i svojom književnom tradicijom!

Te su probleme osjećali svi tadašnji književnici, pogotovu oni bolji. Tako je Ivan Mažuranić — po svjedočanstvu njegova sina dra Vl. Mažuranića — mislio »da mi Hrvati, star narod u književnosti, taj (tj. pjesnički jezik) imademo. Zato se on opire prijateljem, koji mu nude pučki govor.«³⁶²

Kurelac se sa svojim djelovanjem pojavljuje upravo u doba kada su pitanja umjetničkoga izraza postajala sve aktualnija, kada je književni jezik, nakon prve faze dekretiranja, upoznavanja i gramatičkoga kodificiranja, trebalo učiniti familijarnim, slikovitim, očistiti ga od tuđih sintaktičkih utjecaja, dati jeziku vlastiti ritam, narodnu sintakstu, samorodni stil i sl. Sva je ta

³⁶⁰ A. Barac, Demetrove misli o književnom jeziku, Hrvatski jezik, 1938—1939, br. 4—5, str. 79—84.

³⁶¹ Danica, 1843, br. 2, 3 i 4.

³⁶² A. Barac, Mažuranić, Zagreb, Matica hrvatska, 1845, str. 70.

pitanja Kurelac intenzivno osjećao. On mozga ne bi li spoznao bit jezika, ne bi li mu »ugledao lice i dočuo mu tajne«, piše malo, teško i sporo upravo zbog toga što želi da mu stil bude što savršeniji (v. pogl. VIII).

Vidjeli smo koliko se Kurelac zabio u stare knjige i rukopise, razmotrili smo i njegove ideološke razloge za to (v. pogl. II, III i V). Ali Kurelca sa starim knjigama u ruci, sa »srbuljama« i »hrvatuljama«, s »drevnjacima« ne možemo gledati samo kao čovjeka koji poseže za starinom iz ideoloških razloga nego i kao umjetnika — stilista koji zalazi u starinu iz umjetničkih, stilskih, izražajnih pobuda, a baš je tu glavni problem njegova doba. U tom nam pogledu Kurelac čudak i sanjar postaje razumljiv, jednak svojim suvremenicima od kojih se razlikuje vanjskim atributima svoje ličnosti i svoje ideologije (v. pogl. I, II i IX). Kurelac naime »nije iz inata obnavljao stare forme, nego je jezik gledao kao sredstvo izražavanja — i ova ga činjenica opet približuje književnosti.«³⁶³ Naš je jezikoslovac osjećao, možda još intenzivnije od većine tadašnjih pisaca, neizgrađenost narodnog jezika, a nije bio zadovoljan ni jezikom pisaca Zagrebačke škole. Iako nije pisao književna djela u užem smislu — novele, pripovijetke, drame (objavio je tek manji broj pjesama), Kurelac je ipak bio »umjetnik utoliko, što je imao ukusa, što je osjećao ritam jezika, zvuk riječi i t. d.«, tako da po tim svojim osobinama ima »veće književno značenje nego različiti novelisti i stihotvorci njegova pokoljenja, i to Kurelca čini književnikom u višem smislu.«³⁶⁴

Osjetio je i u svojim djelima pokazao da razumije ona viša jezična pitanja koja se ne mogu fiksirati u paragrafe i gramatike tako jednostavno, a time je pokazao da je zahvatio duboko u pitanja hrvatskoga stila, ritma, jezične čistoće i narodne frazeologije, dakle u važne i delikatne probleme književnoga izraza.

Stoga za Kurelca kao pisca-stilista imaju riječi priznanja mnogi, od Vebera koji kao najpozitivnije ističe Kurelčev snažan stil, pa sve do danas. Gotovo sva pozitivna mišljenja što su ih dali naši jezikoslovci i književnici o Kurelcu baziraju se na tim Kurelčevim osobinama. To je istakao još August Šenoa kada u članku »Naša književnost«³⁶⁵ veli kako dva čovjeka u tadašnjoj književnosti imaju »izvrsnu žicu« da pišu za narod: »*Frane Kurelac, i onako najbolji hrvatski prozaista* i J. Jurković.«³⁶⁶ Slično mišljenje imao je i Vodnik, a prije njega i V. Jagić. Ulderiko Donadini također pridaje veliku važnost njegovu stilu: »U vrijeme, kad njegova okolina tako rekuć ni ne zna sa stil, pojavljuje se on, kao briljantan stilista. Željan ne samo upoznati jezik i očistiti ga, nego i on sam ga stvarati, razvijati i usavršavati. Upute, koje on daje o stilu — premda je od onda prošlo mnogo decenija — stoje i danas, kao i prigovori. Djakovački klerici čuli su onda riječi, koje moraju da poslušaju i uče današnji naši kulturni i politički vodje.«³⁶⁷

³⁶³ A. Barac (Iz rukopisne građe za II knj. Hrvatske književnosti, što sam je dobio na uvid dobrotom kćerke pok. prof. Barca, Višnje Barac-Kostrenčić. Djelo je kasnije i štampano god. 1960, citirani odlomak na str. 155. Knjiga je izašla u redakciji Višnje Barac).

³⁶⁴ O. c., str. 155.

³⁶⁵ Glasonoša, 1865 (preštampano u Sabranim djelima Augusta Šenoa, 1932, knj. II)

³⁶⁶ Potcrtao Z. V.

³⁶⁷ Kokot, I/1916, br. 5, str. 73—75.

Nehajev tvrdi kako Kurelac nastoji da »hrvatska izreka dobije takovu građu i takovu zvučnost, te bi se i po izdjelanoj sintaksi mogla u ljepoti i točnosti takmiti sa izrekom Salustija, Cezara i Tacita. Nitko od Hrvata, a ni od Slavena, nije imao nikada toliko osjećaja za jezik, uzvišen u izgrađenosti i svet radi zvuka i čistoće. Kurelčeva škola možda se nije mogla uzdržati u puritanskoj nepristupnosti nekih svojih zahtjeva, ali po svom osnovnom načelu stoji Kurelac nad svim kasnijim službenim predstavnicima hrvatske filologije tako visoko, kao što stoji stvaralac nad oponašateljem.»³⁶⁸ Nehajev i pretjeruje kada kaže: »Hrvatski je stil poslije Kurelca zabludio u propisima jezikoslovaca do negacije svakog ličnog stila, dok je Kurelac imao u vidu upotrebu pučkih jezičnih elemenata, ali i njegovu oplemenjivanje na isti način, kako su ti elementi dobivali oblik po velikim dusima pisane umjetne književnosti hrvatske.«³⁶⁹ Vodnik kaže da je Kurelčev stil »djelo umjetnika« (v. pogl. VIII), dok Barac konstatira da je »Kurelčev... osnovni princip bio da piše originalnom, hrvatskom sintaksom« i da »pripada među najdotjeranije i najličnije, što je u nas napisano.«³⁷⁰

I tako bih mogao nabrajati i dalje sve do Stanislava Šimića koji žali što u knjigu »Jezik i pjesnik«³⁷¹ ne može stati esej »o tome kako se razvija književni jezik i o tom kako je nepogrešivo pjesnički umovao o jeziku Fran Kurelac i kako to njegovo umovanje preziru, posljednjih desetljeća, vrlo domaći pametovaoci o jeziku«, pa spominjući kako su neki stari hrvatski pisci pisali bolje od sadašnjih, misli na Kurelčev, Starčević, Pavlinovićev i Nodilov stil.³⁷²

U spomenutim tvrdnjama ima i pojedinih pretjeranosti i književnoga glorificiranja (Nehajev). Analizirajući Kurelčev stil, iznio sam neke nedostatke njegova načina izražavanja. Neusvojene riječi i konstrukcije umanjuju objektivnu vrijednost toga stila, što predstavlja slabost Kurelčeva jezičnoga izraza. Nesumnjivo je međutim da je Kurelac intenzivno osjećao hrvatski jezik, njegovu sadašnjost i prošlost (prošlost na žalost prejako!), da je dobro proučio našu frazeologiju. Jezik je učinio slikovitim, dao je svojoj rečenici pečat individualnosti, i po tome ostvario svoj najdublji trag u hrvatskoj jezičnoj nauci i hrvatskoj literaturi, ako je shvatimo u širem smislu, mnogo više nego kao jezični teoretičar.

Želeći učiniti hrvatski jezik tako savršenim i klasičnim kao latinski, nije Kurelac uvijek pogodno ni mjeru ni prava rješenja, ali je svakako postigao bar to da se o njemu mnogo govorilo, da je svojim oštroumnim duhom u polemikama prisilio suvremenike na ozbiljne analize koje su razbistravale bitne jezične probleme, da je popularizirao važnost i vrijednost stila i samoga književnoga jezika kao višeg jezičnog oblika. I mnogo vremena nakon njegove

³⁶⁸ Nehajev, Pjesnici i jezikoslovci, Studije i članci II, Djela M. Nehajeva, Zagreb HIBIZ, 1944, sv. IX, str. 183. i d.

³⁶⁹ O. c., str. 183—184.

³⁷⁰ A. Barac, Hrvatska književnost II, str. 155.

³⁷¹ Jezik i pjesnik, Zagreb, Naklad. Društva književnika Hrvatske, 1955, str. 10.

³⁷² O. c. str. 18. — I I. Frangeš uz najbolje naše stiliste spominje i Kurelca, pored I. Mažuranića, A. Starčevića i M. Pavlinovića (Mažuranićev spis »Hrvati Mađarom«, Forum, 1963, br. 1, str. 91)

smrti naši poštovaoci književnoga izraza pozivali su se na njega, cijenili ga, a bar djelomično i učili od njega. Kurelac je čuo mnogo zamjeraka, ali nitko nije dirao u njegov neosporan talent i um, pa ni protivnici, a Šenoa ističe »da se pod kraj života nije zadubio u sitnice, ne znam koje bi mu prozaično pero bilo ravno.«³⁷³

Treba ipak razlikovati mišljenja književnika od mišljenja lingvистa i filologa o Kurelcu. Književnici se Kurelcu dive zbog stila koji je originalan i snažan, i zbog pojedinih blistavih misli što dakako ne znači da su Kurelčevi jezični pogledi i njegovi zahvati u književni jezik u istoj mjeri vrijedni divljenja i odobravanja. Pretežno negativan sud naših jezičnih stručnjaka ima dva osnovna uzroka, oba u biti opravdana: sav je Kurelčev jezični rad uglavnom amaterskog karaktera i ne može izdržati egzaktnu stručnu kritiku (v. pogl. V, 2), i drugo, još važnije, iako je Kurelac shvatio što nedostaje našem književnom jeziku, nije zbog svojih slavenskih koncepcija, zbog dugoga boravka u tuđini i zbog nekih ličnih osobina imao pregled nad stvarnim stanjem u našem jeziku, nije uočio konkretne i realne putove kako da se riješe problemi koje je on inače osjećao kao i drugi njegovi suvremenici.

3

U Kurelca su mnogi polagali velike nade. Mnogi mu učenici upućuju pisma moleći ga da piše o raznolikim problemima, da izda gramatiku, rječnik, da razmotri pitanje našega akcenta i sl. Često se spominje, naročito u starije doba, Kurelac kao velik čovjek. Njega će, piše Janko Tomić, »po smrti slaviti, a sad ga za živa ne će podupirati... drugi bi se narodi otimali i natćcali za ovakvim piscem, a kod nas³⁷⁴?...« Uopće se u vezi s Kurelcem govore velike riječi, neki ga smatraju genijem, velikim filologom, značajnim reformatorom i sl.

Raspravljajući o Kurelcu, nameće se sama po sebi želja da se o toj neobičnoj figuri iz prošloga stoljeća kaže nekoliko superlativnih sudova. U jednome se bez straha može upotrijebiti i najjača pohvala a da ne bude pretjerana — onda kada govorimo o Kurelčevoj velikoj ljubavi prema našem jeziku, o velikom trudu da prodre što dublje u bit jezika, da se bez skrbi za svoju egzistenciju baci na proučavanje starih pisaca, sabiranje riječi po narodu, pa da se svim time oduševljava nalazeći smisao svoga samačkoga i bijednoga života u jedinom idealu i veselju — proučavati, diviti se i raditi samo za narod i jezik koji su »i ptičice izučile, a naviklo mu drvlje i kamenje.«³⁷⁵

Isto se tako s priznanjem i divljenjem može govoriti o Kurelcu kada prikazujemo njegovu ljubav prema svome narodu i svim Slavenima uopće. Toliko prave ljubavi prema hrvatskom narodu, prema bratstvu Slavena, toliko širokogrudnosti da se oprostite pogreške drugoga nećemo naći ni u koga više nego upravo u Kurelčevu značaju i njegovoj širokoj, svijetloj hrvatskoj i slavenskoj duši! Tada pred nama iskršava »oduhovljen lik jednog

³⁷³ Glasonoša, 1865 (Prešt. u Sabranim djelima A. Šenoa, 1932. knj. II.)

³⁷⁴ Arhiv JA XV 8/D 1—277.

³⁷⁵ Fluminensia, str. 152—153.

retko zanimljivog i pametnog čovjeka, ogromnog poliglotskog erudita i zanesenog ljubitelja narodnog jezika, čijem se proučavanju posvetio ne samo znanjem, nego i srcem«, a isto tako »gvozdeni značaj hrvatskog katonstva, s kojim je primerno odolevao svim mogućim nedaćama što su ga snalazile i lomile, ali mu ga nikad ničim nisu uspele da okrznu.«³⁷⁶ Koliko je pobuda dao Kurelac svojim učenicima, kolike je mladiće priveo narodnoj knjizi, upućivao ih u tajne umjetničkog jezičnog izraza, što je sve učinio za Istru, za Primorje i Rijeku, što za naše druge krajeve! Sve to treba ocijeniti kao vrlo pozitivan i koristan rad koji je dosta blisko povezan ne samo s nacionalnim uzdizanjem nego i s jezičnim poticajima, pomaganjem mnogim budućim književnicima i sl. (v. pogl. VI).

Ali pri tome treba ipak razlikovati Kurelca kao filologa, njegove jezične koncepcije od njegovih ljudskih i nacionalnih vrlina, odnosno od njegovih zasluga što ih je stekao svojim stilom i brigom za jezičnu čistoću. Ako sumiramo sve Kurelčeve zasluge kao narodnog čovjeka i preporoditelja, s jedne strane, i učenjaka, s druge, mogli bismo ustvrditi da je iskreni rodoljub ipak nadmašio učenoga lingvistu, pa se više ističe Kurelčeva zasluga za našu nacionalnu kulturu nego njegov izravan jači utjecaj u razvoju našega književnog jezika. Kurelac nije ispunio očekivanja što su u njega postavljali: nije izradio rječnik koji je pripremao cio život, nije napisao povijest južnoslavenskih književnosti, nije uredio nijedno djelo kojeg starijeg hrvatskog pisca iako je dobro poznavao stari jezik tih književnika, nije izdao nijedno veće originalno jezikoslovno djelo. Uopće je radio vrlo sporo.³⁷⁷

Potkraj života osjećao je na časove promašenost svoga rada. Kada je vidio kako se jezik razvija u drugome pravcu, posumnjao je u vrijednost životnih jezičnih pogleda iako to nigdje nije javno priznao³⁷⁸. Rezultat njegovih nastojanja nikako nije bio u omjeru s uložanim trudom. To je pomalo žalostan ako ne i tragičan ishod životnih nastojanja za njega samoga. No životno djelo većine naših filologa ilirskoga doba, pa i poilirskoga, svršava dosta tužno za njih same. Poštenu i oduševljeni Babukić prinio je velike žrtve za narodnu stvar (gramatika, sabiranje i raspačavanje knjiga, rad na pravopisu i sl.), a onda je s tugom morao uvidjeti da su došle druge prilike, drugo doba koje ne poznaje i ne cijeni njegove zasluge, a u cjelini opravdana ali suviše oštra kritika mladoga Jagića onemogućuje ga i grubo tjera iz kruga tadašnje jezične nauke. I Veber nailazi na nerazumijevanje, i njega smatraju čovjekom

³⁷⁶ V. Novak: M. Breyer, Tragom života i rada Frana Kurelca, Jugoslavenski historijski časopis V/1939, sv. 1—2, str. 308—309.

³⁷⁷ O tome govori i Daničić u pismu upućenom Kurelcu godine 1863: »Ja se vrlo radujem Vašemu Tumaču. Ali Vam nevalja, što toliko kuckate i krešete. Tako radeći imao bi čovek do smrti šta raditi i ne bi svojega veka ništa svršio. Valja se zadovoljiti onijem što čovek ima da kaže u onaj par, kad pregnu da kaže. I toliko smo baš dužni prema narodu kazati, jer nije pravo da što god ostaje narodu nepoznato što znamo, samo zato, što bismo mi čekali, da mu još više možemo kazati: nije pravo da on dotle nezna ni ono makar malo što već znamo i možemo kazati.«

³⁷⁸ Godinu, dvije pred smrt zaželio je Kurelac da mu Ivan Trnski na grobu progovori »pravom, jedrom štokavštinom« (Budisavljević, Recimo koju o Franu Kurelcu, Građa, knj. 4, str. 34). Želja mu se nije ispunila jer Trnski u času njegove smrti nije bio u Zagrebu, pa se s Kurelcem nad otvorenim grobom oprostio njegov književni protivnik Adolfo Veber!

koji je preživio, čak mu predbacuju i separatizam u nacionalnom pogledu, protiv kojega se on u svojem radu od početka borio. Ali to je više-manje sudbina otaca i djece, sudbina ljudi na razmeđu generacija. Bez rada onih što ih novije generacije kritiziraju, ne bi bilo ni mladih pokoljenja ni njihova napretka.

Od svih naših preporodnih pisaca ostao je Kurelac na prvotnom stadiju širokih ilirskih ideala, bez promjene, bez adaptiranja i osjećaja za njihovu zastarjelost. Svoje jezične koncepcije iznosi zapravo već na izmaku ilirizma tako da je s njima sasvim zakasnio. Dok bi na samom početku ilirizma možda bio donekle razumljiv te imao i većeg uspjeha, u doba širenja Zagrebačke škole, njezina sve šireg razvitka, Kurelčevo je djelovanje bilo osuđeno na potpunu propast kada ideje Zagrebačke škole puštaju sve dublje korijenje. Pogotovu nije mogao imati uspjeha svojim fragmentarnim, neplanskim radom, svojom netaktičnošću, nesistematičnošću i oštrinom, dok se, naprotiv, predstavnici Zagrebačke škole ističu i svojom tolerancijom i taktom i planskim, sistematičnim radom. Kurelac je uostalom jedini pravi filolog Riječke škole, dok je Zagrebačka škola imala i Babukića i Mažuranića i Vebera i Šuleka, a jedno vrijeme i Jagića. (v. pog. VI). Kurelac nije umio raditi publicistički, što je jedan od uvjeta za širenje ideja, njegov je cjelokupan rad bio »čisto filologijski, značenja sredovječnih humanista.«³⁷⁹

Ali sve to ne znači da nije ostavio i pozitivnih rezultata svojim radom. I u Kurelčevim idejama o biti književnog jezika ima zrno istine — to je spoznaja o posebnosti književnog jezika (misao što je zastupa i Zagrebačka škola). Kurelac taj problem ne rješava ispravno, ali on ga osjeća. Na ono što su predstavnici filoloških škola u Hrvatskoj shvaćali u XIX stoljeću doći će pristaše Vukove škole tek kasnije priznajući posebna prava književnoga jezika.³⁸⁰ Kurelac je dakle osjetio kako književni jezik treba da se oslobodi prevelike folklorizacije, što s pravom ističe Nehajev kao pozitivnu crtu u Kurelčevom jezikoslovnom radu. Kurelac je, kao uostalom i Veber, jasno uviđao »posebnost i prava književnoga jezika.«³⁸¹ Osjećao je neadaptiranost Vukova jezika za neposredne zadatke literature i znanosti u evropskom, višem smislu, a mislio je, sasvim romantično i idealistički, da se put kojim su veliki evropski jezici evolutivno prešli u nekoliko stoljeća može umjetno i voljno ubrzati odabiranjem raznorodnoga jezičnog materijala. On je shvaćao da Vukova škola u neku ruku silom zadržava jezik na folklornoj razini,^{381a} dok Zagrebačka, po njegovu shvaćanju, ne poštuje i ne osjeća zakone organičnosti jezika. Ali ni Kurelac nije znao ukazati put, nego je samo zašao u treću krajnost. »Kurelac čisti jezik od pritruha, ali njegova težnja nije

³⁷⁹ V. Jagić, Istorija slavjanskoj filologiji, Petrograd, 1910, str. 734.

³⁸⁰ Lj. Jonke, Veberove zasluge za naš književni jezik, str. 72.

³⁸¹ O. c., str. 78.

^{381a} »Er (Karadžić) wollte nicht nur mit der Kirche, sondern auch mit der Vergangenheit völlig brechen. Auf diese Weise nahm er der neuen Nationalsprache jede mögliche Tradition weg, was ihre Entwicklung z.T. erschwerte (so beweist seine eigene Übersetzung des Neuen Testaments — obwohl allgemein von serbischen Philologen gelobt-, dass die Volkssprache damals noch nicht ausgebildet genug war, den Inhalt der Bibel tadellos auszudrücken«). I. Popović, Geschichte der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden, 1960, str. 638.

nipošto da književni jezik snizi do priprostog izraza kratkorjekog pučkoga govora«, karakterizira ga Nehajev, ali svakako pretjeruje kada pozitivno ocjenjuje Kurelčevu želju da sagradi »na temelju historijskog razvoja i precizne logičke distinkcije jezik inteligentnog uma, dakle jezik vještački, kao što ga imaju Nijemci i Francuzi.«³⁸²

Svojom ekstremnom jezičnom tendencijom nije Kurelac nikako mogao da korisno spoji staro s novim. On nije u dovoljnoj mjeri shvatio kako je jezik živ organizam koji sam u sebi ima smisao opstanka, da jezik postoji u misli što je riječ izražava, pa je zato ona riječ bolja koja daje pregnantniji smisao, koja je životnija, bez obzira da li je posvećuje duga tradicija do koje je Kurelcu bilo toliko stalo. Čak se i one riječi koje nisu stvorene u duhu jezika žilavo bore za svoj opstanak te ostaju u jeziku odolijevajući vremenu, sudu i izgonu purista ako su potrebne i ako pregnantno označuju koji pojam. Badava je stoga mjesto njih tražiti beživotne stare riječi u jezičnoj povijesti koja je izumrla.^{382a}

Ali duboka sjena prošlosti, autoritet starine i veza sa slavenskim jezicima suviše su zanimali Kurelca te više nije mogao osjećati žive i prijekne potrebe čovjeka svoga vremena. Nije shvatio da u XIX stoljeću, u eri brzoga razvitka buržoazije, koja zauzima vodeći položaj u društvu, nisu više mogući jezični zahvati koji traju stoljeće i više. Kurelac je opravdavao svoj umjetni jezik koji nije bio razumljiv širokim slojevima time što neće čitati seljak s plugom i s novinama i knjigomu ruci.³⁸³ I u tome se prevario. Proći će tek nekoliko desetljeća, i politički i sociološki razvitak u Hrvatskoj demantirat će radikalno Kurelčevu sumnju u to da bi i seljak bio sudionik u preuzimanju kulturnih dobara svojega naroda, a daljnjim razvitkom našega društva još će se više knjiga približiti širokim slojevima. Potrebno je bilo da se jezik razvija brzo, u narodnom smjeru, svakome razumljivom, kao što se to i dogodilo nuždom historijskih zbivanja. Kurelac tempom svoga rada nije mogao zadovoljiti žurne i raznolike jezične zahtjeve koje je društvo postavljalo dosta brzo i određeno. On u tom pogledu nije bio suvremen čovjek, on je klesao u kamen kad su drugi punili svaki dan novinske stupce.

U razvitku hrvatskoga književnog jezika ne zauzima dakle Kurelac koje odlučnije mjesto na glavnoj razvojnoj liniji. Zasluge što ih ima u razvitku našega jezika nisu plod njegovih određenih jezičnih pogleda, kojima je inače

³⁸² M. Nehajev, Pjesnici i jezikoslovci, Studije i članci II, str. 183—184. — Franjo Marković ovako karakterizira Kurelčev jezik: »Fran Kurelac zamišljao je takav veličajni *uzor* hrvatskoga književnoga jezika, koji bi sastavljao sveti Ćirilo-Methodijev staroslovenski — po Kurelčevu mišljenju upravo starohrvatski jezik — zajedno sa *živim pučkim štokavskim govorom* hrvatskim i — što je dakako i po Kurelcu isto, srbskim Vukovim, pa k tome još pridavao po izbor blago narječja čakavskoga i kajkavskoga i jezika *slovenačkoga u jedinstvenu* tvorevinu tako, da bi se taj, Hrvate i Srbe i Slovence jedineći jezik i starinu sa živom pučkom sadašnjostju spajajući jezik, približio što više *sjeveroslavenskim* jezikom, pa tijekom stvarao idejal slovinskoga jezika.« (Grada, knj. 4, str. 58)

^{382a} Usp. i: Spisovná čeština a jazyková kultura, red. B. Havránek, M. Weingart, Pražský lingvistický kroužek, 1932.

³⁸³ »Govore neki da se ima tako pisati, da nas može razuměti vsaki težak, vsaka rabinja, najzadnji sebi, i da nam u to ime vsakda seljanin pred očima budi.« Nato Kurelac odgovara: »Ne pristaju. Zato ne, er mi se nije pamet zanesla za onimi, koji izgledaju i kod nas orača uz plug s novinama u ruci« (Recimo koju, str. 148).

u neku ruku i koćio normalni jezični razvitak. Trajnijih je rezultata ostavio njegov spontani osjećaj za sintaktička, stilska i frazeološka jezična pitanja manifestirajući se u živoj rečenici i individualnom stilu. Njegova rečenica, u kojoj prepoznamo njegov duh i samoniklu ličnost, njegovo intimno osjećanje jezika — to je ono najpozitivnije i najtrajnije što je Kurelac dao hrvatskom književnom jeziku.

Danas taj utjecaj nije očit jer je Kurelac sâm po sebi sporedna grana na razvojnom stablu našega književnog jezika. Ali, ako je išta od jezika Kurelčeva doba doprlo do nas, onda u tome ima priličan posredan Kurelčev udio, jer smo vidjeli kako je on mnogostrano utjecao na svoje suvremenike (v. pogl. VI i VII). I Kurelčeva briga za jezičnu čistoću, njegova makar i pretjerana puristička nastojanja ipak su posredno, svedena na pravu mjeru, odjeknula u hrvatskoj jezičnoj nauci kao trajni poticaj, pa je zaslugom i Kurelčevih nastojanja danas jezik razvijeniji. Danas, dakako umjerenije i na drugi način, želja za jezičnom čistoćom karakterizira hrvatski jezični izraz.³⁸⁴

Iz jezičnih previranja naših škola, iz te jezične fermentacije, nastali su napokom pri koncu XIX stoljeća uvjeti za jezično stabiliziranje, te je i u Hrvata postignut sličan rezultat kakav je za Srbe učinio polovinom XIX stoljeća Vuk Karadžić. Pozitivni rezultati Zagrebačke škole i Kurelčeva rada ugrađeni su kao pozitivno nasljeđe u naš književni jezik tako da i na tim pozitivnim tekovinama jezičnoga razvoja XIX stoljeća gradimo danas takav književni izraz koji treba da se razvije u što savršeniji, standardniji civilizacioni jezik, jednak drugim evropskim izgrađenim jezicima, sposoban za sve šire društvene potrebe. Udio u tome, iako dosta skroman, pripada i Kurelčevim jezičnim nastojanjima.*

³⁸⁴ Usp. Lj. Jonke, Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1954, knj. II; usp. i završnu misao u članku M. Hraste, Strani elementi u hrvatskom ili srpskom narodnom i književnom jeziku, Radovi Slavenskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, 1958, knj. II, str. 58; I. Popović u knjizi »Geschichte der serbokroatischen Sprache«, Wiesbaden, 1960, na str. 643. veli: »Ein weiterer Unterschied zwischen der »Beograder« und »Zagreber« Schriftsprache besteht darin, dass für die kroatische Variante ein gewisser Purismus charakteristisch ist: um deutsche bz. internationale Ausdrücke zu vermeiden und mit Erbwörtern zu ersetzen, übersetzen die Kroaten gern dt. bzw. andere Fremdwörter oder übernehmen schon fertige Lehnübersetzungen aus dem Čechischen, während bei den Serben diese Neigung fehlt (Typus: kroat. *odrezak* »Schnitzel«, buchstäbl. »Abschnitt« — serb. *šnicla*). Auf diese Weise entstand bei den gebildeten Kroaten ein lebendiges Gefühl für neue Wörter (gleichgültig ob gut oder schlecht gebildet), während es bei den Serben unbekannt ist...«.

* Ta je radnja napisana prije deset godina, pa bi autor pojedine dijelove danas drukčije i obradio i formulirao, ali je tekst ipak ostavljen uglavnom u prvotnom obliku, osim što ga je dopunio nekim manjim umecima, što je povećao bilješke novijom literaturom i što je izvršio pravopisne promjene u tekstu.

KRATICE

- Aug. — dr Đuro Augustinović
 B. i Bos. — Bosančev prijevod »Nasljeduj Krista«, Zagreb, Društvo sv. Jeronima, 1930.
 Brey. — Breyer: Tragom života i rada Frana Kurelca, Zagreb, 1939.
 F. i Fl. — Fluminensia, Zagreb, 1862.
 Im. — Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov, a ponekle i Srbalj, Zagreb, 1867.
 J. i Jač. — Jačke, Zagreb, 1871.
 Kur. — Kurelac
 Mulj — Mulj govora nespretna i nepodobna nanesen na obale našega jezika ili o barbarismih, Rad, knj. XXIV.
 P. i Ps. — Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi, Rijeka, 1861.
 r. — Runje i pahuljice, Zagreb, 1866.—1868.
 R. i Rec. — Recimo koju, Karlovac, 1860.
 S. i St. — Stope Hristove, Zagreb, 1868.
 Šul. — Bogoslav Šulek
 Vie. — Veber, Viekopis Franje Kurelca, Rad, knj. XXIX.
 V. i Vod. — Vodnik: Runje i pahuljice, Zagreb, 1916.

POPIS PREZIMENA SPOMENUTIH U RADNJI

<p>Accurti Dragutin 288
 Albrecht Karlo 268
 Alberti Matija 290, 348, 351
 Algarotti Francesco 222
 Altestić Andrija 275
 Andrić Nikola 331
 Antić Vinko 312, 313, 315
 Appendini Franjo Marija 291
 Atanacković Platon 263
 Augustinović Đuro 319
 Auty Robert 302</p> <p>Babić Tomo 291
 Babukić Vjekoslav 224, 268, 298, 302
 304, 242, 352, 353, 355, 360, 361
 Badalić Hugo 312
 Bally Charles 331
 Balzac Honoré de 337
 Bande L. 286
 Bandulavić Ivan 291
 Banić-Babulinov Ivan 291
 Barac Antun 222, 332, 334, 343, 356,
 357, 358
 Barac-Kostrenčić Višnja 357
 Baraković Juraj 282, 287, 323
 Bašić Petar 291
 Baštijan Matko 230, 231, 305, 306, 311
 Bellarmin 348
 Belić Aleksandar 264, 265
 Belostenc Ivan 272, 290, 295, 299, 322</p> | <p>Benetzki 280
 Berko 291
 Berneker Erich 272, 284, 298
 Betondić Jakov 290, 291
 Betondić Josip 290, 291
 Blagojević Adam Tadija 291
 Blašković Andrija 291
 Bleiweis Janez 269, 270, 299, 335
 Bogašinović Petar 291
 Boileau-Déspreaux Nicolas 333
 Boine G. 331
 Bolčić Mihalj Šilobad 291
 Boranić Dragutin 273
 Bosanac Stjepan 244, 336, 337
 Bošković Petar 291
 Bourdalou Louis 312
 Brajković, biskup 291
 Brandt, R. F. 290
 Berčić Ivan 288, 290, 299
 Breyer Mirko 224, 225, 226, 230, 231,
 260, 266, 272, 274, 280, 296, 310, 315,
 360
 Brlić Andrija Torkvat 229, 302
 Brlić Ignjat Alojzije 302
 Broz Ivan 286, 327, 330, 345, 355
 Brtučević Hortenzije 291, 292
 Brückner Aleksanadar 272
 Budinić Šime 255, 268, 270, 271,
 274, 282, 290, 301, 338, 348, 349, 351</p> |
|---|--|

Budisavljević Bude 224, 229, 230, 231,
 267, 285, 288, 303, 304, 305, 309,
 310, 312, 313, 335, 349, 351, 360
 Budmani Petar 289, 301, 331
 Buffon Geoges Louis Leclerc 330, 334,
 336
 Bunić Jozo 275
 Bunić-Vučičević Ivan 290
 Bunjevac Josip 262, 266
 Bužecanin Stjepan 291

 Caf Oroslav 351
 Calin Muzio 271
 Cankov 300
 Cantù Casare 312
 Car — Eoin Viktor 314
 Cegnar Franjo 288
 Celigoj fratar 275
 Cesari Antonio 240, 241, 242
 Cezar G. I. 358
 Cicero Marcus Taulius 241, 265, 333,
 340
 Cigale Matej 269, 299
 Curtius Marcus 300
 Cvečić Juraj 347

 Čaplović Ivan 280
 Čolnić J. A. 291
 Čop Matija 269
 Črnčić Ivan 231, 234, 278, 292, 303,
 305, 311, 312, 313
 Čubranović Andrija 285, 290
 Čupić Nikola 239

 Ćiril 234, 258, 352, 362

 Dalmatin Antun 347
 Daničić Đuro 228, 232, 256, 287, 299,
 300, 349, 350, 360
 Dante Alighieri 241, 251
 Daru 244
 Dauzat Albert 331
 Deanović Mirko 240, 242, 289, 312
 Dellabella Ardelio 272, 290, 299
 Demarchi 290
 Demeter Dimitrije 224, 233, 235, 312,
 356
 Derenčin Marijan 303
 Derkos Ivan 224
 De Sanctis Francesco 241
 Deželić Velimir 223, 226, 231
 Dežman Ivan 231, 269, 299, 303, 309,
 312, 313, 317, 319, 320, 321
 Dimitrović Nikola 275
 Divković Matija 229, 290
 Divnić Juraj 291
 Divnić Petar 292
 Dobrila Juraj 288, 311
 Domentijan 291

Donadini Ulderiko 231, 357
 Došen Vid 291, 323
 Drašković Janko 224, 225
 Dražić Ivan 291, 292
 Drobnić Josip 299
 Držić Džore 291
 Držić Marin 287, 290, 318, 323
 Dukat Vladoje 231, 299
 Dybovski B. N. 288
 Džonić U. 239

Đorđić Ignjat, v. Đurđević
 Đurašin Stjepan 273
 Đurđević Ignjat 285, 291

Esih Ivan 228, 342

Fabković Skender 288
 Falchi L. 331
 Fancev Franjo 301, 348
 Fénelon François 312
 Ferić Đuro 287, 290
 Fiamin Ivan 231, 265, 288, 303, 304,
 312
 Filipović 285
 Flaubert Gustave 337, 347
 Flora Francesco 241
 Frangeš Ivo 343, 358
 Frankolin Jure 280
 Frankopan Fran Krsto 323
 Frič V. 226
 Fuček Stjepan 291

Gaj Ljudevit 222, 223, 224, 225, 226,
 230, 233, 281, 286, 302, 310, 311,
 353
 Gašparoti Hilarion 322
 Gazarović Marin 291
 Gersen I. 245
 Getaldić F. 275, 291
 Gide André 337
 Giordani P. 241, 242
 Glavinić Franjo 291, 311
 Gradić Bazil (Stjepan)? 290
 Grgur Kapucin, v. Maljevac Juraj
 Grickat Irena 254
 Gogolj Nikolaj Vasiljević 332
 Gučetić—Ovčarević Lukša 268
 Gučetić Arkadije
 Gučetić St. 290, 291
 Gudek D. 229, 230, 331
 Gundulić Ivan 285, 290, 350
 Gutschmann Ožbald 272, 290, 299

Habelić Juraj 272, 290, 299
 Hamm Josip 299, 301
 Hammerken Toma 244, 276

- Hanka Václav 226, 289, 299
 Haramustek 225
 Havlíček—Borovsky Karel 226
 Havránek Bohuslav 362
 Heidenreich J. 331
 Hektorović Petar 282, 290, 323
 Heider Johann Gottfried 221, 222
 Herkel 300
 Hidža Đuro 291
 Holub Josef 284
 Horacije Kvint Flak 241, 326
 Horvath Josip 343
 Hrapić v. Rapić
 Hraste Mate 236, 349, 363
 Hrabar Crnorizac 291
 Hrvatić 262
 Humboldt Wilhelm 222
 Hvarkavić 291
- Ivanišević Ivan 290, 291, 323
 Ivanišin Nikola 221
 Iveković Francisko 255, 310, 327, 330, 345
 Ivičević Stjepan 290, 350, 351, 352
 Ivšić Stjepan 256, 264
- Jagić Vatroslav 231, 232, 242, 245, 251, 257, 258, 265, 269, 271, 272, 274, 275, 279, 287, 290, 298, 299, 300, 307, 308, 341, 349, 350, 360, 361
 Jakšić Nikodem 229, 288
 Jambrešić Andrija 272, 290, 299, 322
 Jambrišak Marija 288
 Janežič Anton 269, 270
 Jarnik Urban 269, 272, 299
 Jelačić Fran 304
 Jelačić Josip 237, 262, 266
 Jerković 291
 Jernej Josip 325
 Ježić Slavko 281
 Jonke Ljudevit 232, 299, 312, 315, 330, 342, 348, 353, 355, 361, 363
 Jukić Ivan Franjo 285, 291
 Juričić Juraj 347
 Jurin Josip 275, 291, 299
 Jurišić 290
 Jurišić Blaž 299
 Jurjević Gabrijel 291, 323
 Jurković Janko 339, 357
- Kalenić Vatroslav 330
 Kanavelović Petar 290
 Kangrga Jovan 331
 Kanizije Petar 271, 348
 Kapliński Leon 279
 Karabajić Antun 265
 Karadžić Stefanović Vuk 226, 228, 229, 233, 234, 388, 244, 256, 258, 272, 278, 280, 290, 299, 301, 302 312, 315, 324, 345, 352, 354, 355, 361, 362, 363
- Karlecki 263
 Karlgreen Anton 264
 Kašić Bartol 291, 348
 Katančić Matija Petar 299
 Kempenac Toma v. Hammerken
 Knezović 322
 Kolarić Rudolf 351
 Kollár Jan 221, 225, 226, 237, 238, 299
 Kombol Gašpar 265
 Kombol Mihovil 245, 257, 271, 307, 348 349
 Komulović Aleksandar 291, 348, 351
 Konstantin Porfirogenet 234
 Konzul—Istranin Stjepan 311, 347
 Kopečny František 284
 Kopitar Jernej 226, 256, 269
 Kosor Marko 275
 Kovačić—Goran Ivan 244, 345
 Kozarac Josip 278
 Kozlar Petar 269
 Kožičić Šime 291
 Krajačević Nikola 291, 292
 Krestić J. 288
 Kristijanović Ignjat 222, 303
 Križanić Juraj 225, 228, 232, 349, 350, 351
 Krleža Miroslav 225, 228, 349
 Krnarutić Brne 323
 Kuhač Franjo Ks. 274
 Kukuljević-Sakcinski Ivan 226, 235, 236, 237, 244, 275, 287, 312, 332
 Kuzmanić Ante 261, 285, 355
 Kvintilijan Fabije M. 266, 333
- Ladika Ivo 345
 Lalangue 291
 Laštrić Filip 290
 Leaković 322
 Lentulaj Mirko 262
 Levaković Rafael 229
 Levstik Fran 270
 Lipovčić Jerolim 291
 Logar Janez 224, 231, 241, 270, 297, 333, 335, 336
 Lučić 290
- Mahnić Lovro 288
 Maixner Rudolf 228, 342
 Majar-Ziljski Matija 239, 269, 303, 351
 Majnarić Nikola 340
 Makanec A. 231, 280, 281
 Mallarmée Stéphane 337
 Maljevac Juraj 290

- Manzoni Alessandro 298
 Maretić Tomo 255, 273, 301, 315, 323,
 324, 327, 328, 329, 331, 355
 Marić Josip 224
 Marković Franjo 304, 313, 362
 Marulić Marko 282, 285, 287, 290, 323
 Matić Tomo 222, 299, 301
 Matijašević 291
 Matijević Stjepan 229, 291
 Matoš Antun Gustav 334
 Matulić Nikola 291
 Mayer Antun 284
 Mažibradić O. i M. 275, 291
 Mažuranić Antun 290, 291, 298, 302,
 342, 343, 352, 353, 355, 361
 Mažuranić Ivan 224, 245, 299, 308, 312,
 314, 329, 342 347, 356, 358
 Mažuranić Matija 332, 342
 Mažuranić Vladimir 356
 Megiser Hieronymus 272, 299
 Menčetić Vladislav 275, 290, 323
 Mesić Matija 299
 Metelko Fr. Serafin 269, 291
 Metod 258, 352, 362
 Metternich 261
 Mihanović Antun 222
 Mikalja Jakov 290, 299, 338
 Miklošič Franc 234, 269, 272, 283, 284,
 299, 323, 324, 351
 Mikloušić Toma 222, 290
 Milanović Božo 311
 Milčetić Ivan 231, 290
 Milovec Baltazar 291
 Milutinović-Sarajlija Simo 226, 227, 228
 Mladenov Stefan 283, 284
 Mlinarić Stjepan 225
 Monti 241
 Mrnavić I. Tomko 270, 290
 Mršić Ivan (Ivan Zadranić) 282, 291
 Muliš Juraj 291, 322
 Murko Matija 222
 Musulin Stjepan 298
 Mušicki Lukijan 224

 Najšković Nikola 285, 287
 Nehajev-Cihlar Milutin 231, 347, 358,
 361, 362
 Nicastro L. 241
 Nodier Charles 291
 Nodilo Natko 345, 358
 Novak 292
 Novak Viktor 360
 Njegoš Petar Petrović 290

 Obradović Dositej 322

 Pacel Vinko 231, 234, 269, 288, 303, 306,
 313
 Palacký František 237
 Palmotić Junije 285, 290, 350

 Paracelsus Theophrastus 285
 Particari G. 241
 Patačić Adam 272, 299
 Pavešić Slavko 229, 298
 Pavletić Vlatko 345
 Pavlinović Mihovil 292, 343, 344, 345
 358
 Pavlović Stjepan 268
 Pelegrinović Mikša 290
 Pergošić Ivan 322
 Pernar 304
 Petračić Franjo 268
 Petre Fran 239
 Petretić Petar 291
 Pilepić Fran 303
 Platon 268
 Pleteršnik Maks 351
 Plišić Frane 305
 Pokorný J. 283
 Polanšćak Antun 333, 334, 337
 Popović Đorđe (Đuro) 284, 324
 Popović Ivan 361, 363
 Porfirogenet. v. Konstatnin Porfirogenet
 Posilović Pavao 291
 Potebnja Aleksandr Afanasjevič 290
 Premuda Vinko 231, 297
 Preradović Petar 312
 Prešern Francè 269
 Primojević-Latinčić Paše 275, 323
 Proust Marcel 337
 Pucić Medo 292
 Puoti Basilio 241, 242
 Puškin Aleksandar S. 332
 Putanec Valentin 298

 Rački Franjo 231, 288, 303, 305, 306,
 309, 311, 313, 347
 Radović 291
 Raič Božidar 239, 303, 351
 Rakovac Dragutin 223, 224, 356
 Ranjina Dinko 290
 Rapić Đuro 291
 Rastić Đono 291
 Ratkaj Juraj 292
 Razlag Radoslav 239, 303, 351
 Reizer Zora 298
 Reljković Matija Antun 291, 323
 Resti Đono, v. Rastić
 Rešetar Milan 264
 Ribarić Josip 298
 Ristić Jovan 331
 Rolland Romain
 Romain 244
 Roth 262
 Rožić Vatroslav 322, 323, 327, 328, 329,
 330, 331
 Rubetić Cvjetko 311
 Rukavina Josip 291
 Rusić Stjepo 290, 291

- Šava 290
 Salatić 291
 Sironić Vladmir 311
 Solarić Ivan 291
 Salustije Gaj S. 358
 Schneeweis Edmund 317
 Schöne Maurice 326, 330
 Schultz 331
 Schwanzenberg A. V. 226
 Settembrini Luigi 241
 Simić Novak 344
 Sjerković Frantica 245
 Skok Petar 345
 Skvadri Vlaho 275
 Slade-Dolci Sebastijan 291
 Slomšek Antun Martin 269
 Smičklas Tadija 224, 288, 309, 313, 341
 Smodek Matija 224
 Smoljanić Ivan 291
 Solarić Pavle
 Sorkočević F. 275
 Sreznjevski Izmail Ivanovič 226, 253
 Stamatović 235
 Starčević Ante 229, 230, 303, 343, 344, 345, 358
 Starčević Šime 302
 Stevanović Mihailo 354
 Stojanović Josip
 Stojanović Ivan 275, 290
 Stojanović Ljubomir 229, 306, 354
 Stojšić K. 268
 Strossmayer Josip Juraj 244, 275, 276
 Stulli Joakim 244, 272, 290, 328, 338
 Sundečić Jovan 291
 Suvorov A. V. R. V. 289
 Svetec Luka 239
 Svetić Miloš 256
 Svilojević 291

 Šafárik (Šafařík) Pavel Josef 227, 237, 252, 315
 Šenoa August 231, 350, 351, 357, 359
 Šimić Stanislav 231, 343, 345, 346, 358
 Škaljić Abdulah 285
 Škvorc Štefan 318
 Šojat Olga 303
 Špatný 318
 Šporer Juraj 299
 Šrepel Milivoj 223, 268
 Štampar Emil 230
 Štefanić Vjekoslav 271, 297, 348
 Štúr Ljudevit 224, 227
 Šulek Bogoslav 228, 229, 232, 262, 284, 288, 299, 312, 314, 315, 319, 320, 321, 326, 327, 330, 342, 343, 347, 361, 363

 Šunjić Marijan 290
 Švarc 319, 320, 321

 Tacit Publije Kornelije 237, 246, 268, 286, 317, 333, 358
 Tanzlinger-Zanotti Ivan 272, 291, 299
 Tekelija Sava 256
 Tentor Antun 297
 Terencije Publije 241
 Toman 269
 Tomić Janko 359
 Tommaseo Nikola 312, 351
 Torbar Josip 342
 Trautmann R. 272
 Trdina Janez 290, 335, 336
 Trvunac Miloš 221
 Trnski Ivan 299, 310, 360

 Ujević Mate 274
 Urpani 265
 Užarević Jakov 299, 329

 Valentinelli Giuseppe 291
 Valery Paul 337
 Valvasor Ivan Vajkart 269
 Valjevec Matija 291, 299
 Vasmer M. 272
 Veber-Tkalčević Adolfo 222, 224, 230, 231, 232, 236, 251, 252, 253, 254, 260, 262, 266, 267, 268, 272, 276, 286, 296, 298, 299, 306, 308, 309, 312, 313, 314, 327, 328, 339, 341, 342, 347, 353, 355, 357, 360, 361
 Velikanović Iso 344
 Vergerije Petar Pavao 347
 Vernè Mihael 269
 Vetranović Mavro 285, 290, 323
 Vežić Vladislav 268, 288, 306
 Vidaković 235
 Vidali Ivan 292
 Vince Zlatko 261, 271, 302
 Vista 241
 Vitaljić Andrija 290
 Vitezović-Ritter Pavao 272, 290, 299
 Vitezović-Ritter Pavao 272, 290, 299, 350
 Vlačić Matija 290
 Vodnik Branko 223, 229, 230, 231, 246, 268, 269, 272, 281, 287, 296, 299, 318, 333, 341, 343, 346, 353, 357, 358
 Vodnik Valentin 291, 292, 322
 Vodopić Mato 285
 Volčić Jakob 292
 Voltiggi Josip 272, 299
 Vrančić Faust 272, 290, 299
 Vraniczani Ambroz 269
 Vraz Stanko 332, 356
 Vrčević Vuk 251
 Vrtovec Matija 269

Vujić Joakim 235
Vukelić Lavoslav 231, 288, 303, 304, 305,
312, 313
Vukotinović-Farkaš Ljudevit 224, 356

Wackernagel 273
Walde A. 283
Weingart M. 331, 362
Winteler J. 273
Wolff H. 331

Zadranić Ivan v. Mršić Ivan
Zalokar Janez 272, 299

Zaninović 291
Zanotti Ivan, v. Tanzlinger-Zonotti I.
Završnik Josip 290
Zmajević 291
Zmajić Bartol 280
Zois Žiga 269
Zoranić Petar 291, 297
Zore Luko 275
Zuzzeri Bernardo 291

Žagar Jerolim 252, 299
Žic Nikola 312

